

De regio Zuidelijk Afrika

9

Zuid-Afrika

Botswana

Lesotho

Namibië

Swaziland

Jan Ruysenaars

De kracht van Afrika: kroniek van een continent in beweging, deel 9

Occasional Publication 50

Gepubliceerd door:
Afrika-Studiecentum Leiden
Postbus 9515
2300 RA Leiden
asc@asc.leidenuniv.nl
www.ascleiden.nl

Ontwerp binnenwerk: Sjoukje Rienks, Amsterdam
Kaart: ©Shutterstock, bewerking Sjoukje Rienks

ISBN: 978-90-5448-199-7

© Jan Ruysenaars, 2024

Inhoud

Afkortingen

1 De pre-koloniale geschiedenis van Zuid-Afrika

- 1.1 Veel onderzoek is nog nodig om de oudste menselijke bewoning van Zuidelijk Afrika goed te kunnen reconstrueren
- 1.2 Tussen 1992 en 2018 werden de resten van de 15e-eeuwse stad Kweneng ontdekt en uitgegraven
- 1.3 Met de komst van Europeanen in de 15e eeuw begon de ontvricting van meer lokale samenlevingen
- 1.4 Aanvankelijk waren de Hollanders niet geïnteresseerd in de binnenlanden
- 1.5 De Britse annexatie van de Kaap
- 1.6 De Grote Trek van 1835-1837 en andere volksverhuizingen in de regio
- 1.7 De Slag bij de Bloedrivier
- 1.8 In 1833 nodigde koning Moshoeshoe Franse missionarissen uit om zijn volk te leren lezen en schrijven
- 1.9 Ook Swaziland ontstond als natie onder druk van een vijandige omgeving
- 1.10 In Bechuanaland leefden al sinds de 17e eeuw Tswana-volken
- 1.11 In de Caprivistrook van Zuidwest Afrika woonden 50.000-100.000 leden van het Lozi-volk
- 1.12 Het Xhosa-verzet

2 Koloniën, kolonisten en volken in Zuidelijk Afrika tussen 1872 en 1948

- 2.1 In termen van begripsvorming en taal is het lastig om hier te spreken van een 'koloniale ervaring'
- 2.2 De kolonisten in de Kaapkolonie kreeg al in 1872 volledig zelfbestuur
- 2.3 Alles wordt anders door de vondst van diamanten en goud
- 2.4 De Eerste Boerenoorlog van 1880-1881
- 2.5 De nieuwe groeipool Transvaal
- 2.6 Paul Kruger nodigde veel Duitsers uit om in Transvaal te komen wonen en werken
- 2.7 De Tweede Boerenoorlog van 1899-1902
- 2.8 Ontwakend Afrikaans bewustzijn tegenover meer racistische wetgeving
- 2.9 De 'Korte geschiedenis van een Genocide op het Herero-volk'
- 2.10 Zuidwest-Afrika wordt mandaatgebied onder Zuid-Afrika
- 2.11 Rond de jaren '20 sloeg wereldwijd de recessie toe
- 2.12 In 1948 kregen de Afrikaanders een absolute regeringsmeerderheid, zonder de Engelstaligen

3 De regio Zuidelijk Afrika tijdens de Apartheid en de Koude Oorlog van 1948 tot 1994

- 3.1 Het ANC wordt bewuster. Het Freedom Charter van 1952
- 3.2 De jaren zestig. Het Bloedbad van Sharpeville, Mandela's arrestatie en verdere radicalisering
- 3.3 De Soweto-opstand van 1976
- 3.4 Meer onderwijs voor Afrikanen dwingt tot aanscherping van het Thuislandenbeleid
- 3.5 Meer buurlanden worden onafhankelijk: de Frontlijnstaten en de Koude Oorlog
- 3.6 Scherpe daling van de goudprijs vanaf 1983
- 3.7 Oprichting van het Verenigd Democratisch Front UDF
- 3.8 Verrassende acties van president Pieter Botha en toenemende onlusten
- 3.9 De laatste fase van de Apartheid
- 3.10 De Klerk: een uitweg met gezichtsbehoud. Mandela komt vrij
- 3.11 Mandela en De Klerk bepalen samen de weg naar echte vrijheid
- 3.12 Lesotho
- 3.13 Swaziland
- 3.14 Bechuanaland, het latere Botswana
- 3.15 Zuidwest Afrika, het latere Namibië

4 Zuidelijk Afrika vanaf 1994, na het einde van de Koude Oorlog en de Apartheidsstaat

A De strijd om de politieke macht

- 4.1 Zuid-Afrika
- 4.2 Lesotho
- 4.3 Swaziland
- 4.4 Botswana
- 4.5 Namibië

B Economische en maatschappelijke ontwikkeling

- 4.6 Zuid-Afrika
- 4.7 Lesotho
- 4.8 Swaziland
- 4.9 Botswana
- 4.10 Namibië

5 Zuidelijk Afrika en de wereld

- 5.1 Zuid-Afrika
- 5.2 Botswana
- 5.3 Namibië

Afkortingen

ABC	All Basotho Convention (Lesotho)
ACHPR	African Commission on Human and Peoples' Rights
ANC	African National Congress
AU	African Union
AWB	Afrikaander Weerstands Beweging
BCP	Basutho Congress Party
BDP	Botswana Democratic Party
BIP	Botswana Independence Party
BNF	Botswana National Front
BNP	Basutho National Party
BRIC	Brazilië, Rusland, India, China
BPP	Botswana People's Party
BSAC	British South Africa Chartered Company
COPE	The Congress of the People
DA	Democratische Alliantie (Zuid-Afrika)
DTA	Democratische Turnhalle Alliantie (Namibië)
EFF	Economic Freedom Fighters
ICU	Industrial and Commercial Union
IFP	Inkatha Freedom Party
IPA	Interim Politiek Gezag
FAO	Food and Agriculture Organization
FRELIMO	Frente de Libertação de Moçambique
LAC	Legal Assistance Centre (Namibië)
LDC	Least Developed Countries
LDF	Lesotho Defense Force
LLA	Lesotho Liberation Army
MDC	Maputo Development Corridor
MFP	Marematlou Freedom Party (Lesotho)
MK	Umkhonto we Siswe (Speer van de Natie)
NFS	National Strategic Framework (Swaziland)
OAE	Organisatie voor Afrikaanse Eenheid
PAC	Pan-African Congress (Zuid-Afrika)
PLAN	Peoples Liberation Army of Namibia
PUDEMO	People's United Democratic Movement (Swaziland)
RDF	Rwanda Defense Force
RENAMO	Resistência Nacional Moçambicana
SACP	South-African Communist Party
SACTU	South African Congress of Trade Unions
SADC	Southern African Development Community
SADCC	Southern African Development Coordination Conference

SFTU	Swaziland Federation of Trade Union
SACCAWU	South African Commercial Catering and Allied Workers Union
SWATF	South-West African Territorial Force
SWALIMO	Swaziland Liberation Movement
SWAPO	South West Africa People's Organisation
TRC	Truth and Reconciliation Commission
UDF	United Democratic Front (Zuid-Afrika)
UFS	United Front Swaziland
UNICEF	United Nations Children's Fund
VS	Verenigde Staten
VN	Verenigde Naties
WANEP	The West Africa Network for Peacebuilding
WFP	World Food Programme
ZANU/PF	Zimbabwe African National Union/Patriotic Front

Het grote, multiraciale regenboogland Zuid-Afrika vormt het hart van de uitgebreide regio Zuidelijk Afrika. De oude volken, de komst van kolonisten, de strijd tegen de Apartheid en de Zuid-Afrikaanse hegemonie bepaalden door de jaren heen de regionale geschiedenis die anders verliep dan die van de andere regio's: minder gewone koloniën, meer blanke kolonisten die het niet konden nalaten om toch lokale volken te koloniseren, en berglanden met volken die min of meer zelfstandig bleven. Heel lang werden de landen en volken van deze regio tegen elkaar uitgespeeld. Pas vanaf 1991 zochten zij naar meer constructieve samenwerking. Samen vullen zij de zuidelijke stompe punt van Afrika, van de Atlantische Oceaan via de Kaap tot de Indische Oceaan. De koninkrijken Lesotho en Swaziland zijn onafhankelijke bergenclaves in Zuid-Afrika. Net als Botswana hebben zij geen toegang tot de zee, wat lastig en duur is voor in- en uitvoer van goederen en producten. Botswana en Namibië hebben woestijngebieden met overgangszones. Namibië ligt met de Skelettenkust en de havens aan de Atlantische Oceaan, aansluitend op Angola¹.

1 De pre-koloniale geschiedenis van Zuidelijk Afrika

1.1 Veel onderzoek is nog nodig om de oudste menselijke bewoning van Zuidelijk Afrika goed te kunnen reconstrueren

Het huidige beeld is dat van landbouwende, met vee rondtrekkende en jagende volken uit noordelijker gebieden die vanaf de 4^e eeuw na Christus in het gebied ten zuiden van de Limpopo aankwamen, met eerste vestigingen in Transvaal, Natal en Swaziland. Zij bewerkten ijzer en bakten potten. Zij troffen daar al langer rondtrekkende jagers en verzamelaars aan die geen ijzer konden bewerken. De nieuwkomers verdreven hen of namen ze op in hun gemeenschappen. De menggroepen trokken verder naar het zuiden, de Visrivier over, naar de Kaap. Aan en tussen de rivieren Shashi en Limpopo ontwikkelde zich rond 1000 nC het hiërarchische, landbouwende rijk Makungubwe/Makapane². Dat rijk produceerde verfijnde gouden en ivoren sieraden en beeldjes en handelde vanaf de kust van de Indische Oceaan met India en China. Het had stenen huizen en paleizen. Het volk wordt geacht voorouder te zijn van de Shona's van Zimbabwe, maar zeker is dat niet. Rond 1500 verdween dit rijk. In 1820 beschreef de zendeling Robert Moffat (1795-1883)³ nog een grote stad aan de rand van de Kalahari woestijn.

1 Hier begint een hoofdstuk van heel andere aard dan de voorgaande. Het Zuiden van Afrika was eeuwenlang een omstreden gebied van lokale volken, zwervende volken en Europese nieuw komende volken en missiemensen.

2 Ook beschreven als Mapungubwe/Malapane in o.a. W.F.G. Lacroix, *Het binnenland van Afrika in de Zestiende Eeuw*, pp. 284, 286, 292-301, 309-329, 451-452. Het wordt de 'Begraafplaats van de Monomatapas' genoemd, met een lange en bewogen geschiedenis.

3 Robert Moffat had zijn missiepost in Kuruman, Zuid-Afrika. Hij was meer een onderzoeker dan een missionaris.

1.2 Tussen 1992 en 2018 werden de resten van de 15^e-eeuwse stad Kweneng ontdekt en uitgegraven

De rotsen aan de rand van het Suikerbosrand Natuurreservaat bij Johannesburg bleken ruïnes te zijn van een eeuwenoude stad met een hoge graad van beschaving. De stad was van het oude-baKwena volk; voorgangers van het baSotho volk. Het leger van de Zulukoning Shaka-Zulu vernielde eind 18^e, begin 19^e eeuw de stad met een ontstellend bloedbad tijdens de Mfekane (of Difficane)-oorlogen.⁴ Meer archeologische vondsten zullen ongetwijfeld nieuwe, boeiende historische sporen en inzichten opleveren, niet alleen in Zuid-Afrika maar in het hele continent.

1.3 Met de komst van Europeanen in de 15^e eeuw begon de ontwrichting van meer lokale samenlevingen

Portugezen op weg naar India legden vaker aan bij de Kaap. In de 17^e eeuw vestigen zich Hollandse zeevaarders op de Zuidkaap die door hen Kaap de Goede Hoop werd genoemd. Jan van Riebeeck stichtte er in 1652 een nederzetting als tussenstation voor het voorzien van Hollandse zeilschepen van drinkwater, groenten, kleinvee en gevogelte, halverwege hun vaart naar Indië. Lokale volken trokken zich terug in een straal van 100 km. Maar er bleven ook mensen van die volken in de nederzetting als bedienden en als echtgenotes van blanke mannen.

1.4 Aanvankelijk waren de Hollanders niet geïnteresseerd in de binnenlanden

Pas later gingen zij met hun geweren, paarden en ossen handelen met de pastorale Khoi Khoi en tegen hen vechten om vee en grond. De Khoi Khoi verloren die strijd, raakten land en vee kwijt en werden in de blanke gemeenschap geabsorbeerd als bedienden en arbeiders. Anderen trokken zich terug in de binnenlanden en probeerden zich daar te handhaven. Daar reorganiseerden zij hun volk en verwierven zij zelf geweren, paarden en wagens. Op gegeven moment waren zij even sterk als én talrijker dan de 16.000 blanken waarvan de levensstijl steeds meer op die van hen ging lijken. Uit de vermenging van blanken en Khoi-Khoi ontstond geleidelijk het nieuwe, lichtgekleurde Griqua-volk, door zwarte Afrikanen 'kinderen van de mist' genoemd⁵.

1.5 De Britse annexatie van de Kaap

Ook de Britten kregen belangstelling voor de Kaap. Om hun machtsgebied uit te breiden, bestookten zij vanaf 1795 de Kaapkolonie. In 1812 hadden zij aan de oostkant het Xhosa-volk tot over de Visrivier teruggedrongen, de oostelijke Kaap in. Daar moesten 5.000 Britse kolonisten als buffer gaan dienen. De Khoi-San (Khoi Khoi en San) werden van hun land gezet en in slecht

⁴ Bram Vermeulen, Rond Johannesburg was het land niet leeg, *NRC Handelsblad*, 29/30 oktober 2018.

⁵ Griqua (uitspraak 'Griekwa') stamden af van Khoi-Khoi en blanken.

betaalde loondienst gedwongen. Britse missionarissen protesteerden tegen deze slavernij, want zo noemden zij het. De Britten hielden afwisselend de Kaap wel en niet bezet. Pas in 1814 werd na de Engelse overwinning op Napoleon Bonaparte hun controle over de Kaap definitief vastgelegd in het Verdrag van Londen. Daarna volgde de feitelijke annexatie; zeer tegen de zin van de Afrikaander Boeren, het mengvolk van nazaten van Hollandse kolonisten en Franse Hugenoten die met elkaar vanaf 1652 een eigen, naar binnen gerichte, patriarchale Afrikaander cultuur hadden ontwikkeld: godvrezend en wars van moderniteiten en van ideeën over vrijheid van inheemsen. De Venda-, Pedi-, Swazi- en Tswana-volken riepen de hulp van de Engelsen in om ze tegen de Boeren te beschermen. Religieuze missies begonnen aan hun grote opmars. Onder de Khoi-San waren al sinds 1737 Hernhutters actief. Vanaf 1816 werkte de London Missionary Society vanuit Kruman op de noordelijke Kaap onder de ba-Tswana. En in 1823 begonnen Wesleyer Methodisten aan hun missie onder het Xhosa-volk.

1.6 De Grote Trek van 1835-1837 en andere volksverhuizingen in de regio

Na de Britse annexatie verlieten veel Afrikaanders onder aanvoering van hun leider Piet Retief de Kaap om elders hun Vrijstaat te vestigen. Dat werd de Grote Trek met huifkarren en ossenwagens naar gebieden die zij Transvaal, Oranje Vrijstaat en Natal doopten. Deze migratie ging gepaard met confrontaties met Afrikaanse volken die ook claims hadden op hun vaak pas recent verworven grondgebied. De Boeren ontmoetten de Xhosa's die zij belangrijker vonden dan de Khoi-Khoi. Het Xhosa-volk was van de Bantoe taalgroep; een zuidelijke afsplitsing van de noordelijker levende Ngoni's. Het volk leefde verdeeld over minuscule staatjes, clangemeenschappen die zich elke generatie opsplitten. Met de blanke kolonisten handelden zij in vee, huiden en ivoor; in ruil daarvoor kregen zij paarden, geweren en ijzer om wapens mee te maken.

In Zuid-Afrika botsten de Boeren onvermijdelijk op het zich nog steeds sterk ontwikkelende Zoeloe rijk. Dat was een aftakking van de Ngoni-volken van Natal en omgeving. Vooral in de periode 1818-1828 was die zeer expansief in wat de mfekane werd genoemd; de verdrijving en het opstoten van volken als gevolg van de gewelddadige uitbreiding van het Zoeloe-rijk die met een domino-effect in heel zuidelijk Afrika een reeks volksverhuizingen teweegbracht. Veel groepen en volken zochten zich eigen plekken in het dynamische, continu veranderende zuidelijk Afrika. Nandwe/Ngoni-groepen marcheerden op naar het noorden. Veehoudende Ndebele, een aftakking van het Zoeloe-volk, trokken met hun militaire jongeren noordwaarts naar het huidige zuid-Zimbabwe waar zij het landbouwende Shona-volk onderwierpen. Tot de Britse verovering handhaafden zij daar hun eigen taal en militaire organisatie.

In het aan de Kaap grenzende Hoge Veld, westelijk van de Drakensbergen, woonden Sotho/Tswana-volken in geconcentreerde wooneenheden onder sterke hoofdmanscapen. Zij hadden bij de blanken met seizoensarbeid vuurwapens verdiend waarmee zij San-jagers van de Kalahari tot hun slaven maakten. Totdat er rond 1820 een grote droogte kwam en het militair sterk georganiseerde Ngoni-volk het Hoge Veld in trok op zoek naar water en weiden. Van de andere kant kwamen bereden Griqua-krijgers op jacht naar slaven, vee en ivoor. Zij dreven de

Tswana naar de Kalahari waar later Bechuana-land, het land van de baTswana ontstond, dat later Botswana zou worden.

1.7 De Slag bij de Bloedrivier

In 1828 werd de geniale strijdlustige Zoeloe-leider Shaka Zulu vermoord door zijn halfbroers Dingaan en Mhlangana. Dingaan zette diens wijze van heersen en expanderen voort. In 1837, tijdens de Grote Trek, onderhandelde de Afrikaander Boerenleider Piet Retief met Dingaan over rechten op grond en vrije doorgang. Dat leek te lukken. De Boeren werden uitgenodigd om feest te vieren in Dingaan's enorme kraal. Bij het demonstreren van een krijgssans zou Dingaan iets hebben geroepen als: 'doodt deze tovenaars'. Als dat echt zo was, dan was dat in de ogen van de Boeren grof verraad. Zij gebruikten het in elk geval als hun aanleiding om de Zoeloes aan te vallen. Er volgde een bloedige oorlog van 10 maanden met aan beide kanten veel verliezen. De grote Slag bij de Bloedrivier in december 1838 werd beslissend. De macht van de Zoeloes werd gebroken en zij moesten de helft van hun Rijk aan de Boeren afstaan. Zo verwierven die in 1838 Natal, dat zij na vijf jaar alweer aan de Engelsen overdroegen. Na formele onderhandelingen mochten zij wel hun vrijstaatjes in het binnenland houden. De Overeenkomst van Zandrivier van 1852 over Transvaal met 25.000 Boeren, en die van Oranje-Vrijstaat van 1854 met 12.000 Boeren, bekrachtigden dat. Deze Boerenrepublieken werden ingesloten ministaatjes. De Brits geworden Kaapkolonie en Natal waren niet dicht bevolkt, maar ook daar waren blanken verreweg in de minderheid. Er woonden Afrikanen, Engelsen, Hollanders en afstammelingen van contractarbeiders uit Madagaskar en de Portugese gebieden. De Griquas bleven op de Oost-kaap waar zij zich ontwikkelden tot de 'kleurlingen' van Zuid-Afrika.

De Zoeloes van Shaka kaSenzangakhona ofwel Shaka-Zulu verdreven in de jaren 1821-1823 tijdens de mfekane (ook 'difakane' of 'lifakane' – periode van chaos en onrust) de baSotho, de huidige bewoners van Lesotho, uit Transvaal. Een deel van deze baSotho trok verder naar het noorden, maar de baKwena-clan onder hun leider Moshoeshoe trok, samen met groepen dissidente Zoeloes, naar het gebied rond de Drakensbergen waar zij zich vestigden op het plateau Thaba Bossiu⁶. Vanaf die basis vochten zij lange verzetsoorlogen, eerst tegen de Zoeloes van Shaka, later tegen optrekkende Boeren. Moshoeshoe werd de Grote Leider van de Berg. Onder hem groeide het nieuwe ba-Sotho mengvolk van het nieuwe koninkrijk Lesotho waarvan hij de Grote Koning werd. Tienduizenden vluchtelingen trokken daar naartoe.

1.8 In 1833 nodigde koning Moshoeshoe Franse missionarissen uit om zijn volk te leren lezen en schrijven

Maar de voertaal naast de Sotho-taal werd later toch het Engels. In 1852 beschikte Moshoeshoe over 6.000 goed bewapende ruiters. Engelsen hielpen hem met het verzet tegen de Boerenex-

⁶ Werkelijke vertaling is 'Berg van de Nacht'. Er staat een indrukwekkend Moshoeshoe gedenksteen.

pansie, om zijn rijk bijeen te houden en een bureaucratie te organiseren. In 1868 overtuigden Britse missionarissen koning Moshoeshoe dat Engelse protectie in het belang van zijn volk was. Ook na de Boerenoorlogen bleef het bestuur van Lesotho gescheiden van dat van Zuid-Afrika ondanks pogingen van Afrikaander Boeren om het in te lijven. Lesotho werd nooit een kolonie, maar het bleef wel economisch afhankelijk van het grote omarmende buurland.

1.9 Ook Swaziland ontstond als natie onder druk van een vijandige omgeving

Chief Sobhuza van de Dlamini-groep verenigde afgescheiden Zoeloe- en San-groepen en ontwikkelde hen tot een sterke macht in noord-Natal. Sobhuza stierf in 1839 en zijn zoon M'Swazi volgde hem op. Naar traditioneel gebruik riep hij zich toen uit tot koning van het nieuwe Swaziland. Hij verdedigde zijn rijk met succes tegen aanvallen van Boeren maar vroeg wel vlak voor zijn dood de Engelsen om hulp. Zo werd Swaziland in 1867 een Brits protectoraat. De Britten beloofden de Zuidafrikanen dat Lesotho, Swaziland en Bechuanaland op den duur in de Unie van Zuid-Afrika zouden worden geïntegreerd. Ook Swaziland werd geen kolonie.

1.10 In Bechuanaland leefden al sinds de 17^e eeuw Tswana-volken

Die woonden toen nog in heel Zuid-Afrika, maar daar werden zij verdreven door de 'mfekane' van de oprukkende Zoeloes en de oorlogen met de Boeren tijdens en na hun Grote Trek. De westgrenzen van Bechuanaland met Zuid-West Afrika (het latere Namibië) werden kaarsrecht getrokken. Met Portugees Angola was geen grens mogelijk vanwege de 300 km lange Caprivistreek van Zuidwest-Afrika, en met Zambia deelt het één punt aan het eind van die strip. De Limpopo- en Molopo-rivieren vormen de grens met Zuid-Afrika. De clanleiders van de ba-Tswana⁷ werden sterk beïnvloed door Britse zendelingen die hen onderwezen. Daarom besloot Engeland in 1884 tot een protectoraat over Bechuanaland zonder daar verder veel energie in te steken. Daar hadden al vrij veel Boeren uit Transvaal land van het Tswana-volk bezet. Om Transvaal groter te maken wilden die steeds verder de Limpopo over. Daarom reisden drie Tswana-leiders in 1894 naar Londen om bescherming te vragen; in feite om effectuering van het al bestaande Britse protectoraat. Dat werd ze beloofd en Engeland kreeg het politiek en sociaal voor het zeggen in Bechuanaland. Daarbij lieten zij de traditionele structuren voortbestaan. Maar economisch kwam het land toch vooral onder controle van Zuid-Afrika.

⁷ Ba- is in verschillende regionale talen waaronder ook het Swahili, een voorzetsel voor 'volk'. Hier het 'Tswana-volk'.

1.12 In de Caprivistroom van Zuidwest Afrika woonden 50.000-100.000 leden van het Lozi-volk

Ook in Zambia en Botswana woonden nog een half miljoen Lozi's. Historisch was de relatie tussen het Lozi-volk en de Ovambo's van Zuid-West-Afrika niet goed. In oude tijden beheersten de ba-Lozi het machtige Barotse koninkrijk in het bovendal en de vloedvlakten van de Zambezi. Hun laatste koning, de Litunga Lewanika regeerde daar nog tot 1916 als absoluut vorst over zijn volk. De Ovambo's, ook van Bantoe oorsprong, kwamen veel langer geleden eveneens uit boven-Zambia. Zij bereikten eerder de vruchtbare gebieden van Zuidwest Afrika en wilden daar geen nieuwkomers toelaten. De Lozi's waren een latere migratiegolf die ook vanuit het Congo-gebied via de Zambezi naar het westen wilde, maar daar laat in de 19^e eeuw gestopt werd, terwijl de Sotho's en de Zoeloes hen juist wel naar het westen joegen. Zo kwamen zij klem te zitten in de Caprivistroom.

1.13 Het Xhosa-verzet

Voor de oorspronkelijke bewoners van Zuid-Afrika volgde een lange periode van lijfeigenschap. Al sinds de 17^e eeuw moesten Xhosa's voor de Boeren werken. Het Xhosa-volk met de clans Thembu, Bomvana, Mpondo en Mpondise hield het verzet tegen de blanke indringers langer vol. Tussen 1778 en 1878 vochten zij nog negen oorlogen tegen de Europeanen. Steeds werden zij verslagen, maar nooit onderworpen. Totdat zij op een trieste manier hun eigen ondergang bewerkstelligden. Zij werden op alsmaar minder grond teruggedrongen. Hun levensomstandigheden werden onhoudbaar. In wanhoop riepen zij de voorouders om hulp. De jonge vrouw Nongqawoese, een nichtje van een beroemde Xhosa-hogepriester, kreeg wandelend langs de rivier een geweldig visioen⁸. Dat was in 1856. Haar oom, raadgever van het clanhoofd Sarili, vertelde later:

'Tijdens dat apocalyptische visioen droegen de voorouders en grondleggers van ons volk haar op om tegen de Xhosa's te zeggen al hun vee te doden en het graan te verbranden. Dan zou er een dag komen waarop de zon zoals altijd in het oosten opkomt. Maar op haar hoogtepunt zou hij zich omkeren en weer in het oosten ondergaan. Dan zouden de graven zich openen en de grote krijgers van het verleden zouden opstaan. De kraals kwamen dan vol te staan met vette koeien, de zolders zouden overstromen van goudgeel graan. Vanuit het niets zouden karren vol geweren en munitie komen. Er zou een heel sterke stormwind gaan waaien die samen met de opgestane krijgers de blanken de zee in zou drijven.'

De Xhosa's doodden hun vee en verbrandden hun graan als laatste dramatisch gebaar van verzet. Een grote droogte volgde, en tienduizenden Xhosa's stierven. Vele duizenden meer verlieten hun verzengde land en strompelden hongerend naar het gebied van de kolonisten, op zoek

⁸ H. Christoph, K.E. Müller, U. Ritz-Müller, *Soul of Africa*, 2000. Dit boek biedt in woord en beeld een geweldig inzicht in dit soort magisch-mythische verschijnselen in de Afrikaanse culturen.

naar overleving, voedsel, water en werk. De kracht van de Xhosa's was definitief gebroken en zij eindigden in horigheid. De uitwerking van deze ontwikkeling op de psyche en samenhang van de Afrikaanse volken was gigantisch. Sociale structuren stortten in, instituties verdwenen, volkshoofden verloren hun politieke en religieuze macht, rituelen werkten niet meer, het zwarte zelfvertrouwen was voor heel lang van zijn fundamenten beroofd. In hun ogen won de god van de blanken. Zij werden ontvankelijk voor de boodschappen van zendelingen en missionarissen die immers bewezen hadden betere goden en magie te hebben. Veel van hen zouden zich consequent tot hun religie bekeren.

Het relatief lege zuidelijke Afrika kreeg dus vestigingen van uit het noorden komende en van al langer ter plekke aanwezige Afrikaanse volken en clans. Die ruimte en vestigingsplaatsen zoekende volken werden daar geconfronteerd met Portugezen, Hollanders, Engelsen en Duitsers die beter bewapend waren en zich ook wilden vestigen in dit gematigde klimaatgebied met vruchtbare gronden, en met de oprukkende agressieve Zoeloeclans. Volken en clans werden door kolonisten verdreven, overwonnen en onderworpen; ook de Zoeloës. Dat leidde tot crises in hun samenlevingen ten opzichte van leiders, goden en geesten die immers gefaald hadden tegenover die van de blanken.

2 **Koloniën, kolonisten en volken in Zuidelijk Afrika tussen 1872 en 1948**

Voor een periode die loopt van 1872 tot en met 1948 is gekozen omdat toen de belangrijkste ontwikkelingen voor de regio plaatsvonden. In 1872 kreeg de Kaapkolonie al volledig zelfbestuur. Het uitroepen van de dominante Unie van Zuid-Afrika als Apartheidsnatie in 1948 sloot die periode af met een aanzienlijke verharding in de verhouding tussen blanke en zwarte inwoners.

2.1 **In termen van begripsvorming en taal is het lastig om hier te spreken van een koloniale ervaring**

Het gaat om landen die half beheerst werden door kolonisten die al vrij vroeg in de geschiedenis nauwelijks nog banden hadden met hun koloniale moederlanden. Engeland, Holland, Duitsland en Portugal hadden wel verlangens en pretenties, en zij ondernamen ook pogingen om protectoraten en koloniën in de regio te hebben. Swaziland, Lesotho en Botswana werden losjes Britse protectoraten maar nooit echte koloniën. In Natal en de Kaapprovincie kregen Britse kolonisten al na 30 en 50 jaar zelfbestuur. Maar in 1841 kregen deze toen nog Britse protectoraatgebieden van Londen toch de Masters and Servants Ordinance opgelegd, met daarin vastgelegd de rechten en plichten van werkgevers en werknemers. Slavernij werd afgeschaft, wat wel leidde tot meer rassensegregatie, omdat vrije zwarte werkers niet meer in blanke gemeenschappen mochten wonen. Londen gaf de Britten in Zuid-Afrika toen de opdracht om te werken aan verantwoordelijk zelfbestuur, gebaseerd op humane waarden.

2.2 **De kolonisten in de Kaapkolonie kreeg al in 1872 volledig zelfbestuur**

Natal bleef nog tot 1892 een Brits protectoraat. De Afrikaander Boeren hadden hun Boerenrepublieken Oranje Vrijstaat en Transvaal zonder nog enige rekenschap te hoeven afleggen aan de Hollandse overheid. Duitsland en Portugal ondernamen pogingen om voet aan grond te krijgen in Zuidwest Afrika, het latere Namibië. Vanaf het moment van feitelijke en bestuurlijke dominantie van kolonisten uit Europese landen over inheemse volken en hun grondgebied is er voor de lokale bevolking wel degelijk sprake van een koloniale ervaring: mensen afkomstig uit andere continenten nemen immers met geweld hun land, grondstoffen, levensomstandigheden en arbeid in eigendom. Dat speelde in de regio in verschillende tempo's, op verschillende manieren.

2.3 **Alles wordt anders door de vondst van diamanten en goud**

In 1867 ontdekten goudzoekers diamanten bij Colesberg Kopje, bovenaan de Noordkaap. Daar kwamen de Kimberley mijnen die met verloop van tijd een geweldige dynamiek in de regio

veroorzaakten. De latere vondst van veel goud in de Rand, het gebied rond Witwatersrand, versterkte dit nog. Beide plekken lagen in of vlak naast het Transvaal van de Boeren. De ontdekking van deze bodemschatten versterkte het streven naar intensievere blanke kolonisatie. In de Kaapkolonie en Natal hadden blanke kolonisten al zelfbestuur in een tijd waarin Europese landen nog hard bezig waren om de rest van Afrika te veroveren en te verdelen. Bij de Britten groeide de behoefte om Zuidelijk Afrika nu eens echt aan zich te onderwerpen. Londen gaf de Britse Gouverneur in Kaapstad een verwarrende dubbele opdracht. Hij moest zowel de Britse imperiale belangen dienen als die van de kolonie zelf. De Boerenrepublieken voelden zich door de Britten geminacht, bedreigd en ingesloten. Die vonden van hun kant de Boeren primitief, onontwikkeld, stijfkoppig, calvinistisch en racistisch.

Alle vier de blanke gebieden waren toen nog aan het uitbreiden ten koste van de Afrikaanse bewoners waarmee zij steeds meer botsten. Kimberley trok diamantzoekers aan uit de hele wereld. Het lag in een soort niemandsland tussen de Kaapprovincie, Griqualand-West en Transvaal die ruzieden over wie er aanspraak op kon maken. Na arbitrage in 1871 werd dat West Griqualand, dat meteen bescherming zocht bij de Engelsen die het gebied terstond bij hun Kaapkolonie inlijfden. De Boeren waren woedend dat de Engelsen hen zo de diamantvelden hadden ontfutseld. In 1876 raakten de Transvaalse Boeren in een heftige oorlog met Afrikaanse buurvölker. Toen ook nog een invasie van Zoeloestrijders dreigde, kregen zij het zwaar te verduren. Zij gingen nog net niet bankroet. Lord Henry Herbert, Earl of Carnarvon, de Britse onderminister voor de koloniën, meende toen dat het verzwakte Transvaal wel geannexeerd kon worden. Na overleg in Pretoria ging de Britse Kroon in april 1877 inderdaad over tot inlijving van de Boerenrepubliek Transvaal.

Londen onder premier Benjamin Disraeli dacht aan een exclusieve 'Federatie van Zuid-Afrikaanse Staten' onder Brits gezag en zette daarin al snel de volgende stap. Sir Bartle Frere, de Britse gouverneur-generaal voor de Kaapkolonie en hoge commissaris in Zuid-Afrika, moest die federatie tot stand brengen. Hij was ervan overtuigd dat dit alleen kon slagen als alle volken in Zuid-Afrika, zowel Boeren als Zwarten, het Britse gezag erkenden. Wat dat betreft vormden de Zoeloes een struikelblok. Frere stuurde daarom tegen de zin van Londen aan op een gewapende confrontatie. Londen had in die dagen al genoeg te stellen met spanningen, oorlogen en oorlogsdreiging in de Balkan en Afghanistan, en de Krimoorlog was nog maar net achter de rug. Eind 1878 stuurde Frere de nieuwe Zoeloekoning Cethswayo een ultimatum, meteen gevolgd door een oorlogsverklaring. Dat was een misrekening: in januari 1879 vernietigde een Zoeloekrijgsmacht van 20.000 man het Britse leger van 800 soldaten die zich bij Isandhlwana hadden opgesteld. Daar sneuvelden meer Britse officieren dan bij Waterloo. Slechts 30 Engelsen overleefden deze slachting.

Deze klap in het gezicht van Engeland riep om wraak: Londen stuurde Sir Garnet Wolseley, de ex-gouverneur van Natal en een succesvolle oorlogsvoerder met ervaring in India, de Krim en China, met alle imperiale volmachten. Die begon een intensieve oorlog die in juli 1879 eindigde met de gevangenneming van koning Cethswayo in zijn kraal Ulundi. Er sneuvelden 1.500 Europese soldaten en nog eens zoveel werden voor het leven invalide. Het aantal gesneuvelde

Zoeloes deed daar niet voor onder. Wolseley mocht van Londen Zoeloeland niet annexeren, dus koos hij voor opsplitsing ervan in 13 elkaar beconcurrerende koninkrijkes van afzonderlijke Zoeloeklans. Er zou nooit meer een groot Zoeloerijk komen. Frere werd door de nieuwe premier William Gladstone naar Londen teruggeroepen. Gladstone oordeelde vernietigend over het Zuid-Afrikabeleid van zijn voorganger Disraëli, maar zij moesten pragmatisch zijn en kozen voor het streven naar een Confederatie, uitgelegd als zelfbestuur van Zuid-Afrika onder Engelse soevereiniteit.

2.4 De Eerste Boerenoorlog van 1880-1881

De Boerenleider Paul Kruger vertrouwde dat niet. Hij was een typische Afrikaner trekboer: koppig, streng gelovig, strijdlustig, laag geschoold en gefrustreerd over de Britse arrogantie. Hij was ook politiek begaafd en een uitgesproken volksleider. Nadat hij bij een bezoek aan Londen de kous op de kop had gekregen, organiseerde hij samen met Piet Joubert en Martin Pretorius het Boerenverzet. Vanuit Transvaal speelde in 1880-1881 de Eerste Vrijheidsoorlog van de Boeren tegen de Engelsen. Transvaal koos Paul Kruger als Boeren-president en hij bleef dat tijdens de hele periode van Boerenoorlogen. De Boeren belegerden Engelse garnizoenen en versloegen Britse troepen bij Laing's Nek en Majuba.

Van Oranje Vrijstaat en van de stamgenoten en verre neven in Protestants Nederland kreeg Transvaal sympathie en steun in de vorm van vrijwilligers die mee kwamen vechten. De gedeelde taal en godsdienst en de Hollandse afkomst van de Boeren maakten sterke identificatie mogelijk met de strijd van deze underdogs tegen de ook in Holland niet bijster geliefde Engelsen. De overwinning bij Majuba versterkte plaatsvervangend de Hollandse nationale trots. Ook de op de Kaap achtergebleven Afrikaanders gaven blijk van hun respect. Daar begon Jan Hofmeyr de Boeren Beschermingsbeweging⁹, de latere Afrikaander Bond. De regering in Londen koos, na piekeren of hier niet een tweede 'Ierse toestand' ontstond, voor onderhandeling. Bij de Conventie van Pretoria van april 1881 erkende Engeland Transvaal binnen de toen bestaande grenzen, zonder recht op uitbreiding. De Republiek Transvaal erkende van haar kant de Engelse suzeriniteit¹⁰: erkenning van de Britse invloedssfeer zonder diepgaande gevolgen voor de eigen soevereiniteit.

In 1884 kreeg Transvaal bij de Conventie van Londen volledige zelfstandigheid terug in ruil voor de boerenstaatjes Goschen en Stella aan de westrand van de Kalahariwoestijn bij Bechuanaland die de Engelsen graag hadden. Daardoor kregen de Britse Kaapprovincie en de imperiale regering in Londen een noord/zuid corridor die belangrijk was voor de toekomst van de Kaap. In mei 1884 sloten de Britten protectoraatverdragen af met Bechuanahoofden. Daarna werd Cecil Rhodes, imperialist, kolonist en grootondernemer, de nieuwe Britse gouverneur en hoge commissaris voor Zuid-Afrika. In september 1885 werd Bechuanaland opgenomen in het

⁹ Een heel ander soort BBB!

¹⁰ 'Suzereiniteit': de invloedssfeer werd bepaald door Engeland, maar de feitelijke macht, de 'soevereiniteit', bleef toch in handen van de Hollanders.

Britse imperium. De noord/zuid corridor naar Rhodesië en Zambia was gered, de Boeren waren ingedamd en door Britse gebieden omsingeld.

2.5 De nieuwe groeipool Transvaal

Voor het openen en exploiteren van de goudmijnen, tot vaak meer dan 1.000 meter diep, was veel kapitaal nodig. Dat kwam gemakkelijk van de beurzen van Londen en New York, want in de wereld was veel kapitaal en veel vraag naar goud. De nieuwe stad Johannesburg groeide, met al in 1896 ruim 100.000 bewoners uit alle hoeken van de wereld. Daarvan was de helft zwart of gekleurd. Transvaal, tot dan toe een landbouwstaat, voorzag al gauw in 1/5 van de wereldvraag naar goud. In- en uitvoer floreerden en mijnbouw en industrie ontwikkelden zich verder. Nog steeds was deze Boerenstaat een doorn in het oog van de Engelsen. De meeste nieuwkomers in Transvaal waren anglofiele buitenlanders; geen staatsburgers maar gastwerkers, en de Boeren werden zelfs een minderheid in hun eigen Transvaal.

De macht en rijkdom van Cecil Rhodes groeiden sinds hij in 1871 als 18-jarige zijn fortuin zocht in de diamantvelden van Kimberley. Diamanten lagen aan de oppervlakte of vlak daar onder. Cecil Rhodes, Charles Rudd en Leander Starr Jameson vormden een sterk zakentrio dat later ook in de politiek en de 'conquista', de verovering, ging. Op 20-jarige leeftijd was Rhodes al steenrijk. Hij ging studeren in Oxford en vond daar de mensen die hij voor zijn plannen nodig had. Hij reisde op en neer tussen Kimberley en Oxford, druk bezig met het fuseren van kleine mijnen tot grote ondernemingen. Uiteindelijk werd dat De Beers Consolidated Mining Company waarbij zich ook zijn laatste grote concurrent, de Barnato Mining Company aansloot. Barney Barnato (Barnett Isaacs) liet zich voor 3,35 miljoen pond door Rhodes uitkopen. 'De Beers' was de naam van de gelovige Afrikaander boer van wie Rhodes het land en de boerderij Dutoitspan op het Colesberg Kopje kocht. Dat werd Kimberley, waar nu het grootste door mensenhanden gegraven gat ter wereld is.

In 1881 behaalde Rhodes zijn Bachelor of Arts in Oxford. Hij werd parlamentslid voor de Kaap en zijn politieke ster bleef rijzen. Voor zijn British South Africa Company (BSAC) kreeg hij een koninklijk mandaat waarmee hij als een echte veroveraar volken ging onderwerpen. In 1890 werd hij premier van de Kaapkolonie maar in 1895 struikelde hij over de desperadoacties van zijn kompaan Jameson. De Jameson Raid was een spectaculaire maar mislukte poging om Transvaal alsnog voor Engeland te veroveren. Van Zuid-Afrika stonden toen wel de landsgrenzen en het territorium vast, maar wie waarover de zeggenschap had, Britten of Boeren, en welke vorm het gebied zou krijgen, eenheids- of federale staat, was nog onduidelijk. De strijd om goud en diamanten en de enorme internationale trek naar de mijnen maakten het allemaal niet eenvoudiger. Door Britse en Portugese besluiten over Mozambique, Rhodesië en Nyasaland was Transvaal van elke verbinding met de zee afgesloten.

2.6 Paul Kruger nodigde veel Duitsers uit om in Transvaal te komen wonen en werken

Met duizenden kwamen zij er om een politiek en economisch bruggenhoofd te slaan als tegenwicht tegen al die anglofielen. Transvaal ontwaakte en moderniseerde snel. Maar buitenlanders bleven er, net als zwarten, uitgesloten van deelname aan de politiek. Rhodes en Jameson probeerden te stoken onder ontevreden buitenlanders. De Jameson raid was een poging om met hen een gewapende opstand in Transvaal tegen de Afrikaander Boeren van de grond te krijgen. Die mislukte grandioos; Jameson en zijn handlangers werden gearresteerd. De Engelsen, nu met Joseph Chamberlain als minister van koloniën, zouden een geslaagde operatie achteraf wel gesteund hebben, maar nu kon dat echt niet. De Duitse Keizer was kwaad en bood Transvaal een Duits protectoraat aan, wat de Engelsen weer enorm opwond. De door Kruger uitgeleverde Jameson zou in Londen worden berecht en Cecil Rhodes moest het veld ruimen. In het oog van de wereld was Engeland wel degelijk verantwoordelijk voor deze mislukte poging tot staatsgreep. De Boeren in Transvaal en de Afrikaners van de Kaap waren verbitterd over de houding en het optreden van de Engelsen die zij als steeds vijandiger zagen. De vele Afrikaners in de Kaapprovincie zagen meer heil in een broederbond tussen Hollands sprekende Boeren, rasgenoten in de verschillende provincies en de stamverwante Duitsers dan in een alliantie met de altijd onbetrouwbare Britten.

De politieke positie van Paul Kruger werd sterker in binnen- en buitenland. In de Kaap was Jan Hendrik Hofmeyr intussen de leider van de Afrikaner Bond en in Oranje Vrijstaat was Martijn Teun Steyn de nieuwe pro-Kruger volksleider. De Boeren begonnen zich meer te roeren met voorzichtige steun van de Duitsers. De Britten wachtten rustig af. Het Empire kon Zuid-Afrika niet missen en Engeland geloofde sterk in de eigen morele, culturele en politieke superioriteit. Het liet nog steeds een begerig oog vallen op Transvaal, de rijkste plek van de wereld. Voor Transvaal was vrije toegang tot zeehavens erg belangrijk. Maar de Engelsen controleerden samen met Portugal alle kusten en havens van de monding van de Oranjerivier in het westen tot Lourenço Marques aan de Delagoabaai (nu Maputobaai) aan de oostkust. Delagoabaai werd in 1875 van Portugal en lag maar 400 km van Johannesburg.

In grote haast legden Transvalers, Duitsers en Portugezen spoorlijnen naar die baai, terwijl de Engelsen er een bouwden van de Kaap naar Johannesburg. De Britten hielden vast aan het idee dat zij alle havens moesten controleren. Portugal had veel schuld bij Engeland en Duitsland, dus onderhandelden Engelsen en Duitsers over verdeling van de Portugese belangen in Mozambique. Maar in oktober 1899 zetten Engeland en Portugal samen met een onderhands gesloten geheim vriendschapsverdrag Duitsland buitenspel. Transvaal kreeg geen opening naar zee als Engeland dat niet toestond. Tussen 1895 en 1899 liepen de spanningen tussen Transvaal en de Britten op de Kaap flink op, en ook die tussen belangengroepen binnen Transvaal. Dat ging ook over rechten en kosten van transport en over het springstoffenmonopolie: de Zweedse firma Alfred Nobel leverde nagenoeg alle dynamiet. Transvaal ontwikkelde daarom een eigen kruitindustrie.

Mijnbezitters begonnen over stijgende arbeidskosten te klagen die de helft van de productiekosten waren. Een derde was arbeid door zwarte Afrikanen, de rest door beter betaalde arme blanken. Volgens de ondernemers moest de regering meer doen om ten gunste van de rentabiliteit goedkopere zwarte arbeid in de mijnen te krijgen. De regering Kruger had daar weinig oor naar, want veel van die arme blanke mijnarbeiders waren zoons van Afrikaner Boeren. De arbeidspolitiek werd een breekpunt tussen Kruger en de Britse Rand Baronnen. Met de Great Deal van 1899 kwam hij ze tegemoet, maar de Britse premier Joseph Chamberlain vond dat niet genoeg. Volgens hem verkochten de financiers en eigenaren hun belangen te goedkoop. Hij meende ook te maken te hebben met kapitalisten die meer Duits en Joods waren dan raszuivere Engelsen, en dat stak hem. Hij gebruikte de ongelijke rechten tussen Afrikaners en Buitenlanders als breekijzer. Cecil Rhodes mobiliseerde de Britse publieke opinie met de kreet: 'Gelijke rechten voor alle beschaafde mannen ten zuiden van de Zambezi'. Beschaafd stond hier voor blank, Brits, goed geschoold en welopgevoed. In februari herkoos Transvaal tot grote frustratie van de Engelsen Paul Kruger als president en was er geen kans op een meer Britsgezinde, liberale regering. Als hervorming niet mogelijk was, dan was voor Chamberlain en zijn collega's oorlog de enige overblijvende optie.

2.7 De Tweede Boerenoorlog van 1899-1902

Om een tweede oorlog tegen de Boeren te beginnen was een aanleiding nodig. Die kwam met de dood van een ruziemakende dronken Britse onderdaan door een Transvaalse politiekogel bij zijn aanhouding in Johannesburg. Voor Transvalers een incident, voor Engelsen een brute, geplande moord op een landgenoot. Media schudden de Britse publieke opinie wakker met karikaturen en teksten over de primitieve bruutheid van de Boeren. De macht van beeldvorming in de media werd voor het eerst ontdekt en uitgebuit. Afrikaner Boeren werden afgebeeld met grote stompe neuzen, imbeciele grijnzen en bloed aan hun tanden. In teksten werden zij beschreven als primitief, verachtelijk, stompzinnig, hebzuchtig en kwaadaardig. Zo werkte men aan ontmenselijking van de tegenstander via vertekende stereotypen. Tegelijkertijd mislukten onderhandelingen tussen Paul Kruger en de Britse gouverneur Alfred Milner over het kiesrecht van Engelsen en andere Buitenlanders in Transvaal. Het gesprek strandde omdat Milner, geïnstrueerd door Londen, op oorlog aanstuurde. Chamberlain en Milner schroefden hun eisen aan Kruger verder op en de Engelsen vergrootten hun troepenmacht met soldaten uit andere koloniën. Beide leiders stuurden elkaar ultimatus waaraan zij niet konden of wilden voldoen. Op 11 oktober 1899 verklaarde de Britse regering de oorlog. De Boerenrepubliek Oranje Vrijstaat koos meteen de kant van Transvaal.

De Tweede Boerenoorlog werd bijna drie jaar bloedig en verbitterd gevochten. Uiteindelijk wonnen de Engelsen. Internationaal was er veel sympathie voor de Boeren en uit Europa vochten vrijwilligers met ze mee. Na ruim een jaar ging de frontoorlog over in een guerrillastrijd. Aan beide kanten vielen veel doden en zwaargewonden. Het was een nieuw soort oorlog zoals niemand die nog kende. Deze wrede oorlog werd en wordt in de beeldvorming steeds weer gebracht als een oorlog tussen twee legers van landen van het blanke ras. Het aantal gesneuvelde

zwarte Afrikanen werd nooit geteld, hoewel die wel aan beide zijden meevochten en vielen. In deze oorlogen betaalden de zwarte Afrikanen de hoogste prijs. Dat werd vooral bekend uit een onthullend boek over Baden Powell, de Held van Mafeking, die zwarte soldaten als kanonnenvoer zou hebben gebruikt. De Engelsen richtten voor het eerst concentratiekampen op voor krijgsgevangenen Boeren, met heel slechte omstandigheden, want in die kampen stierven nog eens 30.000 blanke Boeren. Ook werden duizenden krijgsgevangenen Boeren-Afrikaanders en Europeanen overgebracht naar Deadwood Camp op het eiland Sint Helena.

Eind mei 1902 werd in Pretoria een vredesverdrag getekend. Transvaal en Oranje Vrijstaat verloren hun onafhankelijkheid en Zuid-Afrika werd verenigd onder één centraal gezag met Engels en Hollands als nationale talen. Het aantal blanken bleef er altijd ver in de minderheid in verhouding tot het grote aantal zwarte Afrikanen. Bij de voorafgaande gebeurtenissen waren die nauwelijks zelf kiezende deelnemers, meer toeschouwers, buitenstaanders, gedwongen deelnemers en slachtoffers. Met het Vredesverdrag van Pretoria van mei 1902 ('Verdrag ter Vereeniging') lagen de buitengrenzen van Zuid-Afrika definitief vast. Hier en nu werden de machts- en bestuurlijke verhoudingen tussen Engelsen en Boeren voorgoed geregeld. In dit nieuwgeboren Zuid-Afrika, 'van twee geesten, twee werelden in een en hetzelfde land,'¹¹ werd een nieuwe ronde van pacificatie van de zwarte bevolking stevig ter hand genomen. Zo ook de exploitatie van de minerale rijkdommen en de vruchtbare landbouwgronden. Die pacificatie betekende ook totale onderwerping en onderschikking van zwarte Afrikanen aan blanke meesters. Na de Boerenoorlogen moesten zij het meeste van nog in hun bezit zijnde land afstaan. De Ndebele, de Zoeloes en de Xhosa's waren verslagen en moesten tegen subminimale betaling werken voor blanken die daar graag gebruik van maakten. De druk op hen om hun land op te geven en in de mijnen of andere slecht betaalde massa-arbeid in landbouw, industrie of huishouding te werken nam toe en zouden uiteindelijk culminereren in de harde jaren van de formele Apartheid van 1948 tot 1990.

Tussen 1902 en 1909 werkten de Engelsen hard aan verzoening met de verslagen Boeren. Overlevende gevangenen mochten de kampen verlaten en kregen schadevergoeding. De verslagen Boerenrepublieken kregen relatieve zelfstandigheid binnen de Unie van Zuid-Afrika. Dit was edelmoedig ten opzichte van de verslagen vijand, maar tegelijk een enorm verraad aan de zwarte Afrikanen. Sparks: 'Voor het eerst in de geschiedenis van Zuid-Afrika verkreeg namelijk een etnische minderheid van een imperiale mogendheid de soevereiniteit over de oorspronkelijke meerderheid'. De verslagen Boeren waren arm, slecht opgeleid en konden alleen maar boer zijn. Door perioden van droogte, misoogsten en economische recessies raakten veel kleine blanke boeren hun grond ook nog kwijt. Tegelijk was de mijnstad Johannesburg hard gegroeid en dynamisch geworden. In die stad en in de goudmijnen was werk. De arme landloze blanken kwamen er tot hun ontsteltenis achter dat zij voor dat werk moesten concurreren met zwarten en kleurlingen.

11 Alistair Haddon Sparks, een betrokken Zuid-Afrikaanse journaliste (1933-2016), wordt enkele malen aangehaald in de laatste twee hoofdstukken van Guy Arnold's, *Africa : A Modern History*, 2005. Zij beschrijft de frustratie van zowel de Zwarten als de Blanken na de twee Boerenoorlogen, en vraagt zich oprecht af hoe dat straks verder moet.

2.8 Ontwakend Afrikaans bewustzijn tegenover meer racistische wetgeving

Onder de zwarte bevolking begonnen modern georiënteerde groepen zich te organiseren. In 1912 richtten ex-studenten van missie- en zendingsscholen het ANC, het African National Congress op. Zij gingen er van uit dat blanken met constructieve dialoog en voorbeeldig gedrag van hun ongelijk konden worden overtuigd, en dat zij dan de gelijkwaardigheid van zwarte mensen zouden inzien. In de Anglofone liberale blanken zagen zij potentiële bondgenoten die, anders dan de Boeren, vatbaar zouden kunnen zijn voor deelname van zwarten aan het politieke proces. Maar zo zou het niet gaan. Want de nieuwe grondwet van de verenigde Unie van Zuid-Afrika bepaalde dat zwarte inwoners geen stemrecht hadden, geen grond konden bezitten, en geen burgerrechten kregen. Zij werden bestempeld tot ‘onmondigen’ die dienstbaar moesten zijn aan de blanken¹².

In de jaren na 1910 kwamen er meer wetten die de scheiding en onder-/bovenschikking van de rassen vervolmaakten. Volgens de Native Labour Act moest in de stad en op het land de zwarte als arbeidskracht aan de blanken onderworpen zijn. De Native Land Act deelde Zuid-Afrika in tweeën. Het kleinste deel, 7%, niet toevallig de meest troosteloze, onvruchtbare stukken, werden aan de zwarten toegewezen als ‘Bantoestans’ of ‘Zwarte Thuislanden’. De overige 93% met het beste land was voor de blanken die maar 10% van de bevolking uitmaakten. In het begin was het nog mogelijk om in de thuislanden iets aan zelfvoorzieningslandbouw te doen, maar de grond raakte er snel uitgeput. Op de grote blanke boerderijen vroeg de landbouw om intensieve kapitaalsinvesteringen en zo goedkoop mogelijke arbeid. Die kwam van de Bantoestans: variaties op de ‘Tribal Trust Lands’ van Rhodesië en Kenia.

Het ANC verloor het geloof in constructieve dialoog en voorbeeldgedrag, en een bondgenootschap met de Anglofone liberalen leek er ook niet in te zitten. De in 1920 opgerichte vakbond ICU, de Industrial and Commercial Union, was voor en van zwarte arbeiders. De regering verbood die bond, verklaarde hem illegaal, en de politie begon aan een felle vervolging. Toen organiseerde ICU een grote staking waaraan 40.000 arbeiders meededen, waarna de bond uitgroeide tot 200.000 leden. Regelmatig probeerde het ICU een band met de blanke bonden te scheppen, maar die hielden dat af.¹³ Ook de in 1921 opgerichte SACP, de ‘Communistische Partij van Zuid-Afrika’, had nog alleen blanke leden. Maar in 1950, bij het begin van de Koude Oorlog, werd die partij verboden met de ‘Wet op de Onderdrukking van het Communisme’, nadat duidelijk was geworden dat SACP, SACTU, het Zuid-Afrikaanse Vakbondcongres, en het ANC intussen een hechte alliantie hadden gevormd en elkaar topkaders leverden.

¹² Hier zat de pijn voor Alister Sparks.

¹³ Blanke en zwarte activisten moesten elkaar nog vinden, en het was al 1920!

2.9 De Korte Geschiedenis van een Genocide op het Herero-volk

De Duitse Hansekoopman Heinrich Vogelsang kocht in 1883 de baai Angra Peceña van Portugese handelaren. Hij stichtte er de havenstad Lüderitz, die in 1884 onder verantwoordelijkheid van de Duitse keizer kwam. Het gebied daar omheen werd als 'Duits Protectoraat Zuid-west-Afrika' voor Duitse kolonisten ontsloten. Met Angola en Zuid-Afrika werden de laatste grensgevechten gevoerd en compromissen gesloten. Het dunbevolkte, droge land met woestijnen, savannen en hoogvlakten was bijna even groot als Zuid-Afrika, en groter dan Frankrijk en Duitsland samen. Hier vond een van de meest afgrijselijke voorbeelden van genocidale koloniale pacificatie uit de geschiedenis plaats. De Duitsers bestuurden het gebied als een kolonie, met harde hand. Blanke boeren moesten het ontwikkelen tot een settlerskolonie. Het noordoosten was aangewezen voor sisalplantages en veeboerderijen. Daar kwamen de spoorlijnen van Walvisbaai-Swakopmund naar Grootfontein, en die van Windhoek naar Gobabis. Afrikaanse bewoners moesten dat gebied verlaten.

Er leefden 80.000 Herero's die vee hielden en aan zwerflandbouw deden. In droge tijden trokken zij gewoonlijk van bron naar bron. Zij waren erg gehecht aan hun land en vee en hadden al gehoord over de wrede uitmoording van San- en Khoi-Khoi-clans door jagende Boeren uit Zuid-Afrika. Zij verrasten de Duitsers door zich gewapenderhand te verzetten. De Duitse gouverneur was zo wijs om te proberen met ze te onderhandelen. Volgens hem konden zij blijven: als arbeiders in dienst van kolonisten. Maar zijn ondergeschikten waren daar tegen en vroegen aan de keizer om deze slappeling te ontslaan.

De Duitse keizer stuurde de ijzervreter generaal Adrian Dietrich Lothar von Trotta als vervanger, en die pakte de zaak resoluut aan. Hij had in China tegen de Bokseropstand gevochten en was verantwoordelijk voor de Duitse pacificatie van Rwanda, Urundi en Tanganyika. Zijn stellige mening was dat het hele Herero-volk verdreven moest worden. Als dat niet lukte, dan zag hij totale uitroeiing als enig alternatief. Zijn inzicht in de psyche van zwarte Afrikanen vertelde hem dat die alleen respect hadden voor bruut geweld en dat zij gemaakte afspraken nooit zouden nakomen. Zijn aanpak was het laten bezetten en vergiftigen van hun waterbronnen. Vervolgens werden groepen Herero's opgejaagd en gedood. Artillerie en infanterie omsingelden de overlevenden waarbij elke uitweg was afgesloten, behalve die naar het zuidwesten, de Omaheke-zone van de Kalahari woestijn in. Als beesten opgedreven werden zij gedwongen tot een dodenmars in de hete woestijn. Van het Herero-volk overleefde 80% deze tocht niet. De overlevenden werden opgepakt en onder de gezamenlijke zorg van soldaten en zendelingen in kampen opgesloten. Dat speelde vanaf 1904.

De Rheinische Mission was al sinds 1847 actief in dit gebied zonder veel te hebben bereikt. In hun kampen moesten de overlevenden zware dwangarbeid verrichten die weer honderden levens kostte. Ook stierven veel gevangenen aan pokken en tyfus. De vrouwen werden seksslavinnes voor soldaten. Die kampen werden in 1908 gesloten. De resterende Herero's werden als gratis arbeiders, slaven dus, verdeeld over blanke kolonisten. In 1911 werden nog 11.500 Herero's geteld. Alle mannen vanaf zeven jaar droegen toen nog een onverwijderbare ijzeren plaat

om hun nek met daarop hun arbeidsnummer. Pas in 2002 legden de Herero's gezamenlijk bij het Internationale Gerechtshof in Den Haag een claim neer van 2 miljard dollar wegens genocidale massamoord en geleden oorlogsschade tijdens het Duitse imperiale bewind. Enkele Duitse bedrijven waaronder de Deutsche Bank werden mede aangeklaagd omdat zij met de koloniale overheid een brute alliantie waren aangegaan om 65.000 Herero's uit te roeien. Het proces kan nog jaren lopen. De Duitsers gingen door met hun wrede systeem. Na de Herero's, de Khoi-Khoi en de San moesten vervolgens ook de Ovambo's van de betere gronden verdreven worden.

2.10 Zuidwest-Afrika wordt mandaatgebied onder Zuid-Afrika

De Britten trokken tijdens de Eerste Wereldoorlog Zuidwest-Afrika binnen vanuit Zuid-Afrika. Zij versloegen het Duitse leger en bezetten het gebied. In 1918 wees de Volkenbond het gebied toe aan Zuid-Afrika als mandaatgebied met de opdracht en heilige missie om met vertrouwen in de blanke beschaving het materiële en zedelijke welzijn van de inwoners tot het uiterste te bevorderen. De Boeren van Zuid-Afrika en de verslagen Duitse kolonisten van Zuidwest Afrika ontdekten al gauw dat zij gezamenlijke belangen en gedeelde waarden hadden, gebaseerd op de maximale uitbuiting van het land en de bewoners die zij geacht werden te beschaven en te beschermen. Zuid-Afrika ging Zuidwest-Afrika gebruiken als wingewest en vestigingsgebied voor blanke boeren en ondernemers. Na de ontdekking van rijke voorraden goud, zink, lood, koper, diamant, mangaan, wolfram, uranium, cadmium en vanadium werd het gebied nog waardevoller voor de Zuid-Afrikanen. Na de Tweede Wereldoorlog annexeerde Zuid-Afrika dat buurland dan ook formeel. Veel blanke boeren uit Zuid-Afrika vertrokken naar deze nieuwe kolonie.

In de Unie zelf volgde in 1923 de Native Urban Act die de mogelijkheid van zwarten om zich in steden te vestigen drastisch reduceerde. Steden werden blanke gebieden waar zwarten wel mochten werken, maar niet wonen. Nog meer werden zij omgevormd tot pendelende arbeidskrachten. Daarna kwam de Native Affairs Act waarin rassenscheiding en het benutten van zwarte arbeid meer in wetten, regels en voorschriften werden uitgewerkt. Zo werden al heel vroeg de fundamenteën gelegd van de toekomstige, nog radicalere Apartheidsstaat. De nieuwe conservatieve regering vond dit nodig om de groeiende groep arme blanke landloze arbeiders de ruimte en kansen te bieden om boven de zwarten verheven te blijven: Eigen Volk Eerst!

2.11 Rond de jaren '20 sloeg wereldwijd de recessie toe

Tijdens die recessie zakten de winstmarges van mijnen en commerciële bouwbedrijven in. Goedkope zwarte arbeiders vervingen definitief de duurdere blanke Boerenjongens. Dat leidde in 1922 tot stakingen en een grote opstand van witte arbeiders in de Rand die door de ordetroepen hard werden neergeslagen. Zo verloren zij eerst de oorlog, toen hun land, en nu ook hun werk. Dat leverde een voedingsbodem op voor ultranationalistische racistische ideeën en agitatie waaraan de overheid deels toegaf. De regering helde over naar een vorm van staatskapitalisme met veel ijzer en staal, spoorwegen, hoogovens en energiebedrijven. Die aanpak werd tien

jaar lang de basis voor een economische opleving. Maar eind jaren '20 kwam de wereldcrisis echt hard aan. De goudprijzen kelderden en de middenklasse in de steden kreeg het ook moeilijk. Dat had gevolgen voor de politiek. De Brits georiënteerde Labour Party moest om politiek te overleven een alliantie aangaan met de Afrikaner nationalisten. Die verzoenden zich bij het verwerven van deze nieuwe macht met de Anglofone burgers en de pro-Britse elite. Meteen versterkten zij de segregatie- en rassenwetten.

Toen kwam de Tweede Wereldoorlog die voor Zuid-Afrika tijdelijk weer economische bloei bracht, want de wereld had grondstoffen en voedsel nodig om oorlogen te kunnen voeren. Dat betekende nieuwe banen in de industrie voor zwarte en blanke arbeiders en nieuwe confrontaties tussen hen, en tussen liberale Anglofonen en nationalistische racistische Afrikaners. De Afrikaner gemeenschap hamerde steeds meer op bescherming van eigen ras, religie en traditie, zeker toen na de oorlog de economische boom abrupt stopte en opnieuw een recessie toesloeg. Blanke activisten gingen Nazi-ideeën hanteren en kwamen met de actieslogan. K.K.K. die stond voor: Kijk uit voor Kaffers/Koelies/Kommunisme. De Afrikaander Bond werd als extreem-rechts genootschap sterker en ontwikkelde zich tot de fascistische ideologische kerngroep van een brede blanke racistische beweging.

Het ANC koos na 1940 voor een strategie van geweldloos verzet tegen de wetten die rassenscheiding legitimeerden. Na de oorlog, toen de economie weer in crisis belandde, ging die strategie samen met de opleving van nieuwe vakbondsacties van zowel zwarte als witte bonden, maar nooit samen. Tussen 1940 en 1952 waren er zeker 300 stakingen en één grote nationale algemene staking waaraan, gescheiden van elkaar, 60.000 zwarte en 70.000 blanke arbeiders meededen.

2.12 In 1948 kregen de 'Afrikaanders' een absolute regeringsmeerderheid, zonder de Engelstaligen

Met Apartheid centraal op de agenda won de Nationale Partij van Daniel François Malan royaal. Snel volgde een nieuwe lawine van harde wetten en maatregelen die de bewegingsruimte van de zwarte Afrikanen nog meer inperkten, hun organisaties onmogelijk maakten en hun stakingen onwettig. Het jaar 1948 moet worden gezien als het jaar van de officiële instelling van de Apartheidsstaat Zuid-Afrika, na een lange aanloop in die richting. De rechtlijnige nieuwe president Hendrik Verwoerd was de belangrijkste architect van de Apartheid. In dat jaar werd ook besloten tot verregaande protectie van de eigen markt, wat meer investeringen in de eigen ontwikkeling nodig maakte. Met de laatste onderlinge imperiale oorlogen en de verzoening daarna was in Zuid-Afrika dus een gesloten minderheidsregiem ontstaan dat zich bezighield met racistische onderwerping en uitbuiting van zwarten, hun grond, hun arbeid, hun cultuur en persoon.

3 De regio Zuidelijk Afrika tijdens de Apartheid en de Koude Oorlog van 1948 tot 1994

In 1948 werd het Apartheidsbeleid verheven tot de kern van het beleid van de Unie van Zuid-Afrika, met grote gevolgen voor de hele regio. Het jaar 1994 markeert historisch gezien het einde van dat Apartheidsregiem. Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog, ook rond 1948, stak in de hele wereld de Koude Oorlog tussen de belangrijkste politiek-economische blokken de kop op. Die werd erg actief in de Landen van de Zuidelijke Doorsteek en de regio Zuidelijk Afrika, en liep rond 1990 weer af. Aan het eind daarvan gloorde de onafhankelijkheid van de laatste onvrije naties van het continent. Formeel hadden Nederland en Engeland, de landen met vroeg-koloniale belangen in Zuid-Afrika, allang geen soevereiniteit meer over de Unie van Zuid-Afrika. Die was stevig in de handen gekomen van de minderheid van blanke kolonisten. De Unie van Zuid-Afrika was een kolonistenstaat geworden die nog steeds de meerderheid van de zwarte bewoners onderdrukte en uitbuitte. De overgrote zwarte meerderheid kende geen onafhankelijkheid zolang kolonistenregiems de macht bleven uitoefenen. Pas in 1990 begon de omslag. De formeel onafhankelijke Koninklijke enclaves Lesotho, Swaziland en Botswana bleven binnen die invloedssfeer gevangen. Namibië zou zijn vrijheid nog gaan bevechten en daar als winnaar uit komen.

3.1 Het ANC wordt bewuster. Het Freedom Charter van 1952

Door voorgaande ontwikkelingen kwam er in het ANC een radicalere stroming naar boven met de nieuwe leiders Nelson Mandela, Cyril Ramaphosa, Govan Mbeki, Walter Sisulu, Oliver Tambo en Alfred Nzo. Zij kozen voor een 'actiegerichte strategie met een multiraciale aanpak' in nauwe samenwerking met de communistische partij. Vanuit die basis organiseerde het ANC in 1952 een nationale vredesactie die een gezamenlijke campagne voortbracht voor een breed nationaal antiracismefront dat in 1955 het Freedom Charter uitbracht, ondertekend door zwarten, Indiërs, kleurlingen en liberale en socialistische organisaties van blanken. Het Charter stelde voor om de Apartheid af te schaffen omdat Zuid-Afrika aan het hele volk, aan alle volken toebehoorde. Binnen het ANC was een sterke stroming het met deze multiraciale aanpak oneens. In 1958 scheidde die zich af als het PAC, het Pan-African Congress dat zich richtte op het verkrijgen van alle macht voor en door zwarte Afrikanen, met uitsluiting van blanken en Aziaten

3.2 De jaren zestig. Het Bloedbad van Sharpeville, Mandela's arrestatie en verdere radicalisering

In 1960 organiseerde het PAC een massaprotest tegen de Pasjeswet die de bewegingsvrijheid van de zwarten in blanke wijken nog meer inperkte. In Sharpeville schoot de politie 70 demonstranten dood, met als gevolg een verdere radicalisering van de zwarte bevolking. Het PAC

richtte de guerrillagroep Pogo op, wat stond voor 'Alleen Wij!' Ook het ANC richtte haar gewapende beweging op, de MK of Umkhonto wa Siswe, de 'Speer van de Natie', geleid door Joe Slovo. De regering voerde de repressie verder op. In 1963 werd het grootste deel van de ANC-top gearresteerd en voor de rechtbank gesleept voor de zogenoemde Rivonia-zaak. Rivonia was een buitenwijk van Johannesburg waar de Lelysblad Boerderij van Arthur Goldreich stond. Daar vergaderde het ANC en de leiders konden zich er verschuilen. De boerderij was gekocht met geld van de Communistische Partij. Tien ANC-leden werden aangeklaagd voor 221 sabotage-daden die bedoeld waren om het Apartheidsregiem omver te werpen. Mandela moest levenslang naar Robben Eiland en Oliver Tambo nam de leiding van de beweging over. Bekende namen in dit verband zijn ook die van de in 1993 koelbloedig vermoorde Thembisile Chris Hani, de bij een bomaanslag verminkt geraakte Joe Slovo, de mensenrechtenactivist en toekomstig minister Albie Sachs en de latere ANC-leider Alfred Nzo.

Na Sharpeville en het verbod van het ANC vluchtten veel zwarte Zuid-Afrikanen naar Lesotho, Swaziland en Botswana; toen nog steeds Britse protectoraten. De regering Verwoerd voerde in 1963 serieuze onderhandelingen met Engeland om die landen integraal toe te voegen aan zijn 'Unie van Zuid-Afrika'. Het uitlekken daarvan bracht de betrokken partijen in grote verlegenheid. 'Sharpeville' maakte internationaal veel indruk. Steeds meer blanken sloten zich aan bij het protest tegen de Apartheid. Helen Suzman was de belangrijkste vrouw die dat deed. Dominee Christiaan Frederik Beyers Naudé, oprichter van het Christelijke Instituut voor Oecumene, Verdraagzaamheid en Verzoening, was een van de eerste witte mannen. Samen met de zwarte aartsbisschop Desmond Tutu van de Anglicaanse Kerk was hij jarenlang de voorman van christelijke stromingen in de beweging zonder ooit lid van het ANC te worden. Vanaf toen deed de regering erg haar best om hun activiteiten aan banden te leggen en hun persoon publiekelijk zwart te maken. Het geweld tegen de bevolking bleef toenemen. Voor de guerrillabewegingen was het moeilijk om een brug naar het volk te slaan en Zuid-Afrika werd nog geholpen door de blanke regimens van Rhodesië, Mozambique en Zuidwest-Afrika die hun grenzen sloten voor zwarte strijders.

In 1966 vermoordde een 'verwarde parlementaire loopjongen' president Hendrik Verwoerd. Balthazar Johannes Vorster volgde hem op. Die was minder rechtlijnig, pragmatischer, corrupter, maar wel een fervent bewonderaar van de nazi's. Desondanks bleek hij geschikter als leider van de modernisering van Zuid-Afrika. In de jaren '60 werd Zuid-Afrika een nieuw centrum van economische groei. Op de wereldmarkt was veel vrij geld beschikbaar en buitenlandse investeerders staken en masse geld in Zuid-Afrikaanse bedrijven. De Apartheid gaf hen vertrouwen en de investeringen versterkten de positie van het regiem. Het onbeperkte reservoir van goedkope zwarte arbeid, de aanwezigheid van grondstoffen en de stabiliteit van het land werkten als een sterke magneet. Tussen 1958 en 1977 verviervoudigden de Amerikaanse investeringen in Zuid-Afrika dat een economische macht in de regio werd. De sterke toename van werkgelegenheid leidde tot een massale groei van zwarte arbeidsmigratie vanuit de onleefbare Bantoestans en de buurlanden naar de stedelijke industriegebieden. Rondom industriesteden ontstonden nieuwe, snel groeiende townships waar het verzet tegen de Apartheid door broeide.

3.3 De Soweto-opstand van 1976

In 1976 barstte onder jonge scholieren in Soweto, de ‘South-Western Township’ bij Johannesburg, de onvrede los. Hun vreedzame demonstratie werd met grof geweld neergeslagen. Steve Biko, een activist voor burgerrechten en medeoprichter van SASO, de South African Students Association, overleed in september 1977 in gevangenschap aan ernstige kneuzingen en hersenletsel. Voor de Waarheids- en Verzoeningscommissie – vele jaren later – werd bewezen dat de politie hem doodde. Na Sharpeville, het Freedom Charter en Mandela’s arrestatie werd de dood van Steve Biko een nieuwe mijlpaal in de strijd tegen de Apartheid. In Soweto betoogden zwarten en kleurlingen samen, wat een nieuwe impuls gaf aan de beweging voor zwarte bewustwording. Steve Biko werd hét icoon van de geweldloze anti-apartheidsstrijd van zwarte scholieren. Hij wordt overal in de wereld geëerd, gevierd en herdacht met liederen, opera’s en naamgeving aan wegen, bruggen en pleinen.

3.4 Meer onderwijs voor Afrikanen dwingt tot aanscherping van het Thuislanden-beleid

Betere economische mogelijkheden leidden noodzakelijkerwijs tot meer investering in onderwijs voor zwarten. Het aantal zwarte Afrikanen met vervolgonderwijs groeide van 35.000 in 1955 naar 1.474.300 in 1987. De Apartheid werd ondergraven door de sociaal-economische werkelijkheid, omdat het systeem afhankelijk werd van meer geschoolde Afrikaanse werkrachten. En er moest genoeg winst worden gemaakt om het onderdrukkingsnetwerk van geheime diensten, politie, leger, verklikkers en administratie te financieren. Dat kon alleen met meer economische groei en daarvoor was dus meer geschoolde arbeid nodig. De industrie en andere sectoren in de economie groeiden sneller dan de blanke bevolking, en het aanbod van zwarten en kleurlingen was veel groter. Zo kon het gebeuren dat het aantal niet-blanke beter geschoolden sterk groeide.

De overheid moest de Apartheidswetgeving wel bijstellen om goed geschoolde niet-blanke werkers te kunnen assimileren. Dat zou ook helpen om hun betrokkenheid bij radicale sociale bewegingen te beperken. Aan de andere kant werden nieuwe wetten en maatregelen van kracht. Arbeidsmigratie uit de Thuislanden moest worden gestopt. De ongeschoolde, verpauperde Afrikanen daar moesten beschikbaar blijven voor de landbouw en waren niet gewenst voor de industrie in steden die intussen ook hun eigen black townships hadden. Dus werden de Bantoestans Transkei, Ciskei, Venda en Bophutatswana in 1976 tot onafhankelijke staatjes verklaard waarvan Pretoria de inwoners voortaan als buitenlanders behandelde. Die konden niet meer zomaar naar de industriesteden van Zuid-Afrika migreren. De regering wilde uiteindelijk alle zwarte Zuid-Afrikanen naar Bantoestans verbannen, maar dat lukte nooit. Internationaal werd deze truc veroordeeld en afgewezen. Bijna niemand erkende de nieuwe kleine landjes. Het bijzondere van Zuid-Afrika bleek wel uit het feit dat TV daar pas in 1976 voorzichtig werd toegestaan. De regering vreesde vervuiling van de geesten van blank en zwart, had niets op met films, en wantrouwde boeken en schrijvers.

3.5 Meer buurlanden worden onafhankelijk: de Frontlijnstaten en de Koude Oorlog

Andere landen in de ruimere regio werden de een na de ander onafhankelijk; uiteindelijk ook Mozambique (1975), Zimbabwe (1980) en Namibië (1990). Het Zuid-Afrikaanse Apartheids-regiem werd eenzaam terwijl internationaal de druk van antiapartheidsbewegingen en democratische regeringen toenam. De Frontlijnstaten Zimbabwe, Mozambique, Tanzania, Namibië, Botswana en Lesotho boden onderdak aan het ANC en aan strijdgroepen.¹⁴

Tegelijkertijd bedachten de VS en andere partijen redenen en strategieën om de status quo te handhaven en revolutionaire verandering te verhinderen. Voorkomen moest worden dat het communisme in Zuid-Afrika vaste voet aan grond zou krijgen. De strategische minerale reserves daar moesten immers van het Westen blijven. Zuid-Afrika was de grootste exporteur van platina, goud, vanadium, chroom, aluinaarde en mangaan. Daarnaast speelden diamanten, antimonium, fluoride, asbest, titanium en andere mineralen een belangrijke rol. Naast de Sovjet-Unie was Zuid-Afrika de grootste leverancier van de meest strategische grondstoffen ter wereld, nodig voor de modernste takken van industrie. Ook controleerde het land de strategische scheepvaartroute waarlangs olie en steenkool voor Europa en de VS werden vervoerd.

In de Koude Oorlog was de strategische rol van Zuid-Afrika dus van groot belang. Vandaar dat de regering van Ronald Reagan in de VS stevige plannen maakte voor militaire en economische steun aan het onderdrukingsregiem van Zuid-Afrika. Andere westerse landen met belangen in de regio in termen van handel, industrie en investeringen steunden hem daarin. In 1986 controleerde vreemd kapitaal 60% van de mijnbouw, 30% van de landbouw, 88% van de banken en 68% van de industrie van Zuid-Afrika. Amerikaanse investeringen waren in vijf jaar verdubbeld. Ook kochten zij meer grote aandelen in Britse ondernemingen die een aanzienlijke proportie van de economische activiteit in Zuid-Afrika uitvoerden. Amerikaanse, Britse, Franse en Duitse transnationale bedrijven controleerden ook de exporten van mineralen van Namibië dat formeel nog van Zuid-Afrika was.

Cynisch genoeg vormden de VS, Engeland, Frankrijk en Duitsland samen met Zuid-Afrika de 'Jemen Groep' die tot doel had om escalatie en radicalisering van de oorlog tussen Zuid-Afrika en SWAPO, de bevrijdingsbeweging van Namibië, te voorkomen. Want de belangen van investeerders moesten na een eventuele onafhankelijkheid worden gehandhaafd, en voorkomen moest worden dat een ongewenste nationalistische regering de macht overnam. Deze werkgroep was informeel, maar wel een ontmoetingsplek voor officiële regeringsvertegenwoordigers die afspraken maakten. Zij hielden zich ook bezig met de aanwezigheid van Cubanen in Angola en stelden voor om de onafhankelijkheid van Namibië af te laten hangen van hun vertrek uit Angola. Serieus onderzochten zij ook de mogelijkheid om van Namibië opnieuw een settlers-kolonie te maken onder tutelage van Zuid-Afrika.

¹⁴ K. Roskam & N. Kussendrager, *'Frontlijnstaten', over de totstandkoming van SADCC in relatie tot de omliggende buurlanden*, 1985.

3.6 Scherpe daling van de goudprijs vanaf 1983

De nationale inkomsten van Zuid-Afrika daalden weer drastisch, de wereldeconomie kwam in een crisis terecht, en de regering zag zich gedwongen om het IMF om leningen te vragen die onder druk van de VS ook werden verleend. Toch ging de economische toestand van het land achteruit, wat zijn uitwerking had op de blanke middenklasse. Extreemrechtse protesten tegen Pieter Willem Botha's versoepeling van de Apartheid namen toe; het geweld van blanken tegen zwarten ook. Binnenslands groeiden de spanningen. De vakbonden stelden meer eisen en zwarte squatters weigerden zich te laten terugsturen naar de thuislanden. Sinds 1982 waren twee miljoen werkloze zwarte Afrikanen verwijderd uit de omgeving van de blanke steden en nog eens anderhalf miljoen kwamen daarvoor in aanmerking. De arbeidsmarkt voor Afrikanen met enige scholing was goed, maar voor de ongeschoolde armsten was de werkloosheid structureel. Hun natuurlijke aanwas vormde een groot probleem voor de overheid. De thuislanden konden die groei niet dragen, de townships eigenlijk ook niet. Terugsturen was geen menswaardige optie en zwarte Zuid-Afrikanen verzetten zich met hand en tand tegen de deportaties. In veel townships voerden studenten en werkloze jongeren het groeiende verzet aan vanuit hun verklaarde verbondenheid met het verboden ANC. De regering van P.W. Botha verlichtte de druk enigszins door gemengde huwelijken toe te staan. Er volgden meer kleine hervormingen, maar het tij was niet meer te keren.

3.7 Oprichting van het Verenigd Democratisch Front UDF

In augustus 1983 richtten het merendeel van de zwarte organisaties samen met liberale blanken en met kerken verbonden groepen het UDF op, het 'Verenigde Democratische Front', dat zeshonderd massaorganisaties omvatte. Dit nieuwe Front leidde een sterke nationale campagne voor hervorming van de grondwet en progressieve bijstelling van de kieswet. Kleurlingen en Indiërs konden in de voorstellen van de regering vertegenwoordigd zijn, maar nog met minder gewicht dan blanken. Zwarten mochten nog steeds niet meepraten: hun uitsluiting en onderdrukking veranderden niet. In augustus 1984 zagen Indiërs en kleurlingen weinig redenen om naar de stembus te gaan. Maar veel blanke Afrikaners zagen in de hervormingen toch aanleiding om over te stappen naar de Nationale Partij omdat zij meenden dat hun belangen werden verkwanseld. Botha beloofde geleidelijke liberalisatie van de Apartheid, maar voor veel mensen ging dat te traag; voor anderen juist te snel.

In oktober 1984 kreeg de Anglicaanse bisschop Desmond Tutu de Nobelprijs voor de Vrede voor zijn rol als vreedzame vechter tegen de apartheid. Zijn christelijke motivatie bleek uit het bekende citaat: Beter dan gerechtigheid in de vorm van vergelding is gerechtigheid die tot verzoening leidt. Als president van de Zuid-Afrikaanse Raad van Kerken streefde hij naar een democratische, rechtvaardige samenleving zonder Apartheid en met toegang van iedereen tot voldoende onderwijs.

3.8 Verrassende acties van president Pieter Botha en toenemende onlusten

In september 1984 werd Pieter W. Botha uitvoerend president na een jarenlang premierschap. Nog in het zelfde jaar ondernam hij, misschien om de binnenlandse politieke opinie af te leiden, enkele verrassende acties tegen buurlanden. Het begon met openlijke steun aan de verzetsbeweging RENAMO van Mozambique. Na het Akkoord van Nkomati gebruikte Zuid-Afrika Mozambikaanse en Zuid-Afrikaanse criminelen en huurlingen om Mozambique te ondermijnen en te ontregelen via goed geplande militaire invasies. Later dat jaar vormden Zuid-Afrika en Angola een commissie van toezicht op het staakt-het-vuren langs de Angolees/Namibische grens.

In het binnenland van Zuid-Afrika namen in 1985 de spanningen tussen zwarte Afrikanen onderling toe. Er kwamen beelden de wereld in van zwarten die andere, van verraad en samenwerking met de politie verdachte zwarten, in de townships met de halsbandmethode in brand staken. In juli riep de regering de noodtoestand uit in 36 districten. Eind 1986 kwamen bij onlusten al 750 mensen om en duizenden tegenstanders van het regiem zaten gevangen. Als gevolg daarvan groeide internationaal de antiapartheidsbeweging aanzienlijk. Regeringen van enkele rijke landen kondigden economische sancties aan in de vorm van kredietbeperkingen.

3.9 De laatste fase van de Apartheid

Eind 1987 werd Govan Mbeki, een kameraad van Nelson Mandela en vader van de toen toekomstige president Thabo Mbeki, na 24 jaar ontslagen uit de gevangenis op Robbeneiland. Met hem kwamen meer leiders vrij, maar Nelson Mandela nog niet. Vanaf begin 1988 pakte Botha's regering strijders tegen de Apartheid zelfs strenger aan. Veel lidorganisaties van het UDF werden verboden, hun leiders gevangen gezet. Ook Nobelprijswinnaar Desmond Tutu werd gearresteerd. Maar in augustus 1989 nam Botha ontslag na een grote crisis in zijn partij. Zijn opvolger, Frederik Willem de Klerk van de conservatieve Nationale Partij was meer doordrongen van de noodzaak om met de Apartheid te breken. De laatste fase van de Apartheid en het blanke regiem in Zuid-Afrika viel samen met het ineensstorten van het Sovjet-Russische imperium aan het eind van de jaren '80. Dat gaf voor Westerse landen meer ruimte om druk uit te oefenen op de blanke regering van Zuid-Afrika.

3.10 De Klerk: een uitweg met gezichtsbehoud. Mandela komt vrij

Voor de blanke leiders werd een uitweg met gezichtsbehoud mogelijk, omdat het communistische gevaar geweken was. Dat verwoordde president De Klerk ook zo in 1990:

‘De ondergang en ineensstorting van het communisme in Oost-Europa en de Sovjetunie hebben alles veranderd. Het ANC was eerst het instrument van de Sovjet-Russische expansie in Zuidelijk Afrika. Bij het wegvallen daarvan wordt bij het ANC de grond onder de voeten weggezogen.

Het verliest zijn financiële grondslag en krijgt geen technische adviezen en morele steun meer. Dit is als een teken van de Vinger Gods... een keerpunt in de wereldgeschiedenis. We moeten deze gelegenheid met beide handen aanpakken.'

De Klerk zette door. Hij legaliseerde het ANC en liet Nelson Mandela vrij. Op 11 februari 1990 verliet Mandela, arm in arm met Winnie, toen nog de 'Moeder van de Natie', als vrij man de Victor Verster gevangenis in Kaapstad waar naartoe hij was overgebracht. Er wachtten hem 50.000 mensen op en de hele wereld keek toe. Hij sprak:

'Ik sta hier voor jullie, niet als een profeet, maar als een nederige dienaar van jullie, het volk. Jullie onvermoeibare en heroïsche opofferingen hebben het vandaag voor mij mogelijk gemaakt om hier te zijn; daarom leg ik nu de mij overblijvende jaren in jullie handen.' (...) 'Ik heb gevochten tegen de blanke overheersing, en ik heb gevochten tegen zwarte overheersing. Ik heb het idee gekoesterd van een democratische en vrije samenleving waarin alle mensen in harmonie en met gelijke kansen kunnen samenleven. Dat is een ideaal waarvoor ik hoop te kunnen leven om het te verwerkelijken. Maar, als dat onvermijdelijk moge blijken te zijn, ook een ideaal waarvoor ik bereid ben om te sterven.'

3.11 Mandela en De Klerk bepalen samen de weg naar echte vrijheid

De Klerk onderhandelde met Mandela en het ANC. Hij ontdekte al gauw hoezeer hij zich vergist had. Het ANC was sterker dan hij dacht, veel eendrachtiger ook en met bredere steun. Ook lukte het hem niet om het ANC van de wijs te brengen door de met het ANC rivaliserende Inkatha Kwa-Zulu Vrijheidsbeweging van de Inkosi Mangosuthu Gatsha Buthelezi, de Leeuw van de Zoeloes, te steunen. Maar Mandela en zijn medeonderhandelaars waren ook niet heel zeker van hun zaak. Zij ontbeerden militaire macht. En thuislandpartijen, aangevoerd door Inkatha, mochten niet worden onderschat. Ook de jeugd in de townships, vroeger de grote steun van het ANC, kon wel eens tot last worden. De jongeren zagen in dat de maatschappelijke orde niet van de ene dag op de andere in hun voordeel zou veranderen. Het systeem, de tijdsdruk, het ongeduld, de bevolkingsgroei en de grote armoede van het zo lang en zo diep gekwetste volk konden in de toekomst nog de grootste vijand worden.

In oktober 1991 installeerde De Klerk een commissie onder leiding van opperrechter Richard Goldstone. De 'Onderzoekscommissie met Betrekking tot het Voorkomen van Openbaar Geweld en Intimidatie' zou onderzoek doen naar politiek geweld en intimidatie tussen de oprichting ervan in 1991 en de verkiezingen van 1994 die een einde zouden maken aan het apartheids-systeem. De Commissie was instrumenteel voor een geweldloze overgang. In 1993 verlieten Inkatha, het Afrikaner Nationale Front en de Conservatieve Partij het overleg over de nieuwe grondwet. Zij boycotten ook het verkiezingsproces. De premier van het thuisland Bophuthatswana sloot zich daarbij aan. Hij werd geholpen door de Afrikaner Weermacht Beweging, maar het loyale en waakzame leger greep in. Inkhata bleef de verkiezingen dwarsbomen en veroor-

zaakte veel nieuw geweld tegen aanhangers van het ANC. Dat hield op toen Buthelezi's neef Goodwill Zweletini in de nieuwe grondwet werd erkend als de Koning van alle Zoeloes.

In oktober 1993 hief de VN alle sancties tegen Zuid-Afrika op. De VS volgde met schorsing van alle financiële beperkingen. De voorlopige grondwet voorzag in een nationaal parlement van 400 leden en een senaat van 90 leden. Het parlement zou de president kiezen voor 5-jarige termijnen. Het land werd ingedeeld in negen nieuwe provincies: Westkaap, Oostkaap, Noordkaap, KwaZoeloe-Natal, Vrijstaat, Noordwest, Gauteng, Mpumalanga en Limpopo, elk met een eigen wetgevende raad en parlement. Bantoestans werden afgeschaft en gingen op in de nieuwe provincies. Zuid-Afrika werd zo in de nadagen van de Koude Oorlog eindelijk echt onafhankelijk.

3.12 Lesotho

Lesotho was economisch afhankelijk van Zuid-Afrika. Het voerde tarwe, asbest, vee en diamanten uit naar het omhelzende buurland. De Zuid-Afrikaanse Rand was er de munteenheid. Zuid-Afrikaanse belangen controleerden het bedrijfsleven, het transport en de communicatie. Het land voerde tienmaal zoveel in als het uitvoerde. Het verschil werd gefinancierd door overmakingen van de grote aantallen Basutu's die in Zuid-Afrika in de mijnen werkten. Ongeveer de helft van de 800.000 mannelijke arbeidskrachten werkten daar permanent. Het ging in de eerste jaren economisch vrij goed met Lesotho.

Koning Moshoeshoe II was in 1966 staatshoofd van het onafhankelijke Lesotho. De grondwet was een onmogelijk compromis van Britse instellingen, respect voor het koningschap, en de vrij nieuwe tradities van de baSotho, met ook nog concessies aan de modern opgeleide politieke klasse. De conservatieve Leabua Jonathan, een traditioneel Sotho-clanhoofd en leider van BNP, de Basutho National Party, werd premier met uitvoerende macht. Maar bij parlementsverkiezingen in 1970 won de liberale BCP, de Basutho Congress Party van oppositieleider Ntsu Mokhele omdat de kiezers ontevreden waren over het economische beleid van de regering. Premier Jonathan orkestreerde toen een staatsgreep, stuurde koning Moshoeshoe in ballingschap en ontbond het parlement. In 1971 mocht Moshoeshoe terugkomen na te hebben beloofd om voortaan buiten de politiek te zullen blijven. Men nam algemeen aan dat Zuid-Afrika achter Jonathan's coup zat.

Een 'Wet op de Noodtoestand' gaf de regering het recht om elke verdachte van illegale of ondermijnende activiteiten zonder vorm van proces vast te zetten. Leger en politie werden versterkt en de regeringspartij BNP organiseerde de jeugdliga Koeko, een paramilitaire organisatie van knokploegen die in de Drakensbergen op jacht gingen naar vluchtende BCP-aanhangers. De BCP raakte in crisis en de leiders vertrokken naar Zuid-Afrika om van daaruit Lesotho te saboteren. Onder een streng BNP-regiem volgde een ijtijd met om de vijf jaar schijnverkiezingen. Het land stond stil en de economie liep terug.

Premier Jonathan nam ondanks zijn grote afhankelijkheid van Zuid-Afrika meer afstand van de Apartheid en zocht zelfs toenadering tot het Zuid-Afrikaanse ANC. Na de wisseling van de

wacht in Portugal in 1975 en de bevrijding van Mozambique en Angola deed hij dat nog intensiever. Zo kwam er nieuwe energie in de regio. Lesotho werd schuilplaats en onderdak voor Zuid-Afrikaanse vluchtelingen en activisten. Na de studentenopstand in 1976 in Soweto ving het ook duizenden jeugdige vluchtelingen op. Het ANC vestigde een kantoor en een opleiding in Maseru, volgens Zuid-Afrika met de bedoeling om van daaruit aan te vallen. Toen Hendrik Verwoerd het Bantoestanbeleid intensiverde, weigerde Lesotho, in lijn met de betreffende VN-resolutie, die schijnstaatjes te erkennen. Voor straf begon Zuid-Afrika een economische blokkade. Het sloot de grenzen met Lesotho dat een dramatisch beroep deed op internationale solidariteit. Maar van de rest van de wereld kwam nauwelijks een reactie, en zeker geen luchtbrug á la Berlijn waar Lesotho om vroeg. De blokkade schaadde Lesotho's economie en samenleving ernstig.

Later, in 1977, sloot het land zich aan bij de Frontlijnstaten en ging het met het vrije Mozambique samenwerken om minder alleen te staan. Zuid-Afrika trok de ijzeren band strakker aan en steunde LLA, het Lesotho Liberation Army, de militaire arm van een naar Zuid-Afrika uitgeweken BCP-fractie die samenwerkte met het PAC van Zuid-Afrika. Eind jaren '70 kregen ook zo'n 200 LLA-strijders training in het Libië van Moammar Gadaffi. In 1981 liep de hele BCP-beweging over naar het Apartheidsregiem en LLA voerde tussen 1978 en 1982 vanuit Zuid-Afrika aanvallen uit op Lesotho. In december 1982 vond een bloedige raid plaats op een buitenwijk van Maseru, aangestuurd door de Zuid-Afrikaanse geheime dienst en mede uitgevoerd door het Zuid-Afrikaanse leger. Zij vermoordden gericht en koelbloedig 30 leden van het ANC en 15 Basutho's, waaronder 12 kinderen. De meesten waren van dichtbij geëxecuteerd met schoten door het hoofd. Er waren onmiskenbare sporen van intensieve marteling. Deze ontwikkelingen werkten radicaliserend op president Jonathan. Hij zocht samenwerking met socialistische landen waarmee Lesotho voor het eerst diplomatieke banden aanknoopte.

Vanaf 1983 versterkte Pretoria de blokkade van Lesotho. Er waren gewapende botsingen aan de grens toen saboteurs van de LLA zich een weg wilden banen naar de elektriciteitscentrale. Even later stelde de regering voor om de grondwet te herzien en verkiezingen te houden. In die dagen drong Zuid-Afrika aan op niet-aanvalsverdragen zoals het die met Swaziland en Mozambique had afgesloten. Premier Jonathan wilde daar niet aan meewerken, maar werd gedwongen zich flexibeler op te stellen. Want Zuid-Afrika blokkeerde de overmakingen van geld van de arbeidsmigranten uit Lesotho. Het hield ook in Europa gekochte wapens voor Lesotho tegen, organiseerde nieuwe invasies, en verbood de toegang tot Zuid-Afrika voor aanhangers van de premier. De aanleg van een gezamenlijke dam in de Senqu-grensrivier werd uitgesteld.

De verkiezingen van september 1985 werden in die gespannen sfeer voorbereid. Zuid-Afrika versperde nog de grenzen en angst voor een staatsgreep hing in de lucht. De verkiezingen werden een farce toen vijf partijen zich terugtrokken om vrij baan te maken voor Jonathan's BNP. Het nationale leger kwam in beweging. Militairen ergerden zich aan de economische teruggang. Ook het agressieve optreden van de Koeko-jeugd tegen burgers en oppositie irriteerde hen steeds meer. Legercommandant Justin Metsing Lekhanya ging in januari 1986 naar Pretoria voor consultaties. Enkele dagen na terugkomst pleegde hij een staatsgreep. De macht ging

toen over naar een Militaire Raad, geleid door deze generaal-majoor. Ervaren officieren, familie van koning Moshoe-shoe II, steunden hem. De koning kreeg zijn wetgevende en uitvoerende bevoegdheden terug, maar de Militaire Raad behield zich het vetorecht voor. Royalisten en traditionele clanhoofden keerden dankzij het leger weer terug in de politieke arena. Ook conservatieven van het BNP, waaronder Evaristus Sekhonyana, ex-minister en zakenvriend van Leabua Jonathan, vaak gezien als diens mogelijke opvolger, steunden het nieuwe regiem. Pretoria beëindigde de grensblokkade en staakte de steun aan de BCP waarvan de leider Ntsu Mokhele weer naar Lesotho mocht komen.

De omslag was rond met de volmondige erkenning door de regering van Lesotho dat het Zuid-Afrika nodig had. Maar de Militaire Raad onder Lekhanya leed onder interne verdeeldheid, botsende ambities, corruptie en bestuurlijk onvermogen. Bovendien probeerde Lekhanya meedogenloos de radicalere linkervleugel en de jeugdliga van BNP uit te schakelen. Leden van linkse fracties stierven onder verdachte omstandigheden. Joseph Leabua Jonathan stierf in 1987 tijdens huisarrest aan een hartaanval, waarna Lekhanya vrij spel had. Zijn privéleven was omgeven door schandalen en zijn openlijke samenwerking met Zuid-Afrika maakte een slechte indruk op de rest van Afrika. In de Militaire Raad begon de koningsgezinde fractie in een openlijke strijd de macht terug te claimen. Lekhanya maakte deze royalisten politiek onschadelijk, ontnam de koning weer zijn volmachten, en probeerde hem in maart 1990 als balling naar Engeland te sturen. Diens zoon, kroonprins Mohato Seeiso, benoemde hij tot troonopvolger onder de naam Koning Letsie III, maar hij vergat hem ceremonieel te laten kronen. Daarna gaf hij te kennen terug te willen naar de civiele democratie, wat in mei 1992 geformaliseerd moest zijn.

In mei 1990 richtte Lekhanya een 'Nationale Grondwettelijke Raad' op die moest werken aan een nog nieuwere grondwet. Ex-koning Moshoeshoe II, officieel gedegradeerd tot chief Bereng Seeiso, begon zich op te werpen als verdediger van de democratie. Maar in die dagen haalde de geschiedenis Lesotho in door de grote regiemverandering in Zuid-Afrika.

3.13 Swaziland

De Engelsen lieten Swaziland langzamer los dan Lesotho. Ook Swaziland was vanaf de eerste dag economisch volledig afhankelijk van Zuid-Afrika. De post, de munteenheid, de bank, de wegen en communicaties, de asbest- en ijzermijnen waren allemaal in handen van Zuid-Afrikanen die eigen deskundigen, managers en bestuurders hadden in het staatsapparaat en de landbouworganisaties. Katoen, het belangrijkste exportproduct, werd door Zuid-Afrikanen verhandeld. De Boeren, brave puriteinse christenen, hadden in Swaziland bordelen, kroegen en zwoele cabarets met zwarte, bruine en blanke vrouwen, wat in Zuid-Afrika niet kon. De koning knoopte hechte banden aan met Israël dat een belangrijke handelspartner werd die ook militaire instructeurs en wapens leverde.

In 1967 kreeg het land interne autonomie en het jaar daarna werd het officieel onafhankelijk binnen de Britse Commonwealth. Sobhuza II, erfgenaam van het opperste clanhoofd Ngwane

V, werd koning. Hij moest regeren volgens het Westminster Model met een regering en een gekozen parlement van twee kamers. Koning Sobhuza was de echtgenoot van 70 vrouwen die hem 210 kinderen schonken. In april 1977 stuurde hij de volksvertegenwoordiging naar huis wegens 'destructieve activiteiten' en hij riep zichzelf uit tot absoluut monarch. De grondwet werd opgeschort en politieke partijen verboden.

In oktober 1977 werd in Mbabana demonstratief tegen deze oude koning gestaakt. Studenten en onderwijzers kwamen op voor betere salarissen voor leerkrachten. In dat jaar ontsnapte Dr. Ambrose Swane uit de gevangenis van de koning. Hij richtte SWALIMO op, de Swaziland Liberation Movement, geïnspireerd door het FRELIMO van Mozambique. De regering versterkte met de hulp van Zuid-Afrika en Israël het leger, de politie en de veiligheidsdiensten, van 1.000 naar 5.000 man. Na de stakingen van 1977 werd elke vorm van oppositie onderdrukt. Een speciale wet op de noodtoestand stond toe dat eenieder zonder aanklacht of proces 60 dagen kon worden opgesloten. Ondanks internationale protesten werden veel potentiële oppositieleiders vastgezet. Nog een bron van onvrede onder de bevolking was de toenemende corruptie in kringen rond de koning. De in 1973 opgeschorte grondwet werd in 1978 zwaar gewijzigd weer ingevoerd zonder raadpleging van het electoraat. Wel werden op traditionele wijze 40 clanhoofden geconsulteerd voordat de nieuwe tekst in werking kwam. Deze versie verbood alle politieke partijen en maakte het parlement tot instrument van de koning en zijn raadgevers.

Eind 1980 installeerde premier Mabandhla Dlamini een commissie voor onderzoek van de corruptie, maar na twee maanden moest die op bevel koning Sobuzha het werk staken. Het was het jaar van de wereldwijde recessie die ook Swaziland trof. De economische groei stagneerde, opbrengsten van katoen, maïs, suiker en hout daalden en die van importproducten stegen. Vanwege uitputting van de ijzermijnen daalde het volume van uitgevoerde mineralen van 40% naar 10%. Na 1980 ontdekte men wel nieuwe voorraden steenkool, maar door legale en logistieke problemen kwam de winning traag op gang. Tegen het eind van de jaren '80 ging het economisch weer beter en kwamen er ook meer buitenlandse investeringen.

In augustus 1982 stierf de koning. Zijn oudste weduwe, regentes Dzellue, werd interim-koningin. Haar zoon, kroonprins Makhosetive, was pas 14 jaar oud. Hij moest na afronding van zijn middelbare school in Zuid-Afrika nog aan een Engelse kostschool gaan studeren. Na de dood van de koning was het bestuur weinig doortastend. Tussen de vele prinsen vond een machtsstrijd plaats waarbij premier prins Mabandhla Dlamini het veld moest ruimen wegens ineffectiviteit bij het bestrijden van de corruptie. De traditioneel ingestelde prins Bhekimpi Dlamini van dezelfde familietak volgde hem op. Regentes/koningin Dzellue werd in 1983 verstoet en vervangen door mevrouw Ntosi la Tfwala, een andere weduwe van de gestorven koning. Twee maanden later kozen 200.000 van de 600.000 onderdanen per referendum via een indirect systeem het Libandla, het nieuwe parlement. Prins Bhekimpi Dlamini was de geijkte winnaar in een systeem zonder kandidaten met een electoraat dat niet wist waarvoor het koos. Machtiger dan dit parlement was de Liqoqo van traditionele hoofden die samen de 'Opperste Staatsraad' vormden. Na deze verkiezingen nam de repressie tegen oppositie en vluchtelingen sterk toe, met arrestaties, moorden en uitleveringen aan Pretoria. Binnen de regerende Koninklijke fa-

milie sudderden spanningen en verdeeldheid door. De zwaar corrupte financieel-economische elite werd aangevallen door conservatieve traditionalisten, geleid door de ambitieuze Likoqo-voorzitter prins Mfanasibili.

De tweede helft van 1984 werd beheerst door studentendemonstraties tegen politieke en sociale onderdrukking. De regering sloot de Universiteit. Studenten die zich goed gedroegen, mochten zich weer inschrijven, anderen niet. De studenten staakten door. Vanaf begin 1985 leefde ook SWALIMO op, nu geleid door prins Clemence Dumaisa Dlamini die voorheen de algemeen secretaris van de Progressieve Partij was. Hij stond bekend als nationalist en woonde als balling in Engeland. In april 1986 werd de jonge kroonprins Makhosetive gekroond als Koning Mswati III. Hij zette de conservatief/traditionele koers voort, maar ontsloeg wel de premier, prins Bhekimpi Dlamini, die zijn moeder opzij had geschoven. Prins Sotsha Ernest Dlamini, ook van dezelfde clan, werd de nieuwe premier. In september 1987 ontbond de koning eigenmachtig het 40-hoofdige 'parlement'. Hij schreef net als in 1983 nieuwe verkiezingen uit: er was weinig keus, parlementsleden werden aangesteld, en de macht was volledig geconcentreerd bij de koning en zijn raadslieden.

3.14 Bechuanaland, het latere Botswana

De Britten hadden besloten om van Bechuanaland een commercieel veehoudend land te maken dat moest voldoen aan de vleesbehoefte van Zuid-Afrika en Engeland. Dat bracht voor de bevolking grote veranderingen met zich mee. Vroeger woonden zij als landbouwers verspreid over het land, met per gezin twee of drie koeien die gemeenschappelijk werden gehoed. Nu werd er op grote schaal land onteigend om plaats te maken voor moderne veebedrijven. In 1960 had nog maar de helft van de baTswana eigen vee. De rest was landloos arbeider op grote boerderijen geworden of naar de stad getrokken. In 1960 woonde 15% van het volk in de steden Serowe, Francistown, Mahalapye, Lobatse en Gabarone. Veeproductie en -handel waren in handen van Afrikaner Boeren. Onder de baTswana groeide weerzin tegen de druk van de Boeren en de Britten.

Onder invloed van Afrikaanse nationalistische bewegingen ontstond er in Bechuanaland ook zoiets als nationaal bewustzijn. Geleid door de Khama-familie kwam dat langzaam op gang. Seretse Khama van de Bamangwalo-clan, de leider van de Koninklijke Familie, ging eind jaren '40 naar Engeland om rechten te studeren. Hij trouwde daar met Ruth Williams, de dochter van een ambtenaar. De Britse koloniale overheid, de Britten in Zuid-Afrika en de Boeren in Bechuanaland en Zuid-Afrika waren daarover zeer ontstemd. Met elkaar probeerden zij te voorkomen dat Seretse met zijn blanke bruid naar zijn Afrikaanse land zou terugkeren. De Engelse regering bood hem geld aan om in Engeland te blijven. Maar Seretse Khama had altijd goed contact onderhouden met zijn volk. In 1956 ging hij toch met zijn vrouw terug naar Bechuanaland waar juichende massa's hen onthaalden.

Pas in 1961 stichtte Seretse Khama er de eerste politieke partij, de BDP of 'Democratische Partij van Botswana'. Iets later volgde de BPP, de 'Volkspartij van Botswana', en in 1964 ook nog de BIP, de 'Botswaanse Onafhankelijkheidspartij', een afsplitsing van de BPP. En in 1965 kwam er verder nog het BNF, het 'Nationale Front van Botswana', een samenwerkingsverband van mensen met een linkse agenda. Met uitzondering van de BNF waren het partijen rond personen uit de adel en de hoogste kringen, niet rond inhoudelijke programma's, en zeker niet vanuit of met het gewone volk. In 1965 vonden algemene verkiezingen plaats die Seretse Khama met zijn BDP won met 80% van de stemmen.

Bechuanaland werd op 30 september 1966 de 'Onafhankelijke Republiek Botswana'. De republiek werd lid van de Britse Commonwealth. En Seretse Khama, de vroegere Nkosi, werd toen president met uitvoerende volmachten. Hij beloofde zich sterk te zullen maken voor politieke onafhankelijkheid, de economie te ontwikkelen, en te werken aan een tolerante, multiraciale samenleving. Hij wilde samenwerken met andere vrije Afrikaanse naties zonder met Zuid-Afrika te moeten breken vanwege Botswana's afhankelijkheid en hechte economische banden met dat land. Bijna alle invoer kwam via Kaapstad en 60% van de uitvoer ging naar Zuid-Afrika. Het lukte Seretse Khama om voldoende afstand te houden van dat machtige buurland. Hij speelde zelfs een belangrijke rol in de Frontlijnstaten tegen de Apartheid en SADCC.

Botswana was arm, maar het ving toch honderdduizenden vluchtelingen op uit Rhodesië/Zimbabwe en Zuid-Afrika en moest zich daarom vaak verdedigen tegen ongevraagde militaire attenties. Daarvoor moest het een eigen leger opbouwen. Ook het Zuid-Afrikaanse leger voerde strafexpedities uit op gevluchte Zuid-Afrikanen en hun beschermers; de blanke regimens respecteerden de territoriale integriteit van Botswana niet. Die agressie nam vooral sterk toe na Soweto 1976. De relatie met Zuid-Afrika bleef politiek en militair gespannen, met gewapende confrontaties aan de grenzen en Zuid-Afrika dat de toegangswegen tot Botswana blokkeerde omdat het de ANC steunde. Door die maatregelen leed de handel. De diamantsector werd vanaf 1976 belangrijk in Botswana, en de economie trok snel aan. Na de diamantvondsten werd onder druk van Philip Matante en zijn BPP de Botswana Defence Force opgericht, omdat de 'Rhodesische Selous Scouts' al te vaak in Botswana hadden huisgehouden. In tien jaar tijd werd Botswana de derde diamantexporteur van de wereld, na Australië en de Democratische Republiek Congo. Daardoor schoot de economische groei snel omhoog naar 12% per jaar. Zuid-Afrika ging door met het blokkeren van de wegen naar Gabarone uit wraak voor de eigenzinnige anti-Apartheidspolitiek.

In juli 1980 stierf president Seretse Khama, en vice-president Quett Ketumile Joni Masire volgde hem op. Hij was in 1961 medeoprichter van de leidende BDP, de Botswana Democratic Party. Als zoon van het hoofd van een van de clans van de Tswana's werd hij in de koloniale tijd tot leraar opgeleid. Hij verlegde meteen de koers van zijn voorganger. Quett Masire kreeg te maken met sterk gemotiveerde groepen die de concentratie van vruchtbaar land in blanke handen aanvochten en bepleitten om daar, liefst socialistische, coöperaties van te maken. Ook kleinere boeren en veehouders waren kwaad op de grote eigenaren waarvan de enorme kuddes vee het kwetsbare land vertraptten. Daarbij kwam nog de beweging die zich verzette tegen de

Zuid-Afrikaanse controle op de nog vrij recent bekend geworden minerale voorraden diamant, nikkel, ijzer en koper. Actievoerders drongen aan op onteigening van de grond en nationalisatie van de mijnen en de handel in minerale grondstoffen. Rond 1980 leefde nog 60% van de bevolking buiten de moderne economie. Zij deden aan subsistentielandbouw en verdienden wat in de informele sector. Velen trokken naar de stad om een graantje van de ontwikkelingen mee te pikken. Dat viel tegen, en civiele onrust liep uit op rellen in Bontleng waar de veiligheidspolitie snel een einde aan maakte. Bontleng ontstond in de jaren '60 vanuit het niets als township bij Gabarone nadat die stad hoofdstad werd en flink was gegroeid. De onlusten gingen gepaard met ontvoeringen, moord en verkrachtingen. In 1989 werd Quett Masire herkozen als president.

Begin jaren '80 waren ook jaren van onverwachte droogte met grote problemen voor vee en veeboeren. Die droogte veroorzaakte problemen met de betalingsbalans: door de sterk gedaalde export van rundvlees kwam er te weinig geld binnen, maar de omvang en de kosten van import bleven gelijk. Er volgden bezuinigingsmaatregelen: geen loonsverhogingen, minder invoer van luxe goederen en beperking van het wegtransport. Zo lukte het om de landbouwproductie weer op te voeren terwijl intussen ook de inkomsten uit grondstoffen weer stegen. In 1984 was de economie evenwichtig en werden de teugels weer gevierd: er kwamen loonsverhogingen en belastingreducties. Eind jaren '80 worstelde de regering weer met opeenvolgende economische en politieke tegenvallers, vooral door vermindering van de internationale vraag naar diamanten. De werkloosheid nam toe en daarmee de onvrede onder de werkende bevolking. Die werd nog sterker toen ernstige corruptie in het overheidsapparaat aan het daglicht kwam waarna verschillende ministers ontslag moesten nemen.

3.15 Zuidwest-Afrika, het latere Namibië

In 1947 liet Zuid-Afrika aan de VN weten Zuidwest-Afrika helemaal voor zichzelf te willen hebben. De VN, als erfgenaam van de opgeheven Volkenbond inzake de verantwoordelijkheid voor de Trustgebieden, weigerde toe te stemmen met als argument dat de Afrikaanse inwoners van Zuidwest-Afrika nog niet volledig hun politieke autonomie hadden bereikt. Zuid-Afrika bleef het gebied behandelen als een eigen provincie en de VN hield tot 1961 elk jaar vol dat zulks niet de afspraak was. Het Apartheidsregiem negeerde die plechtige rituele uitspraken van de VN volledig. Tussen 1961 en 1968 werkte de VN actiever naar opheffing van het Trusteeschap en het onafhankelijk verklaren van Zuidwest Afrika dat voortaan Namibië zou heten. Maar legale en politieke druk haalden weinig uit en de Namibische bevolking verloor het vertrouwen in de VN.

In die jaren werd onder aanvoering van Sam Njuoma SWAPO, de South-West African Peoples Organisation opgericht als politieke emancipatiebeweging. Daar kwam later PLAN bij, de Peoples Liberation Army of Namibia, de gewapende arm van de beweging. Toch gaf SWAPO in de jaren van de bevrijdingsstrijd altijd voorrang aan diplomatiek overleg. In 1968 bepaalde de VN dat de Zuid-Afrikaanse bezetting van Namibië volkomen illegaal was. Maar Westerse landen blokkeerden met veto's pogingen van de meerderheid van de Veiligheidsraad om die verklaring met sancties te ondersteunen. Zij hadden Zuid-Afrika nog nodig als bastion in de Koude Oorlog.

De onafhankelijkheid van Angola in 1975 veranderde de context van de strijd om Namibië radicaal. Samen met de frontlijnstaten werd Angola een bevriende buurnatie van Namibië die rugdekking gaf. Ondanks Zuid-Afrikaanse represailles tegen Angola werd de guerrillaoorlog geïntensiveerd. Westerse landen die wilden voorkomen dat een links/revolutionair regiem de controle over Namibië zou krijgen, drongen bij Zuid-Afrika aan op matiging. Daarom organiseerde het Apartheidsbewind eind 1978 verkiezingen in Namibië als eerste stap naar onafhankelijkheid. Zuid-Afrikaanse troepen bezetten het hele land, SWAPO mocht niet meedoen, en de bevolking moest verplicht stemmen op kandidaten van de Zuid-Afrikanen. Zulke verkiezingen waren voor iedereen ongeloofwaardig. SWAPO liet toen weten de oorlog te zullen voortzetten totdat het land volledig bevrijd was. Toch installeerden de Zuid-Afrikanen hun eigen Nationale Parlement dat zij in 1979 omvormden tot Grondwettelijke Vergadering. De 'Democratische Turnhalle Alliantie' kreeg de meeste stemmen en mocht van Pretoria een marionettenregering samenstellen. De aanhangers waren vooral Europese kolonisten en geëuropeïseerde middenklassers die met de grote internationale bedrijven wilden gaan samenwerken.

De VN stelde voor om op 21 mei 1979 echte, open en eerlijke verkiezingen te houden. Weer liet Zuid-Afrika zien aan de VN geen boodschap te hebben en dat het daarmee wegkwam. Maar na de onafhankelijkheid van Zimbabwe in 1980 werd nog duidelijker dat ook Namibië niet eeuwig een bezet land kon blijven. Economisch was de macht van Zuid-Afrika en de multinationale ondernemingen er ijzersterk. Zelf had het land nauwelijks geschoolde mensen. Internationale bedrijven gaven de toon aan in de mijnbouw, de landbouw en de visserij. Veehouderij en visserij waren de laatste jaren minder productief vanwege aanhoudende droogte en internationale trawlers die de kustwateren leegvisten. In de jaren '80 leverde Namibië 400.000 ton rundvlees per jaar, waarvan in eigen land maar 10% werd geconsumeerd. De grote droogte van 1982 halveerde de nationale veestapel van drie miljoen stuks; de ergste droogte in 50 jaar. De visserij bereikte in 1975 haar piek met 545.000 ton, maar zakte tot nog maar 15.000 ton in 1985. Ronduit crimineel was de overbevissing door Zuid-Afrikaanse en internationale vissers; puur roofdierengedrag om snelle winsten te behalen voordat Namibië vrij zou zijn. Internationale en Zuid-Afrikaanse ondernemingen investeerden meer in de mijnbouw naarmate meer waardevolle mineralen gevonden werden.

De mijnen in Namibië waren eigendom van Britse, Amerikaanse, Duitse en Zuid-Afrikaanse ondernemingen. Dochters van Anglo-American droegen 40% bij aan de nationale begroting via belastingen die betaald werden door de Consolidated Diamond Mines of South-West Africa, in 1919 door Morgan en Oppenheimer opgericht. Bij Swakopmund kwam de grote 'Rossing Uranium Mijn', de grootste open dagbouwmijn ter wereld, een combinatie van Duits kapitaal met Rio Tinto Zinc International.

Die leverde gestaag 5.000 ton uraniumdioxide per jaar waarop kernreactoren in Zuid-Afrika, Frankrijk en Engeland draaiden, ook in de illegale periode, ondanks door de VN uitgevaardigde verboden. Ook het Franse ELF-Aquitaine en Anglo-American zelf hadden grote belangen in de uraniumwinning. De Amerikaanse bedrijven AMAX en Newmont Mining beheerden de 'Tsumeb Mining Company' die koper en pyriet opgroef in Otjihase. Westerse landen die deze

ondernemingen huisvestten, spraken in de VN veto's uit tegen economische sancties en zwaardere maatregelen. Zuid-Afrika bood hen immers uiterst genereuze exploitatievoorwaarden. Maar voor de bevolking waren die niet genereus. De opbrengst van de mijnen bleef qua volume groeien, maar de nationale economische groei daalde van 6% positief in 1975 naar nul in 1985. In die jaren daalden opbrengsten van de meeste grondstoffen wereldwijd. Dus verminderden de bedrijven hun productie en ontsloegen zij personeel.

Namibië zat economisch vast in een wurggreep. Het produceerde van alles wat niet in eigen land werd verwerkt of geconsumeerd. En het voerde in wat het niet zelf produceerde, want industrie was er niet. Om die import te betalen moest zoveel mogelijk worden uitgevoerd; ook wat het land en de burgers zelf nodig hadden. Naast mineralen en grondstoffen was dat vooral voedsel. Namibië voerde maïs, vlees en vis uit en tarwe en rijst in; voedsel voor blanken en aangepaste lagen van de bevolking. Bijna alle ingevoerde consumptiegoederen kwamen uit Zuid-Afrika dat een groot economisch belang had bij handhaving van die toestand van een afhankelijk Namibië. Het was dus logisch dat Zuid-Afrika samen met enkele Westerse landen aan de remmen bleef hangen.

Sociaaleconomisch betekende handhaving van de status quo in Namibië dat 90% van de bevolking 13% van het BNP consumeerde; de andere 10% nam de overige 87% voor zijn rekening. Driekwart van de landbouw en veeteelt was in handen van blanke kolonisten. Het jaarinkomen per hoofd was er met 1.410 US dollar hoog voor Afrika, maar dat cijfer verborg kolossale verschillen. Een Afrikaan kreeg minder dan 10% van wat een blanke verdiende. SWAPO gaf in 1981 een boek uit waarin stond dat Zuid-Afrika bij onafhankelijkheid van Namibië een jaarlijks verlies van 240 miljoen dollar zou lijden, plus de economische schade van verlies van export naar Namibië ter waarde van 144 miljoen dollar. SWAPO was zelf partij, maar toch... Het was heel goed mogelijk dat internationale bedrijven nog veel meer waarde uitvoerden zonder goede registratie daarvan. Dat was hun gebruikelijke praktijk in veel meer landen in Afrika.

In de VS volgde Ronald Reagan begin 1981 president Jimmy Carter voor acht jaar op. Reagan was een veel ferventer anticomunist en Koude Oorlog president dan Carter, en hij was ook een grote vriend van Zuid-Afrika. Deze presidentswisseling had dan ook grote gevolgen voor zuidelijk Afrika. Zuid-Afrika stopte alle medewerking aan onafhankelijkheid voor Namibië en voerde het budget voor de daar aanwezige Zuid-Afrikaanse militairen met 30% op. Eind 1982 en begin 1983 werd intenser gevochten bij de Angolese grens en daarna verspreidden de gevechten zich naar het zuiden. Het bevrijdingsleger van SWAPO viel zelfs doelen aan binnen de ijzeren driehoek rond de stad Grootfontein waar de meeste Zuid-Afrikaanse troepen gelegerd waren. Intussen zat het buitenland niet stil. De Contactgroep van Frankrijk, VS, Engeland en West-Duitsland stelde een vijfpuntenplan voor om onderhandelingen over de weg naar onafhankelijkheid te vergemakkelijken. Zuid-Afrika blokkeerde dat en maakte elke volgende stap afhankelijk van het vertrek van de Cubanen uit Angola en van een 100% garantie voor Zuid-Afrikaanse belangen, investeringen en bezittingen in Namibië. In deze geopolitieke oorlog tussen het Westen en het Oostblok botsten de partijen in Angola en Namibië. Rusland had geen waardering voor het werk van de contactgroep en probeerde dat te saboteren via SWAPO, het ANC

en de Frontlijnstaten. De Contactgroep stuurde aan op een transitionele VN-vredesmacht en op voorbereiding van een grondwet, verkiezingen en een parlement volgens het ‘Westminster Model’.

SWAPO vond de aanpak te militair, de democratiseringsvoorstellen te ingewikkeld en het miste een duidelijke economische en sociale paragraaf. Het weigerde ook akkoord te gaan met de voorwaarde dat kolonisten en hun nazaten de ‘vruchten van hun inspanningen’ mochten houden. En als er verkiezingen kwamen, dan moest de VN die organiseren en superviseren, en niet Zuid-Afrika. Daar was Pretoria het weer niet mee eens. De Contactgroep wilde toch niet teveel druk op Zuid-Afrika uitoefenen om zich uit Namibië terug te trekken. Bij hen draaide alles nog steeds om de belangen van hun transnationale investeerders en blanke kolonisten. In Namibië roerden zich twee zeer racistische groepen van blanke kolonisten, ex-kolonisten en ondernemers. Zij verzetten zich tegen elk akkoord met SWAPO; voor hen waren concessies aan zwarten uitgesloten. Eind 1982 deden zij na gesprekken met de Contactgroep een voorstel om Namibië in tweeën op te splitsen. Het noordelijke deel kon een multiraciaal bewind krijgen onder Sam Nujoma waarin ook aan Pretoria loyale zwarten een plaats moesten krijgen, en een zuidelijk deel dat een kolonistenstaat zou zijn van voorstanders van blanke afscheiding. Bijna alle Afrikaanse landen wezen dit project af, tot grote verlegenheid van de Contactgroep, en SWAPO moest er helemaal niets van hebben. Afsproken werd dat dit nooit een officieel plan was geweest.

In 1983 ontsloeg Pretoria de marionettenregering van DTA, de ‘Democratische Turnhalle Alliantie’, toen die te kritisch tegenover de Apartheid ging staan en concessies wilde doen aan Sam Nujoma, de leider van SWAPO. DTA wilde zich presenteren als de redelijke stem van blanke en gekleurde Namibiërs. Zij kwamen tegenover Pretoria en de racistische facties te staan, maar werden ook door SWAPO gewantrouwd. Kernvraag: van wie is dit land? En zijn de verschillende delen van het land wel bereid om aan dat ene land mee te doen? Pogingen van DTA om meer steun te krijgen, mislukten. Premier Botha van Zuid-Afrika stelde weer zelf een koloniale bestuurder aan. Frankrijk trok zich terug uit de Contactgroep uit frustratie over de Zuid-Afrikaanse tegenwerking.

Afgevaardigden van Angola en Zuid-Afrika ontmoetten elkaar in februari 1984 in Lusaka, Zambia. Zij bespraken hoe een eind gemaakt kon worden aan de oorlogen in de regio. Zij kwamen overeen dat Zuid-Afrika zijn troepen zou terugtrekken uit Zuid-Angola en Namibië in ruil voor een staakt-het-vuren. Dan moest het ook afgelopen zijn met de Zuid-Afrikaanse steun aan Jonas Savimbi's UNITA in Angola. In mei 1984 ontmoetten SWAPO en andere Namibische partijen een Zuid-Afrikaanse contactpersoon die meldde dat Pretoria geenszins van plan was om zulke concessies te doen. Van terugtrekking van Zuid-Afrikaanse troepen was geen sprake. De situatie liep weer helemaal vast. In november 1984 stelde Angola aan de VN voor dat de Cubaanse troepen zich geleidelijk uit hun land zouden terugtrekken, in lijn met Resolutie 435 van de Veiligheidsraad, en in ruil voor de Namibische onafhankelijkheid en het stoppen van de steun aan UNITA. Zuid-Afrika weigerde zelfs maar te antwoorden, ondanks druk van de VS om dat wel te doen.

In 1985 bestond SWAPO 25 jaar. Dat werd gevierd met intensivering van de internationale campagne voor de bevrijding van Namibië en tegen de onwettige bezetting. Botha deed de wereld weer eens versteld staan met een voorstel voor een Meerpartijen Conferentie over Namibië die wel heel erg leek op de Turnhalle constructie. Daarmee wilde hij het internationale isolement doorbreken, maar het effect was averechts. De VN en Afrikaanse landen zagen dit als een nieuw manoeuvre om in Namibië een Apartheidsregiem te vestigen door de kolonisten daar eenzijdig onafhankelijkheid te geven. Botha liet zich daar niet door weerhouden. In juni 1985 installeerde hij zijn interim-regering voor Namibië, samengesteld uit zes multi-etnische en Apartheidsgroepen plus een Namibische fractie van de Nationale Partij van Zuid-Afrika. SWAPO werd weer buiten deze deal gehouden. Deze zogenaamde regering kreeg niets te zeggen over buitenlands en territoriaal beleid en had maar beperkte zeggenschap over binnenlandse zaken.

Pas eind 1988 kwamen Zuid-Afrika, Angola en Cuba na jarenlange intensieve bemiddeling door de VS tot overeenstemming, met de Sovjetunie als waarnemer. Zuid-Afrika zou Namibië verlaten, tegelijk met het vertrek van de 50.000 Cubanen uit Angola. Zo kwam de weg vrij voor verkiezingen. Op 1 april 1989 begon een overgangsperiode. Martti Ahtisaari, de Finse speciale gezant van de VN, kwam toezicht houden als het hoofd van UNTAG, de VN Ondersteuningsgroep voor de Overgang. In november 1989 kozen de Namibiërs onder toezicht van de VN hun eerste eigen Grondwetgevende Nationale Vergadering. Tien partijen deden mee. SWAPO won overtuigend met 60% van de stemmen en Sam Nujoma, de oprichter en leider van SWAPO, werd de eerste president van anderhalf miljoen Namibiërs. Al die jaren leidde hij het gewapende en politieke verzet tegen het Zuid-Afrikaanse bewind. In goede harmonie formuleerde de vergadering de nieuwe Constitutie. De Grondwet werd aangenomen en in werking gesteld.¹⁵

15 Bij deze laatste ontwikkelingen sluit het boek van A.A. Mohamoud (ed.), *Shaping a new Africa*, 2007, zeer goed aan.

4 Zuidelijk Afrika vanaf 1994, na het einde van de Koude Oorlog en de Apartheidsstaat

Door het in tijd samenvallen van het einde van de Koude Oorlog met het bereiken van de echte onafhankelijkheid van alle landen in de regio Zuidelijk Afrika, veranderde er voor de regio veel tegelijkertijd. Hoewel onduidelijkheden rond landbezit en toegang tot de rijke minerale bronnen nog bleven doorsukkelen, was de macht van de blanke kolonisten in de regio toch aanzienlijk verminderd en waren de verwachtingen alom hooggespannen. De landen waren nu zelf verantwoordelijk, zonder de traditionele vijand die de schuld kon worden gegeven van wat fout ging, maar wel met een enorme door de geschiedenis bepaalde onduidelijkheid en verwringing van identiteit, verhoudingen, deelname aan en toegang tot het maatschappelijk gebeuren. In de berglanden en afgelegen streken speelde ook nog de spanning tussen traditiegerichtheid en modernisering. Het verloop daarvan in ruim 25 jaar tijd bleef interessant en spannend, zeker ook vanwege de vele veranderingen in de grotere wereld. En niets ging snel genoeg, dus werden de burgers ongeduldig.

A De politieke strijd om de macht

Om macht en invloed wordt in de hele samenleving gestreden. Op straat, in de buurt, in de economie, de handel en de cultuur, in het geopolitieke systeem van de regio's, het continent en de wereld, en in het politieke systeem van overheid, politieke partijen, nationale legers, politie en veiligheidsdiensten en parlementen. Dat laatste noemen we de politieke strijd om de macht, ons realiserend dat die continu wordt beïnvloed door de andere vormen van strijd om de macht. Er waren de regeringen die het nog moesten leren, de politieke partijen gekoppeld aan rassen en volken, de politieke stelsels die zich nog moesten ontwikkelen, de systemen van corruptie en nepotisme, de internationale beïnvloeding. Terwijl er toch tegelijkertijd al geregeerd moest worden. De regio ging een onbekende tijd tegemoet met verwachtingen die daar niet helemaal bij pasten.

4.1 Zuid-Afrika

In Zuid-Afrika was Nelson Mandela vrijgelaten na 25 jaar gevangenschap in de Robbeneiland Maximum Security Prison in de Tafelbaai. Na een overgangsfase van vijf jaar werd het land pas echt vrij in 1994. Tot dan toe was het bestuurd geweest door minderheidsregiems van blanke kolonisten met dubieuze legitimiteit, met uitsluiting van de zwarte meerderheid. In 1994 deelden 42 miljoen vrije Zuid-Afrikanen met elkaar een land van 1,2 miljoen km²: driemaal zo groot als Duitsland dat wel tweemaal zoveel inwoners had. De nieuwe onafhankelijke Unie van Zuid-Afrika was redelijk welvarend, maar de meeste burgers waren arm. Het had een vrij goede infrastructuur, veel bedrijven, een deels redelijk geschoolde bevolking, een zwarte middenklasse, goede landbouwgronden en grote voorraden goud, diamanten en andere metalen. Vergele-

ken met de rest van Afrika was het aantal zwarte Afrikanen met onderwijs en werkervaring er tamelijk groot.

Maar door de Apartheid en de Thuislandenpolitiek was er ook een grote massa ongeschoolde, werk- en landloze Afrikanen die nauwelijks nog een traditionele Afrikaanse cultuur hadden om op terug te vallen. Die moesten zien te overleven in overbevolkte townships en thuislanden waar grote aantallen bewoners werkloos waren. En als zij werkten, dan kregen zij voor hun werk negen maal minder betaald dan een blanke. Veel boze jonge mannen hadden in het verzet gevochten en wisten niet hoe het nu verder moest. Volken waren tegen elkaar opgezet geweest en geloofden nu zelf dat vijandschap tussen Zoeloes en Xhosa's van alle tijden was. Geweld tussen Inkhata en het ANC verplaatste zich van Natal naar de townships. Bedrijven, veiligheidsdiensten, leger en politie werden nog helemaal gerund door blanken en buitenlanders uit de jaren van de Apartheid. Door zo'n verleden was er in de samenleving veel geweld en criminaliteit. De regering en het volk stonden dan ook voor ongewoon grote opgaven en uitdagingen, terwijl onder de bevolking en in de bredere omgeving hoopvolle verwachtingen en bange vooruitzichten over elkaar heen tuimelden.

De eerste vrije verkiezingen van 1994 werden royaal door gewonnen het ANC. De opkomst was hoog. De Nationale Partij van De Klerk kreeg daarbij 20% en Inkhata maar 10%. Nelson Rolihlahla Mandela hield op 10 mei 1994 zijn inaugurale toespraak als de eerste president van de vrije Unie van Zuid-Afrika:¹⁶

'Vandaag verlenen wij allen door onze aanwezigheid hier, en door onze vieringen in andere delen van het land en de wereld, glorie en hoop aan de pasgeboren vrijheid. Uit de ervaring van een buitengewone menselijke ramp die veel te lang geduurd heeft, moet een samenleving geboren worden waarop de hele mensheid trots zal zijn' (...) 'Wij worden bewogen door een gevoel van vreugde en opwinding als het gras groen wordt en de bloemen bloeien. Die geestelijke en fysieke eenheid die wij allen delen met dit gemeenschappelijke thuis verklaart de diepte van de pijn die wij allemaal in ons hart droegen bij het zien hoe ons zichzelf verscheurde in een verschrikkelijk conflict, en toen wij het zagen versmaad, verboden en geïsoleerd worden door de volkeren van de wereld, juist omdat het was uitgegroeid tot de universele basis van de verderfelijke ideologie en de praktijk van racisme en raciale onderdrukking. Wij, het volk van Zuid-Afrika, hebben een voldaan gevoel omdat de mensheid ons aan haar boezem heeft teruggenomen; dat wij, die nog niet zo lang geleden verstoten waren, vandaag het zeldzame voorrecht hebben gekregen om op onze eigen bodem gastheer te zijn voor de naties van de wereld. (...) Wij waarderen ten zeerste de rol die de massa's van onze mensen en hun politieke, democratische, religieuze, vrouwen- en jongerenbewegingen, bedrijven, traditionele en andere leiders hebben gespeeld om te komen tot deze einduitslag. Niet de minste onder hen is mijn tweede vice-president, de honorabele F.W. de Klerk. Wij zouden ook graag hulde willen brengen aan onze veiligheidsdiensten, in al hun gelederen, voor de onderscheiden rol die zij hebben gespeeld bij

¹⁶ Vertaling uit het Engels door auteur.

het veiligstellen van onze eerste democratische verkiezingen en de overgang naar democratie, tegen de bloeddorstige krachten die nog steeds weigeren om het licht te zien.’

‘De tijd voor de genezing van de wonden is gekomen. Het moment is gekomen om de kloven die ons scheiden te overbruggen. De tijd om te bouwen ligt nu voor ons. We hebben, uiteindelijk, onze politieke emancipatie bereikt. We beloven plechtig al onze mensen te bevrijden uit de voortdurende slavernij van armoede, ontbering, lijden, moeizame man/vrouw verhoudingen en andere discriminatie. (...) We sluiten een verbond dat wij een samenleving zullen opbouwen waarin alle Zuid-Afrikanen, zowel zwart als blank, in staat zullen zijn om recht op te lopen, zonder enige angst in hun hart, verzekerd van hun onvervreemdbaar recht op menselijke waardigheid, een regenboognatie in vrede met zichzelf en met de wereld. (...) We zijn zowel bescheiden als trots door de eer en een voorrecht die jullie, mensen van Zuid-Afrika, aan ons hebben verleend als de eerste president van een verenigde, democratische, niet-racistische en niet seksistische regering. We begrijpen het nog steeds dat er geen gemakkelijke weg naar de vrijheid bestaat. We weten goed dat niemand van ons in zijn eentje succesvol kan zijn. We moeten dus samen optreden als verenigd volk, voor nationale verzoening, voor natievorming, voor de geboorte van een nieuwe wereld. Laat er gerechtigheid zijn voor allen. Laat er vrede zijn voor iedereen. Laat er werk, brood, water en zout zijn voor iedereen. Laat iedereen weten dat voor alle mensen het lichaam, de geest en de ziel zijn bevrijd om zichzelf te vervullen. Het mag nooit, nooit en nooit meer gebeuren dat dit prachtige land weer de ervaring van de onderdrukking van de een door de ander moet meemaken, en dat het onder de onwaardigheid moet lijden van het zijn van het stinkdier van de wereld. Laat vrijheid regeren. De zon zal nooit ondergaan na zo’n glorieuze menselijke prestatie! God zegene Afrika! Dank U’.

Vanwege de wonderlijke, onverwacht vreedzame overdracht van de macht kregen Mandela en De Klerk samen de Nobelprijs voor de Vrede. Onder Mandela’s leiding kwam een nationale regering van eenheid tot stand. De grondwet van 1994 was radicaal en ambitieus. De regering beloofde onderwijs, basisgezondheidszorg, huisvesting, schoon water en sociale diensten. Militaire uitgaven werden ingekort. Onder minister van landbouw Derek Hanekom begon een ambitieus programma voor hervorming. Een nieuwe arbeidswet gaf recht op staking. De Goldstone Commission presenteerde een rapport over de aanzienlijke rol van de politie bij de rassensrellen en moorden van de laatste jaren. Prominente leden van Inkatha bleken jarenlang geld en wapens van politie en geheime diensten te hebben gekregen. Begin 1995 hief de regering de immuniteit van twee ex-ministers en 3.500 politieofficieren op en hoge politiebazen kwamen voor de rechter. Een politiekolonel werd veroordeeld voor 121 moorden.

In maart 2004, tien jaren later, schreef Prof. Patrick Bond een kritisch artikel in de *Monthly Review*, ‘Zuid-Afrika’s frustrerende decennium van vrijheid. Van rassenaarpartheid naar klasse-napartheid’ was de titel (vertaald uit het Engels). In mijn teksten over ontwikkelingen tussen 1994 en 2004 komen die aspecten van verandering uitgebreider terug.¹⁷

¹⁷ *Monthly Review*, vol. 55, no. 10, pp. 45-99.

Na lang wikken, wegen en overleggen werd in 1996 de Waarheids- en Verzoenings Commissie, de TRC, geïnstalleerd met emeritus aartsbisschop Desmond Tutu als voorzitter. Deze TRC zocht en vond bewijzen en getuigenissen van veel huurmoorden, onvoorstelbaar wrede marteling, standrechtelijke executies, verdwijningen, verkrachtingen, bomaanslagen, vergiftigingen en andere criminele inbreuken op de menselijke integriteit en veiligheid. Niet alleen blanke politie, militairen en geheime agenten waren daders, maar ook zwarte verzetsstrijders en misdadigers. Overlevende slachtoffers getuigden van pijn en lijden. Daders kregen kans op amnestie als zij hun misdaden bekenden, spijt betuigden en aanvaardbare compensatie aanboden. De zittingen hielden iedereen binnen en buiten Zuid-Afrika in de ban. Hier was sprake van zuivering, er werd geheeld, men was niet uit op wraak. Het was herstelrecht in de geest van 'ubuntu', de gedeelde menselijkheid en erkenning van menselijke gezamenlijkheid in onvolmaaktheid. Het ging hier in wezen om de definitie van menselijkheid. Het werk van de TRC en de getuigenissen en gevoelens daarbij zijn goed beschreven in het diepgaande rapport van de schrijfster en activiste Antje Krog van 1998.¹⁸

Een van de meest onthutsende voorbeelden van experimenten door gewetenloze wetenschappers was de cardioloog Wouter Basson, alias 'Dokter Dood'. Hij werd berucht door het Project Coast dat beoogde om intelligente bacteriën te ontwikkelen die alleen zwarte mensen konden doden. Een speciale rechtbank hield zich vanaf 1999 met deze zaak bezig. Voor de rechter hield Basson zijn onschuld vol. Hij had alleen maar de opdrachten van zijn superieuren uitgevoerd en toonde geen greintje spijt. Uiteindelijk werd hij van rechtsvervolging ontslagen. In deze sfeer van vergeving en verzoening kregen Apartheidsminister Adriaan Vlok en politiechef Johann van der Merwe in 2007 opschorting van hun gevangenisstraf. Zij hadden schuld bekend van een poging tot moord in 1989 op de vrijheidstrijder dominee Frank Chicane, beleidsadviseur van Thabo Mbeki, door zijn ondergoed te impregneren met een zwaar giftige stof die het zenuwstelsel aantastte. Chicane werd ernstig ziek. Volgens de rechter was de staat niet wraakzuchtig. In 2005 liet de TRC stoffelijke resten opgraven van terreurslachtoffers op plekken die daders na hun bekentenis aangaven. Nu konden zij met de juiste rituelen goed worden begraven en zou hun geest eindelijk rust vinden; erg belangrijk voor de nabestaanden en de gemeenschap.

Maar verbeteringen bleven te lang uit en het volk werd ongeduldig. Criminaliteit en onveiligheid namen toe. Op afgelegen dorpen en blanke boerderijen werden roofovervallen gepleegd. Daarom stelde de regering in april 1998 een avondklok in, met wegblokkades. Tijdens het ANC Congres van 1998 waarschuwden president Nelson Mandela en premier Thabo Mbeki dat de periode van formele verzoening gauw over zou zijn en dat een volgende regering hardere maatregelen zou moeten nemen om het volk te beschermen. De blijvende achterstand van miljoenen arme zwarten kon een tijdbom onder de natie worden. In dat jaar trouwde de 80-jarige Nelson Mandela met Graça Machel, de weduwe van zijn in 1986 vermoorde vriend president Samora Machel van Mozambique. Bij parlementsverkiezingen in juni 1999 kreeg het ANC minder dan tweederde van de stemmen, en dus kon de partij niet meer alleen de grondwet wijzigen. De op-

18 A. Krog, *Country of my Skull. Truth and Reconciliation Commission and the new South Africa*. In T. Falola & D. Porter Sanchez (eds.), *African Culture and Global Politics*, 2014.

positie werd geleid door de overwegend blanke Democratische Partij. Bij die gelegenheid trad Nelson Mandela na vijf jaar presidentschap terug.

Thabo Mbeki werd de nieuwe president, met Jacob Zuma als vicepresident. Beiden waren ANC kopstukken met een lange staat van dienst. Onder hun leiding werd in 2000 de wet op discriminatie aangescherpt: individuele discriminatie tussen mensen wat betreft leeftijd, seksuele oriëntatie, huwelijkse staat, religieuze en morele overtuiging, etniciteit en taal, werd verboden en strafbaar. Maar begin 2001 trok Mandela aan de bel: ondanks die wet op discriminatie misbruikten leden van de zwarte meerderheid en het ANC hun macht om de grote Indiase gemeenschap te discrimineren en te intimideren. Hij benadrukte dat zwart racisme nooit blank racisme mocht vervangen, ook met het oog op de VN-Wereldconferentie tegen Racisme die in september 2001 in Durban plaatsvond. De volgende algemene verkiezingen waren in april 2004, na tien jaar van onafhankelijkheid en democratisering. Het ANC won weer en Mbeki nam een tweede ambtstermijn op zich. Voor het eerst controleerde het ANC toen ook alle provincieraden.

Gevallen van ernstige corruptie en wangedrag plaagden deze regering. Schabir Shaik, de financieel adviseur van Jacob Zuma, werd in 2005 veroordeeld. Op naam van de vicepresident haalde hij geldelijk voordeel uit transacties met een Frans bedrijf. Zuma ontkende elke betrokkenheid maar de pers viel over hem heen en Mbeki vroeg hem zich terug te trekken, wat hij ook deed. Jacob Zuma kwam helemaal in de gevarenzone toen in mei 2006 een vrouw Oom Zuma aanklaagde voor gedwongen seks zonder condoom. De vrouw zou met HIV besmet zijn en Zuma zei die besmetting met de douche weggespoeld te hebben. Hij werd ontslagen van rechtsvervolging wegens verkrachting. Maar de zaak deed hem geen goed en verminderde zijn kansen om president te worden. Desmond Tutu, overtuigd van Zuma's schuld aan corruptie en verkrachting, toonde zich verontwaardigd. Volgens de aartsbisschop had de rechter zich laten beïnvloeden, waardoor deze immorele Zuma zijn gang kon blijven gaan. Tutu vreesde openlijk dat Zuid-Afrika zijn morele kompas aan het verliezen was en dat de samenleving er niet in slaagde om het optimisme en de hoge morele waarden van het einde van de Apartheid vast te houden. Hij wees op de boosheid, de moorden, de criminaliteit, de vuurwapens en het wangedrag van Zuma. Kort daarna werd ANC kamerlid Toni Yengheni aangeklaagd en veroordeeld wegens corruptie bij een wapendeal met het Duitse Daimler Benz. Zelf achtte hij zich, net als Jacob Zuma, onschuldig: hij had niets verwijtbaars gedaan. In de gevangenis gaf hij feestjes met drank en vrouwen en tot ieders verbazing was hij na vier maanden weer vrij. 'Klassenjustitie en bescherming door de regerende partij', meende de oppositie.

In februari 2006 waren er weer lokale verkiezingen. De opkomst was deze keer laag en het ANC won royaal. Maar in Kaapstad werd Helen Ziller van de Democratische Alliantie burgemeester. Haar campagne was gericht tegen de corruptie en het gebrek aan daadkracht van het ANC-bestuur. Onder de arme mensen leefden boosheid en onvrede rond deze verkiezingen. Na 12 jaar trouw aan de partij mochten zij toch wel beloond worden? In krottenwijken bij Durham, Johannesburg en Kaapstad woonden zij nog steeds in lekkende huisjes zonder veilig drinkwater en rioolafvoer, onveilig, met brandgevaar, zonder betaald werk. Scholieren gooiden weer

stenen naar de politie. Het ministerie van veiligheid telde al gauw 6.000 demonstraties tegen wanbestuur, corruptie, niet waargemaakte beloften en het uitblijven van het verwachte betere leven. Onder zulke omstandigheden verbaast het niet dat ook binnen huishoudens meer geweld voorkwam. In Pretoria eisten 20.000 vrouwen demonstratief maatregelen tegen huiselijk geweld. Ook wat betreft de strijd tegen HIV/AIDS verweten zij de regering Mbeki passiviteit en tegenstrijdigheid.

Thabo Mbeki had in 2007 bijna twee termijnen gediend. Men maakte zich druk over zijn opvolging. In de volksmond was hij de president die vergat te regeren, maar hij was wel in heel Afrika actief als conflictbemiddelaar. In eigen land ontkende hij vrij lang de omvang van misdaad en geweld en van de Aids pandemie. Pas tegen het eind erkende hij dat veel mensen in angst leefden. Hij zorgde toen voor meer politie. Op verzoek van het ANC bleef hij aan als voorzitter, zodat hij zich mocht bemoeien met het aanwijzen van een opvolger. Veel namen passeerden de revue en potentiële kandidaten gaven zich bloot. Giften werden verdeeld, patroon-cliënt-relaties versterkt, afhankelijkheden gecreëerd en flinke woorden gesproken. Of men zweeg voorzichtig om nog niet op te vallen. Tony Sexwale, die multimiljonair werd door het Black Economic Empowerment Programme, werd genoemd, maar ook Nkosazana Dlamini, de echtgenote van Jacob Zuma, de oudgediende Cyril Ramaphosa, en Zuma zelf. En op de achtergrond trappelde Winnie Mandela (van her) ongeduldig.

Het ANC Congres van december 2007 wees de kandidaat-opvolger aan. Tot verrassing van velen werd dat Jacob Zuma. Daarmee verdrong hij ook tot diens grote woede Thabo Mbeki als partijleider. Die zocht naar manieren om hem dat betaald te zetten. De verkiezingen werden gepland voor medio 2009. Een bittere strijd tussen Zuma en Mbeki kenmerkte de aanloopperiode. In die gevechten speelde de affaire rond Jack Selebi, de eerste zwarte baas van Interpol. Begin 2008 werd Selebi beschuldigd van het aannemen van 1,2 miljoen Rand (€ 120.000) om malafide zakenlieden uit de wind te houden. Daarvan werd er een vermoord, wat Selebi ontken- de. Hij was een protégé van Mbeki en de aanval kwam van het kamp van Zuma. Selebi werd op non-actief gesteld en twee jaar later veroordeeld; daarbij ook nog voor corrupte samenwerking met een drugshandelaar. Deze slag won Zuma dus. Tussen al dat gedoe door werd Mandela 90 jaar. Als vader des vaderlands en ex-president bleef hij geliefd, maar de ANC-leiding had met de oude man niet veel meer op. Zelf vond hij dat hij genoeg had gedaan en gepraat. Anderen moesten het voortaan maar doen.

De strijd tussen Mbeki en Zuma liep verder op. Een rechter oordeelde in de aanklacht van 2005 tegen Jacob Zuma wegens verdenking van betrokkenheid bij corruptie. Hij verklaarde de aanklacht ongeldig omdat de aangeklaagde geen eerlijke kans had gehad om zich te verweren en omdat president Mbeki en zijn staf zich onrechtmatig met het proces hadden bemoeid. De uitspraak ontstak een politieke vuurstorm. Mbeki werd tot zijn verbijstering door zijn eigen partij als leider afgezet, wat zijn einde als president betekende. Hij was niet geliefd, maar werd gerespecteerd vanwege zijn inzet, ijver en achtergrond. Men zag hem steeds meer als afstandelijk, ontoegankelijk, intellectualistisch en te passief om de partij in de toekomst te kunnen inspireren en aansturen. Zijn uitgestraalde overtuiging van absolute superioriteit boven anderen

speelde hem nu parten. Oude rekeningen werden vereffend. Cyril Ramaphosa wist bijvoorbeeld nog hoe hij na de moord op Chris Hani in 1993 als tweede man naast Mandela slinks door Mbeki was weggewerkt. Onderhuids speelde het gevoel mee dat de Xhosa's lang genoeg de macht hadden en dat nu de Zoeloes aan de beurt waren.

Jacob Geleyihlekisa Zuma was in veel opzichten het tegenovergestelde van Mbeki: lage afkomst, weinig scholing, toegankelijk, populair, een pocher, vrouwenversierder en homohater, omgeven door een geur van corruptie, door het Zoeloevolk herkend en geliefd als één van hen, overkomend als belofte voor de toekomst en als man voor het volk die staat voor wat hij belooft. De door Julius Malema aangevoerde ANC-Jeugdliga voerde in die dagen campagne voor Jacob Zuma. Malema had radicale standpunten en preekte onverdraagzaamheid tegenover gematigde partijleden. Zijn oproep: 'Wij staan klaar om de wapens op te nemen voor Zuma', werd hem niet in dank afgenomen. Er was al zoveel geweld tegen blanken en vluchtelingen. Ook zijn dreiging de mijnen te willen nationaliseren, viel verkeerd.

In de overgangsperiode werd Kgalema Motlanthe benoemd tot interim partijvoorzitter. Hij was een medegevangene van Mandela op Robbeneiland, gold als vertrouweling van Zuma, maar werd ook gewaardeerd door aanhangers van Mbeki. Hij kon Zuma gaan vervangen als die door de rechter alsnog zou worden veroordeeld. Eerder moest Mbeki Motlanthe al aanstellen als Minister voor Regeringszaken, waardoor hij in feite onder curatele stond. Thabo Mbeki nam waardig afscheid. Investeerders hielden hun adem in nu hun vaste pijler en vertrouwenspersoon was weggewerkt. Na Mbeki's terugtreden werd Motlanthe ingezworen. Die beloofde zich te zullen inzetten voor stabiliteit en eenheid, en voor een actiever Aidsbeleid. Trevor Manuel, de architect van de economische groei, werd minister van financiën. De omstreden minister van gezondheid Manto Thsabalala-Msigang, 'Doctor Beetroot', werd vervangen door Barbara Anne Hogan die hard werkte aan versnelde distributie van aidsremmers. Desmond Tutu verklaarde wel te kunnen leven met Motlanthe, maar niet op het ANC te zullen stemmen zolang Zuma er voorzitter en presidentskandidaat was.

Na de promotie van Jacob Zuma kondigden ministers en aanhang van Mbeki hun vertrek aan: een schisma binnen het ANC. De invloedrijke Mosiua Lekota begon in oktober 2008 een eigen partij, COPE, The Congress of the People. Het ANC schorste zowel hem als zijn running mate Mluleki George. De oprichting van COPE maakte een openlijke ruzie over de erfenis van Mandela zichtbaar. COPE zei te vechten voor nieuwe, moderne, aanvaardbare waarden als respect, mensenrechten en democratie vanuit een pro-kapitalistische basis. Zuma en de zijnen waren volgens COPE de winstpunten van Mandela aan het verkwanselen.

De afscheiding van COPE hield het politieke gevaar in zich dat het ANC in de minderheid kwam. Maar het kon ook een aanwinst voor de democratie betekenen. In 2008 verklaarde de rechter de aanklacht tegen Zuma over frauduleuze corruptie als niet ontvankelijk. Hij wees nogmaals op de onrechtmatige interventies door president Mbeki. Die uitspraak maakte voor Zuma de weg naar het presidentschap vrij. Tegenstanders meenden dat een niet-onafhankelijke rechter een politiek oordeel had uitgesproken en riepen van de daken dat Zuma toch een

fraudeur en verkrachter was. Zij gingen in beroep. Begin 2009 bepaalde een andere rechter dat Zuma vervolgd kon worden. Het ging nog steeds om zijn veronderstelde rol in die illegale wapenhandel van 1999. Zuma ging op zijn beurt in beroep bij het Constitutionele Gerechtshof, de laatste en hoogste instantie. De hoogste rechter besliste tot uitstel van het proces tot eind augustus 2009, twee maanden na de verkiezingen. Twee maanden vóór de verkiezingen trok het Openbaar Ministerie onverwacht de aanklacht in. Daarmee was de zaak gesloten en kwam de weg vrij voor Jacob Zuma.

Helen Suzman, jaargenote van Mandela, stierf begin 2009. In 1953 kwam zij namens de oppositie in het parlement. Later stond zij aan de wieg van de liberaal-democratische Progressieve Partij. Regelmatig bezocht zij gevangenen ANC leden op Robbeneiland. Als voorstandster van vreedzame verandering beklom zij nooit de barricades. Na 1989 bleef Helen Suzman politiek actief en in 1994 werd zij belangrijk in de Nationale kiescommissie van waaruit zij toekeek op de eerste vrije verkiezingen van Zuid-Afrika. Het gedoe tussen Mbeki, Zuma en Motlanthe bezag zij met een glimlach, zonder commentaar. Ook zij werd genomineerd voor de Nobelprijs voor de Vrede.

Met het zicht op de verkiezingen van 22 april 2009 meende minister van defensie Charles Nqakula dat het leger daar moest zijn, waar onlusten verwacht werden. In Kwazulu-Natal waren gewelddadige confrontaties geweest tussen het ANC en de IFP, de Inkatha Freedom Party van prins Mangosuthu Buthelezi. Begin 2009 werden daar een student en een politieagent, beiden ANC-leden, vermoord, waarna het geweld over en weer aanhield. Volgens waarnemers hadden Zuma en zijn ANC daar veel meer aanhang dan Buthelezi en zijn traditionele gevolg – en die hadden ook nog gecollaboreerd met het apartheidsregiem. Zowel de IFP als DA, de Democratische Alliantie waren blij met de opkomst van COPE. Zij hoopten dat het ANC de komende verkiezingen zou verliezen. Grote namen als Alan Boesak sloten zich bij COPE aan. In januari 2009 schoof die partij haar presidentskandidaat naar voren: Mvume Dandala, een 59-jarige Methodistische bisschop die het in april tegen Jacob Zuma moest opnemen. Hij was een mensenrechtenactivist en een bekende vrijheidsstrijder waarvan waarnemers verwachtten dat hij hoge ogen zou gooien. Maar een week voor de verkiezingen sprak Mandela tot verbazing van velen zijn steun uit voor Zuma. Hij stond ook naast hem bij de massale manifestatie in het Ellis Park Rugby Stadion in Johannesburg. Mandela's vroegere echtgenote Winnie Madikizela stond ook hoog op de ANC-lijst, net vóór Nkosazana Dlamini, de ex van Jacob Zuma: een politieke dans van de exen binnen het ANC dus. Opmerkelijk was dat binnen zes maanden de top van COPE ruziënd over de straat rolde en die partij uit elkaar spatte.

Lokale leden van een sterk netwerk van Zuid-Afrikaanse NGO's traden op als verkiezingswaarnemers. Tijdens de laatste voorbereidingsdagen zagen zij hoe partijen stemmen kochten met geld, voedsel en gunsten. Ook zagen zij, tegen de verwachting in, weinig plaatselijk geweld, maar zij bepleitten wel dat vooral in Kwazulu politie en leger paraat bleven. De grote dag brak aan. Heel vroeg al stonden lange rijen mensen geduldig te wachten. Er viel iets te kiezen en de opkomst was groot. De helft van de 23 miljoen burgers was stemgerechtigd. Waarnemers van SADC, AU, WANEP, het Pan-Afrikaanse Parlement en de lokale NGO coalitie keken toe. Die

vonden dat de verkiezingen voorbeeldig verliepen en aan het eind van de dag was het ANC nog steeds oppermachtig. De DA van Helen Ziller won vooral in de Westkaap Provincie met veel steun van blanken, kleurlingen en Aziaten. Maar in de townships Khayiletsa en Westkaap koos 80% voor het ANC. Het nieuwe COPE bleef onder de 10%. De uitslag: ANC 66%, DA 17%, COPE 7,5%, IFP 4,5%, en zo'n 25 splinterpartijen kregen niets. In het parlement verloor het ANC 13 zetels en de DA won er 20 bij. Met minder dan 2/3 van de zetels was de meerderheid van het ANC niet meer genoeg om als enkele partij de grondwet te kunnen veranderen.

Jacob Zuma werd op 23 mei 2009 beëdigd als president. Hij beloofde een eind te zullen maken aan de schrijnende armoede van de massa's. Meteen had hij zijn grote uitdaging, want vanaf 2008 kromp de economie en een wereldwijde crisis begon. Mensen in townships waren ongeduldig, vreedzame hervormingen moesten worden versneld, investeerders hadden geruststelling nodig, en rond Zimbabwe moest nog het een en ander gebeuren, ook in het belang van Zuid-Afrika. Vanaf juli 2009 demonstreerden de arme massa's tegen de slechte behuizing en magere sociale voorzieningen. In diverse steden greep het leger met harde hand en veel arrestaties in. Protesten gingen door en wegbarricades verschenen. Demonstranten staken auto's in brand en bekogelden een burgemeester met modder en stenen. De politie schoot met rubberkogels.

Ook in Kwazulu-Natal gingen de ongeregelde heden na de verkiezingen door. Een bende van 40 ANC-jongeren overviel in september 2009 gewapend met knuppels, speren, assegaaien en geweren het Kennedy Road Informal Settlement. Julius Malema zou daar achter zitten. Hun slachtoffers waren ontheemde Zoeloes. De politie keek toe maar greep niet in, want een paar maanden daarvoor hadden Zoeloes een ANC-politieman gedood. De politie vestigde een twijfelachtig nieuw record: het doodschieten van betrapte verdachten volgens de shoot to kill instructies van de minister van veiligheidszaken. Dat waren dus executies zonder aanklacht en proces.

Jacob Zuma stelde zijn regering samen en maakte niet, naar verwacht werd, een ruk naar links. De communistische partij en de vakbonden kregen wel ministers en onderministers, maar niet op sleutelposten. Trevor Manuel werd hoofd van een commissie voor een nieuwe economisch plan, een superfunctie net onder de president waaraan de andere ministers ondergeschikt waren. Kgalema Motlanthe bleef vicepresident, vaste vervanger en naaste adviseur van Zuma. Grote critici van het ANC, waaronder ultrarechtse blanken, werden in het kabinet verantwoordelijk voor gebieden waar zij kritiek op hadden. Financiën, ontwikkeling, landbouw en staatsbedrijven kregen deskundige en pragmatische ministers. Brekebenen en blunderaars uit de periode onder Mbeki werden naar huis gestuurd.

Het door Mandela ingeslagen pad van nationale verzoening werd verder gevolgd. Voor ambtenaren was 'de tijd van incompetentie en luiere' voorbij: er moest hard gewerkt worden aan verbetering van de basisdienstverlening aan de bevolking. Er moesten een half miljoen nieuwe banen bijkomen, en tot 2014 zelfs 4 miljoen. Want een kwart van de bevolking had geen werk en door de recessie waren er nog eens 400.000 bij gekomen. Volgens economen waren de plan-

nen van de regering ambitieus maar onrealistisch. Desmond Tutu draaide bij. In augustus 2009 verzoende hij zich openlijk met Zuma. Zij noemden elkaar 'vriend', wat veel betekende. Na wat er aan vooraf ging, was dit een verrassende ommekeer. Maar Zuma had gewonnen, de rechter sprak hem vrij, en Mandela steunde hem. Dus Tutu had weinig keus als hij niet in een isolement terecht wilde komen.

Jacob Zuma bleef verbazen en verrassen. Begin 2010 werd hij buitenechtelijk vader van zijn 20^e kind; deze keer bij een dochter van een nationale voetbalbonds. De familie van de moeder ontving keurig compensatie volgens de traditionele regels van het Zoeloevolk. Zedenpredikers en oppositie vielen over elkaar heen van morele verontwaardiging over dit primitieve polygame gedrag. Hij zou bij zijn wisselende seksuele contacten geen condooms gebruiken maar propageerde die wel. Kranten schreven over het contrast tussen de correcte staatsman Mandela en deze, volgens zijn vijanden seksverslaafde primitieveling. Met een vertraging van tien dagen volgden zijn opponenten binnen het ANC met het voorbereiden van stappen om zijn kandidaatsstelling voor de volgende ronde te blokkeren. In het parlement overleefde Zuma een motie van wantrouwen van COPE met betrekking tot zijn seksbelustheid en ongeloofwaardigheid. Hij speelde als behendig communicator met zijn invulling van de rol van traditioneel volkshoofd in contrast met de cerebrale, modern/westerse oriëntatie van zijn keurige voorgangers en critici. Beide stromingen hadden in het land veel aanhangers.

Eugène Terre-Blanche, de oude leider en oprichter van de racistische, neonazistische, gewelddadige Afrikaander Weerstandsbeweging (AWB), werd in april 2010 op zijn boerderij door zijn eigen personeel gedood. Zij knuppelden en staken hem dood nadat hij al maanden geen loon meer had uitbetaald. Die gebeurtenis sloeg als een bom in op de samenleving. Blanken en zwarten zongen weer hun oude strijdliederen. De leiding van de AWB zag in de moord een oorlogsverklaring van zwart tegen blank. President Zuma maande tot kalmte en gebod een gedegen politieonderzoek. De DA en blanke belangengroepen wezen beschuldigend naar Julius Malema en de ANC-jeugdliga. Het geweld in Zimbabwe zou hen inspireren en Malema werd op zijn minst moreel verantwoordelijk genoemd. AWB-leider Pieter Steyn waarschuwde dat wraak, geweld en intimidatie door blanken niet kon worden getolereerd, terwijl andere AWB-leiders juist wel tot wraak opriepen. Sinds de vrijheid waren 3.000 blanke boeren gedood door eigen personeel of criminele bendes. De ANC leiding probeerde de Jeugdliga te kalmeren, en de rechter verbood hen om nog langer het opruiende 'Shoot the Boer' uit de verzetsjaren te zingen. Het Hof in Johannesburg veroordeelde Malema wegens haat zaaiend zwart racisme. De strijd ging weer tussen de rechters en de politiek. Door deze ontwikkelingen radicaliseerde Malema nog meer.

De Zuid-Afrikaanse Communistische Partij nam sinds 1994 deel aan de regering. Hun ledental groeide en werd jonger. Net als onder de Apartheid streed de partij ook nu voor gerechtigheid en democratie. Al die tijd had de SACP een alliantie met het ANC en zij was functioneel bij het steunen van Zuma's presidentschap. Van de actieve politici en bestuurders van het land was 14% lid van de SACP. Hun visie op samenleving en economie was verlicht te noemen. Niet de socialisatie van mijnen en bedrijven stond op hun agenda, maar privaatsamenwerking

binnen een gemengde economie. Maar de SACP-jongeren waren radicaler, net als die van het ANC die geleid werd door de strijdbare, provocerende, controversiële Julius Malema die wel mijnen wilde nationaliseren en niets moest hebben van blanken en intellectuelen in de partij.

Julius Malema bleef moeilijk te plaatsen. Hij had op veel punten gelijk: van wie is al het land, van wie de grondstoffen, wie hebben de echte macht, en waarom zijn nog zoveel zwarten arm? Maar hij hield zich niet aan de spelregels van de burgermaatschappij die niet de regels waren van hem en de arme zwarten achter hem. Zo groeide de spanningsboog tussen geweld, racisme en politiek overleg. Jacob Zuma gebod Malema om in te binden: jongeren moeten ouderen gehoorzamen. Later liet hij hem zelfs helemaal uit de partij en de beweging zetten. Malema begon toen zijn eigen radicale partij van boze jongeren: de EFF, de Economic Freedom Fighters, 'Strijders voor Economische Vrijheid'.

Jacob Zuma nam zijn rol serieus. In 2010 stuurde hij zeven slecht presterende ministers naar huis. Zo liet hij zien dat hij een interessante mix was tussen een goed opererende en verbindende moderne bestuurder en een provocerende Zoeloeleider die door zijn volk op handen werd gedragen en zijn traditionele privileges opeiste. Daarom zagen andere volken en opinieleiders hem als moreel verwerpelijk. Terwijl het land wel economisch groeide, borrelde op veel plaatsen onrust op. Zuma deed het als president van het grote, complexe Zuid-Afrika in deze beginperiode niet zo slecht. In de aanloop naar het ANC Congres van december 2012 in Mangaung stelde hij voor om traditionele hoofden meer recht te laten spreken. Daarmee dankte hij ze voor hun steun tijdens zijn campagne om president te worden. Cyril Ramaphosa kwam weer terug in de politiek. Op het ANC Congres werd Zuma probleemloos herkozen als partijleider, met de populaire Cyril Ramaphosa als tweede man. Deze terugkeer van Mandela's kroonprins in de politiek betekende een grote steun voor Zuma, maar ook een eigen opmars van Ramaphosa naar de macht. Hij werd ongetwijfeld de volgende vicepresident van Zuid-Afrika. Als lid van de 'Nationale Planningscommissie' die recentelijk onderzocht wat er mis ging in Zuid-Afrika, kon hij in zijn nieuwe positie veel doen aan verbetering van de geloofwaardigheid van het ANC. Maar hij was ook steenrijk geworden door zijn vele aandelen in de mijnen, en nogal beschadigd door het bloedbad van augustus 2012 bij de Marikana mijn waar 34 stakende mijnwerkers werden doodgeschoten, maar wel buiten zijn verantwoordelijkheid.

De geschorste Julius Malema ging met zijn Economic Freedom Fighters door met radicale acties, ook tegen het ANC dat hem had uitgespuwd. Mevrouw Maphela Ramphele, de succesvolle weduwe van Steve Biko, begon de nieuwe politieke partij Agang met een oorlogsverklaring aan het ANC. Haar partij moest de waarden van 1994 weer terugbrengen door de antiapartheidsstrijd te voltooien en zwart bewustzijn meer kansen te geven. En door de strijd tegen corruptie, vooral en ook binnen het ANC, aan te voeren. Onvrede uitte zich ook in de rellen van januari 2013 in het industriestadje Sasolburg, volgend op de protesten die leidden tot de dode mijnwerkers van de Marikana mijn. Plunderende massa's confronteerden de politie die vier betogers doodschoot. Zuid-Afrika was rusteloos, gefrustreerd, teleurgesteld, boos.

De kloof tussen arm en rijk bleef groeien. Politici beloofden de armoede te bestrijden maar zorgden toch vooral goed voor zichzelf. Patronage en nepotisme in het politieke systeem werkten corrumperend en sloten mensen buiten. Jacob Zuma verbouwde zijn villacomplex voor tientallen miljoenen met staatsgeld en gaf zijn beste vrienden miljardencontracten. In de townships was ruim de helft van de jongeren werkloos, en het werd maar niet beter. De regering weigerde om met het volk te praten en Zuid-Afrikanen meenden om al die redenen dat demonstraties en protesten nodig waren om gehoord te worden. Politieagenten en burgers gebruikten steeds vaker extreem geweld en vuurwapens om anderen te doden, en ernstige vormen van criminaliteit en huiselijk geweld namen ook alsmaar toe. De Affaire Pistorius en de moord op de nationale doelman Senzo Meiyiwa waren daar extreme voorbeelden van.

Bezorgde burgers vroegen: kunnen we nog terug naar het ANC van onder Mandela? Maar Nelson Mandela werd ziek en zijn toestand werd slechter. Hij stierf op 6 december 2013. Tijdens zijn ziekte werd veel gespeculeerd, gemanipuleerd en gevochten om 'zijn erfenis', zijn waarden, zijn kwaliteiten, zijn beperktheden, en wat de familie betrof: zijn begraafplaats en zijn erfenis. Kortom: hij was enorm belangrijk en geliefd en er werd al vroeg gerouwd over het verdwijnen van het Mandela Tijdperk, die niet alleen van het ANC was, maar ook van de natie en de hele wereld. Zo werd hij betreurd en herdacht tijdens de vele herdenkingsdiensten. Op 15 december was de staatsbegrafenis en de bijzetting in het familiegraf in Qunu in de Oostkaap in aanwezigheid van zijn familie en veel regeringsleiders uit de hele wereld. 'Het ga je goed, Madiba. Heb een goede reis naar het land van onze voorouders. Je hebt je wedloop volbracht', zei zijn kleindochter Nandi. Hij liet 3 miljoen euro na.

In mei 2014 konden de kiesgerechtigden van Zuid-Afrika weer voor het parlement gaan stemmen. Mandela was dood en begraven, onder de bevolking heerste onvrede en onrust, en Jacob Zuma werd uitgedaagd door Julius Malema (EFF), Helen Ziller (DA, geassocieerd met Agang) en Mosiuoa Lekota (COPE) die elk een ander programma voor ogen hadden. De kiezers trokken zich verrassend weinig aan van alle commotie en stemden en masse traditioneel. Het ANC leverde een paar procenten in, Zillers Democratische Alliantie won enkele procenten, met veel stemmen in Johannesburg, Pretoria en Kaapstad, en EFF kwam wat op. COPE werd weggevaagd. ANC kreeg 62% (goed voor 249 zetels), DA 22% (89 zetels) en EFF 6% (25 zetels). Het ANC bleef onder Zuma's leiding vrij constant en verloor weinig. Het ANC was de enige partij die niet klaagde over fraude en geknoei tijdens de verkiezingen, en de Nationale Kiescommissie was positief. Cyril Ramephosa werd inderdaad vicepresident onder president Jacob Zuma, en daarmee de eerste presidentskandidaat na hem. Zowel hij als Zuma ontmoetten op partijbijeenkomsten en in publieke rally's veel boosheid en weerstand vanwege corruptie, verraad van oude principes en ongeloofwaardigheid. ANC jongeren en Malema's EFF zorgden ervoor dat die felle kritiek steeds weer geuit werd. Het generatieconflict tussen jonge en oudere politici groeide.

Bij zijn jaarlijkse toespraak tot de natie, februari 2015, werd president Zuma beschimpt, onderbroken en uitgescholden. EFF en DA verweten hem de samenleving te hebben gebroken als een 'sloopkogel' die de pilaren van Zuid-Afrikaanse democratie vernielde, en zagen zelfs cen-

suur in de parlamentszaal. Zij eisten ook op luide toon terugbetaling door Zuma van de ruim 20 miljoen dollar voor zijn villa's. Volgens analytici schreeuwde de oppositie disproportioneel om aandacht; veel meer, harder en groffer dan hun zeteltal en aanhang toestond. De politie verwijderde de EFF uit de zaal, een parlamentslid brak haar neus, en ook de DA liep demonstratief naar buiten. Zuma wees presidentieel op de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de werking van het parlement, voor de waardigheid waarmee het werkt en de noodzaak om het vertrouwen van het volk te verdienen. Helen Zille trad in april 2015 terug als partijleider van de DA om de partij te helpen van het blanke imago af te komen. Met de nieuwe jonge partijleider Mmusi Maimame werd die kans vergroot. Zijn opgave was om de zwarte basis van de Democratische Alliantie te verruimen zonder de blanke steun te verliezen.

In juni werd Cyril Ramaphosa na een grondig onderzoek vrijgepleit van medeverantwoordelijkheid voor het mijnwerkersbloedbad in Marikana. Het waren niet de politici, maar de vakbonden, de politie en halsstarrige mijnbestuurders die in Marikana de dialoog hadden geweigerd. Die bevinding versterkte Ramaphosa's positie als kansrijke opvolger van Zuma. In september 2015 werd Julius Malema uit het parlement gezet en tijdelijk geschorst omdat hij Ramaphosa een moordenaar van mijnwerkers bleef noemen. En Jacob Zuma verving in december 2015 in korte tijd drie ministers van financiën die er niet in slaagden om de onrust op de financiële markten en in het land te kalmeren. De laatste, Nhlanhla Nene, had ook sterke kritiek geuit over peperdure aankopen van South African Airways, waarvan de presidente voorzitter was van de Jacob Zuma Foundation, en tegen het kopen van Russische kernreactoren. De ervaren ex-minister Pravin Gordhan nam het roer toen over.

In het land werd de roep sterker om Zuma ter verantwoording te roepen voor de 20 miljoen dollar die hij uitgaf aan de verbouwing van zijn villacomplex in Kandla. De Nationale Ombudsvrouw Thuli Madonsela riep hem op om het geld aan de staatskas terug te betalen. Zelf werd zij ervan verdacht een agent van de CIA te zijn. Na wat ontwijkingen en weigeringen stemde Zuma daarin toe, vlak voordat hij de State of the Nation van begin 2016 moest gaan uitspreken, en nadat op de beurzen de Zuid-Afrikaanse aandelen flink waren gezakt. De roep om zijn aftreden groeide en een poging tot impeachment werd ingezet, voornamelijk door blanken en verwesterde Zuid-Afrikanen in de grote steden.

Het ANC bleef uiteindelijk, zij het aarzelend, deze president beschermen. Dat leidde bij plaatselijke verkiezingen tot verlies van het ANC en tot winst van de oppositie in Pretoria, Johannesburg en Port Elizabeth. Vooral de Democratische Alliantie, nu onder Mmusi Maimane, maakte winst. Minister van Financiën Pravin Gordhan zag daarin en in de aandelen crisis aanleiding om een nieuwe aanval op Zuma te openen, maar Zuma slaagde er weer in om die af te slaan door hem te ontslaan. Toch suggereerden steeds meer ANC-leden dat hij vóór de verkiezingen van 2019 zou moeten aftreden. Hij leek steeds meer in de greep te komen van de als uiterst corrupt bekend staande gebroeders Gupta. Rond de State of the Nation van begin 2017 werd er gevochten en gescholden, en tenslotte liep de hele oppositie weg. Jacob Zuma werd een gewond dier genoemd dat zich nog wel verdedigde, maar het zou niet lang meer duren. Hij benoemde de volgzaam 45-jarige Malusi Gigaba tot nieuwe Minister van Financiën terwijl de kredietwaar-

digheid van het land snel kelderde. Tegelijk ontsloeg hij zijn halve kabinet. In augustus 2017 besloot het Parlement om de positie van Zuma in stemming te brengen. Maar ook deze vertrouwensstemming overleefde hij. In december 2017 besloot het ANC om Jacob Zuma af te zetten als partijvoorzitter wegens de slechte economische toestand en de onvrede in het land en zo de weg naar het presidentschap vrij te maken voor de 65-jarige oudgediende Cyril Ramaphosa, met David Mabuza uit het Zuma-kamp als zijn vicepresident. Maar vooralsnog bleef Jacob Zuma aan de macht.

Tot zover de complexe strijd om de politieke macht in Zuid-Afrika die nog wel lang zal doorgaan. In de Zuid-Afrikaanse samenleving groeide de kloof tussen degenen die werk, inkomen en macht hadden, en de vele anderen die dat allemaal moesten missen. Vooral jongeren in ANC, EFF en in de townships werden kwader op de oudere generaties en de gevestigde bourgeoisie. Daar zat ook boosheid in tegen de blijvende macht en welstand van de blanke burgers die nog steeds het grootste deel van de goede grond bezaten. De verhoudingen tussen blanken, Zoeloes en Xhosa's leken met de jaren meer in evenwicht gekomen te zijn waar het ging om de politieke machtsverhoudingen. Machtswisselingen tussen Xhosa- en Zoeloepresidenten hebben daaraan bijgedragen. De stekeligheid bleef nog wel, de corruptie, het nepotisme en het beroep op het recht op traditionele privileges ook. Leger, politie en justitie gedroegen zich vrij correct binnen het machtssysteem van Zuid-Afrika; een goede reden voor hoop.

4.2 Lesotho

In het koninkrijk Lesotho bleef het moeizaam gaan in de politiek. De ontwikkelingen in Zuid-Afrika na 1990 veranderden de context en het perspectief van het land. De agressieve dreiging van het buurland was weggefallen en er kon weer worden gepraat en gehandeld. Generaal Lekhanya, de pleger van de staatsgreep van begin 1986 en hoofd van de Militaire Raad, werd nu gezien als exponent van die weggefallen dreiging. In april 1991 zetten boze militairen hem opzij. Zij vonden dat zij te weinig loonsverhoging kregen terwijl Thomas Thabane en Evaristus Sekhonyana, ministers aan de top van de macht, zich samen met Lekhanya schaamteloos hadden verrijkt. Die politieke bazen zouden hun zakken hebben gevuld uit de staatskas, met illegale drugshandel en valse paspoorten.

De nieuwe sterke man was kolonel Elias Phisoana Rameama van de Militaire Raad. Hij wilde snel werk maken van democratisering, maar botste daarmee op het leger dat zijn zakelijke belangen bedreigd zag. Militaire commandanten waren bang voor rechtsvervolging wegens onwettige inkomsten uit achtergehouden soldij, smokkel van drugs en wapens en het runnen van goklokalen en bordelen voor Transvaalse Boeren. Tevergeefs probeerden zij Lekhanya weer aan de macht te brengen: twintig commandanten werden ontslagen. Lekhanya, Thabane en Sekhonyana vluchtten en kregen asiel in Zuid-Afrika. Rameama werd generaal en ging door, maar hij pakte de militairen nu voorzichtiger aan. Eind 1991 hief hij het verbod op de vorming van politieke partijen op.

Drie van de zeven politieke partijen vormden toen samen het 'Progressieve Volksfront PPF'. Daarmee wilden zij als oppositie sterker staan tegenover de regerende BNP, de Basotho National Party. Voorbereidingen voor de al tweemaal uitgestelde verkiezingen begonnen, en in maart 1993 zouden zij worden gehouden. De campagne kwam op gang. Koning Letsie III zorgde voor onrust door bekend te maken dat hij het koningschap aan zijn vader zou teruggeven. De niet geconsulteerde Militaire Raad reageerde woedend. Terwijl de koning vergaderde met clanhoofden en de veiligheidsdienst, omsingelden soldaten zijn paleis. BNP, de Basotho National Party, en BCP, de Basotho Congress Party, spraken zich uit tegen meer uitvoerende macht voor de koning. Voor hen moest hij een constitutionele symboolfiguur blijven.

Rond de verkiezingen speelden misverstanden en touwtrekkerij door over de rol van het leger na de verkiezingen en de macht van de premier. Een commissie voor herziening van de grondwet loste dat niet op. Er deden 13 partijen mee, waarvan alleen de BNP en de BCP echt nationaal waren. Van de andere partijen was de MFP, de koningsgezinde Marematlou Freedom Party, belangrijk. Ondanks tegenvallers kreeg het BCP de meerderheid, maar de oppositie haalde wel negen zetels bij ze weg. Politieke families en leidende militairen waren verweven en het leger speelde soms een politieke rol zoals bij het bezweren van onlusten, het intimideren van parlementariërs en het verdedigen van familiebelangen. Officieren vonden het normaal om immuun te zijn voor rechtsvervolging en alleen verantwoordelijk te zijn aan de legerleiding en de president, en zeker niet aan parlement of publiek. Vooral de BCP voerde veel campagne vanuit de verwachting de staatsmacht te kunnen overnemen.

Ook internationale waarnemers gaven BCP de meeste kans. De partij had een duidelijk pan-Afrikaans appeal met sympathie voor het PAC van Zuid-Afrika en een aantrekkelijk populisme. Het viel gevestigde machtsblokken aan: traditionele hoofden, buitenlandse zakenlieden en de katholieke kerk. De BCP presenteerde zich als de partij van de gewone man tegenover de macht van de hoofdmannen en de grootgrondbezitters, maar hield wel een stevige poot in de monarchie met de koning als waarborg voor de democratie. Maar in de ogen van de gewone mensen bleef de partij toch iets van elite, hoog opgeleide professionals die met hun stemmen en over hun ruggen macht en geld zochten. Tegelijk was de BNP verzwakt door de ontwikkelingen van de laatste jaren. Het imago van verliezer kleefde aan ze, en ook dat van corruptie en van te hechte banden met de militairen van het oude Zuid-Afrika. In de aanloop naar de verkiezingen werd amnestie beloofd. Evaristu Sekhonyana kwam uit ballingschap terug om de leiding over de rechtervleugel van de BNP op zich te nemen. Daar zag hij zich geconfronteerd met Peete Peete die in 1982 een overval van huurmoordenaars had overleefd en inmiddels werd gezien als de opvolger van Leabua Jonathan. Hij wilde de BNP losmaken van de band met de militairen, die weer naar de barakken terugsturen, en opnieuw civiel bestuur instellen.

Op 1 april 1993 werd koning Letsie III beëdigd, nu met BCP-leider Dr. Ntsu Mokhehle als premier. Mokhehle was 74 jaar, zijn gezondheid was slecht en de jaren van ballingschap hadden hem wantrouwend gemaakt. Meteen ontstond een slecht verborgen wedijver rond zijn opvolging als partijleider. Het viel niet mee om een regering samen te stellen met kandidaten die constant met elkaar overhoop lagen. Van een democratisch gekozen burgerbestuur verwacht

men meer dan van een militair regiem, maar de nieuwe ministers en beleidsadviseurs waren onervaren. Het waren intellectuelen en traditionele hoofden die geen partij waren voor de door de BNP goed ingewerkte ambtenaren op de ministeries. Deze regering slaagde er niet in om de leiding in handen te houden. Staatsmanschap en visie ontbraken en organisatievermogen en leidinggevend vermogen waren zwak ontwikkeld. ‘Besluiteloos, krachteloos en zorgeloos’ werd de regering genoemd. Beslissingen werden vooruit geschoven, het parlement werd niet gestimuleerd, en het land stagneerde. Wel werden stappen ondernomen om de aan de BCP verbonden, vanuit Zuid-Afrika opererende Lesotho Liberation Army, de LLA, om te vormen tot een tweede leger. Voor het officiële leger dat tegen de LLA vocht, kwam dat rechtstreeks bedreigend over. Het leger was altijd het bastion geweest van de nu uitgeschakelde BNP.

In november 1993 sprak BNP-leider Evaristu Sekhonyana in Maseru een volksmassa toe. Hij riep het volk op om de wapens op te nemen tegen deze onverantwoordelijke regering. ‘Wij, leden van de BNP, zullen als dat nodig is, de LLA bevechten tot de laatste man.’ Een paar dagen later volgde een golf van geruchten over muiterij in het nationale leger, de LDF, of Lesotho Defence Force. Jonge officieren vonden dat LLA commandanten best in leidende posities van het LDF konden worden geïntegreerd. Zij ontsloegen enkele officieren zonder daarbij de premier en de minister van defensie te betrekken. Die vroegen toen aan Zuid-Afrika om eenheden te sturen en het muitende LDF te ontwapenen. Maar Pretoria weigerde in te grijpen en de muiters kregen ruimte om hun gang te gaan. Legercommandant Metsing nam ontslag en defensie benoemde generaal-majoor A. Makhula Mosakeng. Begin 1994 eiste deze nieuwe legerleider voor zijn soldaten een verdubbeling van soldij, waar de regering niet op in ging. Tussen legeronderdelen braken schermutselingen uit en het gerucht kwam in omloop dat de vervangende premier Solemetsi Baholo in het buitenland huurlingen wierf om het regeringsleger klein te krijgen.

Premier Mokhele stuurde weer een verzoek naar Pretoria om in te grijpen en deze keer kwam minister van buitenlandse zaken Roelof Frederik ‘Pik’ Botha naar Maseru om de toestand te bespreken. Hij wilde ook praten met Sekhonyana, zijn ‘oude vriend en leider van de oppositie’ wat Mokhele beledigend vond, maar niet kon weigeren. Botha concludeerde dat Zuid-Afrika niet zou ingrijpen, maar dat hij niet zou aarzelen om het land af te grendelen in het geval van een staatsgreep. Het bleef onrustig. Militaire leiders werden in hinderlagen gedood en er werden wraakacties ondernomen. De regering vroeg Aldo Ajello, de speciale VN vertegenwoordiger in Mozambique, om advies. Die kwam, overlegde en vertrok weer. In de heuvels rond Maseru bevochten legeronderdelen elkaar. Botha informeerde de OAU, de VN, de Commonwealth en de Frontlijnstaten over de ernst van de situatie. In januari 1994 stuurde de OAU Elija Legwaila, de secretaris van de president van Botswana, naar Maseru. Hij bleef bemiddelen over een mogelijk bestand tussen de legeronderdelen.

Ook op de SADC top in Gabarone stond de crisis in Lesotho hoog op de agenda. President Mugabe liet weten dat er een SADC taskforce kwam om Lesotho te helpen de problemen op te lossen, met deskundigen uit Zuid-Afrika, Zimbabwe en Botswana. De oppositie maakte hiervan gebruik om het publiek tot protest op te roepen tegen deze schending van de nationale

soevereiniteit, met een beroep op de nationale trots en het koningschap. Ook de British Commonwealth zond bijzondere afgevaardigden om te helpen. Molapo Qhobela, de Minister van Buitenlandse Zaken probeerde de eenheid in het leger te herstellen en de invloed van de met de LLA sympathiserende BCP premier Solemetsi Bahola te marginaliseren. De taskforce van SADC kwam met een factfinding mission van 17 man en de Commonwealth bemiddelde bij besprekingen tussen legeronderdelen. Daaruit kwam eind januari 1994 een akkoord, waarna de soldaten hun zware wapens inleverden en zich in de kazernes terugtrokken. BNP-leider Evaristu Sekhonyana werd aangeklaagd wegens opruiing tot geweld. De taskforce adviseerde de staatshoofden van de SADC dat een militaire missie naar Lesotho niet productief zou zijn en dat het land zijn interne problemen zelf moest oplossen.

Moses Anafu, de Ghanese bemiddelaar namens de Commonwealth, ging door met het leger en besprak de mogelijkheid van integratie van LLA-kaders in het LDF. De presidenten Mugabe van Zimbabwe en Masire van Botswana kwamen naar Maseru om met de BCP-regering te overleggen hoe die alsnog de loyaliteit en steun van de ambtenarij en het leger kon verdienen. Zij spraken ook met andere belanghebbenden, tot en met de ex-koning en Sekhonyana. In april werd het SADC-rapport in het parlement besproken. De premier beloofde een onderzoek te zullen instellen naar de ontwikkelingen van de laatste maanden. Prompt sloegen legeronderdelen weer aan het muiten en Ministers en Kamerleden op te pakken. Zij schoten premier Solemetsi Baholo dood toen die aan ontvoerders probeerde te ontsnappen. Legercommandant Mosakeng verdween spoorloos maar dook later weer op.

Het parlement kwam bijeen en een radeloze premier Mokhele vroeg voor de derde maal aan Pretoria om een gewapende interventie. Zuid-Afrika weigerde weer maar vroeg wel aan generaals van de SADC landen om met hun collega's in Lesotho te praten. De premier vroeg aan de koning en de Raad van State om te bemiddelen. Die stuurden afgevaardigden naar de kazernes om te bemiddelen over vrijlating van de ministers en de eisen van de militairen. De vier ministers werden vrijgelaten. Uit vrees voor hun leven verlieten zij en nog twee ministers het land. In mei 1994 staakte de nationale politie en legereenheden plunderden in Maseru. Premier Mokhele dreigde met harde maatregelen en beschuldigde de BNP van het stoken van onrust. Eind mei was er een akkoord over betere lonen en arbeidsvoorwaarden voor de politie en het gevangenispersoneel. Intussen werd gezocht naar de beste oplossingen voor het leger. Maar soldaten ontvoerden ministers als die onwelkome uitspraken deden over het helaas moeten missen van hulp en investeringen uit het buitenland vanwege het ondoordachte, ongedisciplineerde handelen van militairen. Zo sukkelde het land van crisis naar crisis. In juni waarschuwde president Mugabe dat SADC dat gedoe zo moe was dat zij overwogen om een militaire missie te sturen om er bij het leger en de regering van Lesotho gezond verstand in te stampen.

Op 24 juli installeerde premier Mokhele een commissie om de problemen van het leger te onderzoeken. Legeronderdelen werden weer onrustig en de BNP betwijfelde de 'constitutionele verankering van het mandaat van de commissie'. Zij vroegen koning Letsie III om zijn vader weer in zijn macht te herstellen. Die moest dan de BCP regering ontslaan om plaats te maken voor een regering van nationale eenheid. Premier Mokhele reageerde met het instellen van een

commissie die de rol van de koning moest onderzoeken over de hele periode vanaf vóór de onafhankelijkheid tot de dag van vandaag. In augustus 1994 demonstreerden volksmassa's in Maseru. Twee dagen later maakte de koning het ontslag van premier Mokhele bekend. Hij ontbond het parlement en stelde de grondwet buiten werking. Hij nam alle uitvoerende en wetgevende taken op zich en zei de troon weer aan zijn vader te willen geven. Er kwam een overgangsregering van nationale eenheid die nieuwe verkiezingen moest organiseren. BCP aanhangers demonstreerden en eisten afschaffing van de monarchie, het leger schoot op die republikeinen en er vielen weer doden. Mokhele's kabinet weigerde krachteloos om de wettigheid van de staatsgreep van de jonge koning te erkennen. Maar die installeerde een nieuwe ministerraad van 16 leden om hem bij te staan bij het regeren van het land. Chief Hae Phoofole werd de voorzitter en Evaristu Sekhonyana kreeg buitenlandse zaken. Hoge officieren van leger en politie gaven blijk van hun instemming door de installatie van deze regering bij te wonen. De BCP riep op tot nationale staking en vroeg Zuid-Afrika om een blokkade, maar Mandela weigerde.

De SADC presidenten toonden zich geschokt over dit precedent. De trojka kwam bijeen en de kerken van Lesotho vroegen aartsbisschop Desmond Tutu om te bemiddelen. Donoren trokken hun steun in of dreigden dat te doen en de druk op Lesotho nam toe. Koning Letsie III bleef onbewogen en kondigde aan dat hij de ambtenarij, het leger en de rechterlijke macht van ongewenste elementen ging zuiveren. Eind augustus vond in Pretoria een topconferentie plaats met als deelnemers koning Letsie, premier Mokhele, en de presidenten van Zuid-Afrika, Botswana en Zimbabwe. Salim Ahmed Salim, toen de secretaris-generaal van de OAU, leidde de gesprekken. Zij verzochten de koning dringend om te stoppen met zijn ongrondwettelijke actie en het gekozen parlement en de wettelijke regering weer te erkennen. Daartoe zou hij met Mokhele overleg moeten voeren. De koning draalde, aarzelde, stelde uit, maar tekende tenslotte toch een overeenkomst met de premier. De regering werd weer in oude glorie hersteld en onderzocht zou worden hoe ex-koning Moshoeshoe II zijn titel terug kon krijgen. De presidenten van de trojka tekenden als waarborgers.

Op 25 januari 1995 trad koning Letsie III af ten gunste van zijn vader. Het jaar 1995 bleef onrustig. Er werd ontvoerd en er waren munitie, stakingen en demonstraties. Soms werden politici lastig gevallen of geïntimideerd, en af en toe deed de veiligheidsdienst mee met zulke vormen van gebrek aan discipline en loyaliteit aan de gekozen regering. Volgens geruchten bouwde de BCP weer aan een eigen leger. Premier Mokhele, oud, ziek en moe, stond opnieuw loonsverhogingen toe voor leger en politie. Onder druk van de SADC-trojka werd een nationale dialoog over democratie gepland voor september 1995. Begin 1996 verongelukte koning Moshoeshoe II en koning Letsie III kwam weer terug op de troon. De geschillen tussen en binnen de politie en het leger gingen onverminderd door en de regering slaagde er nog steeds niet in om haar gezag op te leggen.

Ook de BCP leed onder botsende karakters, wat in 1997 uitliep op afsplitsing van het Lesotho Democratic Congress, LDC, geleid door premier Ntsu Mokhele. De gereduceerde BCP verloor daardoor de meerderheid en kwam in de oppositie terecht. In 1998 ging de vermoeide Mokhele met pensioen, Pakalitha Mosisili volgde hem op als LDC-leider, en in mei 1998

won de LDC de verkiezingen met alle zetels minus een, ten koste van BCP en BNP. De koning steunde aanklachten wegens stembusfraude en de oppositie kampeerde rond zijn paleis om hem te bewegen de uitslag ongeldig te verklaren. Maar deze keer bleef koning Letsie er verder keurig buiten. Ruim 1.000 demonstranten bestormden het parlement maar het leger deed niets. In augustus bemiddelde Thabo Mbeki tussen de partijen. Verkiezingsexperts uit de trojka van SADC onderzochten de verkiezingen, maar nog tijdens dat onderzoek barstte een nieuwe golf van geweld los. Bij het paleis schoten politie en militairen op elkaar en weer vielen er doden en gewonden. In het leger namen jonge officieren de macht over. Luitenant-generaal Mohaseng en 24 commandanten moesten ontslag nemen. Joe Modise, de Zuid-Afrikaanse minister van defensie, kwam in Maseru bemiddelen over de vrijlating van gearresteerde officieren. Een week later smeekte premier Mosisili de SADC om met een interventie een staatsgreep van militairen te voorkomen.

Op 22 september 1998 trokken inderdaad Zuid-Afrikaanse troepen de grens over, een dag later gevolgd door eenheden uit Botswana: ‘Operatie Boleas’ begon. De bedoeling was om de orde te herstellen, munitie te ontwapenen en de politie de controle over de situatie terug te geven. Maar er braken massale onlusten uit met plundering, brandstichting en enorme schade in het zakendistrict van Maseru. Binnen een paar dagen waren er 70 doden en overal werden branden gesticht. De SADC troepen hadden niet op civiele onlusten en opstanden tegen de ‘indringers’ gerekend en konden die ook niet voorkomen. Dat versterkte het gevoel van het volk van rechteloosheid en wetteloosheid. De haat tegen de buurlanden groeide en de premier kreeg verwijten van de oppositie. Hij had immers gevraagd om tussenbeide te komen. Maar zijn partijgenoten, een meerderheid in het parlement, feliciteerden hem juist met de interventie. Een militair team van SADC bleef nog tot mei 1999 in Lesotho helpen met de professionalisering van het nieuwe geïntegreerde leger. Bemiddelaars van SADC slaagden er in om de politieke partijen en de regering achter een plan te krijgen voor een Interim Politiek Gezag, (IPA), dat moest zorgen voor een grondwetsherziening en voorbereiding van verkiezingen in 2000.

Het aantal Kamerzetels werd verhoogd en verkiezingen werden voorzien voor juni 2000, onder toezicht van waarnemers van de Commonwealth, de VN en SADC. Maar LDC lag dwars met een vertragingstactiek: het filibusteren middels het indienen van amendement na amendement op voorstellen voor de grondwet. Het IPA en de oppositie kregen er geen beweging in en de senaat weigerde om met al die amendementen mee te gaan. De SADC bleef er wijselijk buiten. Men miste deadline na deadline. De regering dreigde om de hele senaat op te heffen waarna die inbond en de regering meer greep op het proces kreeg. De Onafhankelijke Kiescommissie onder voorzitter Leshele Thoaklane kon in augustus 2001 eindelijk beginnen met de registratie van stemgerechtigden voor de verkiezingen van april 2002. Die registratie duurde veel langer dan voorzien, omdat partijen en personen in de aanloop naar de verkiezingen weer heftig in het openbaar ruzieden. Binnen de BCP streden Tseliso Makhakhe en Molapo Qhobela verwoed om het leiderschap wat leidde tot een nieuwe opsplitsing van de partij, gevolgd door rechtszaken over welke factie de naam BCP mocht blijven voeren. Ook de BNP barstte uit elkaar door rivaliteit tussen leiders, maar daar leek generaal Lekhanya wel de overhand te kunnen houden.

Het lag in de lijn der verwachtingen dat de LDC een gemakkelijke race zou lopen door de gelederen gesloten te houden. Maar zo ging het niet, want dit was Leshoto. Over het leiderschap van de LDC ontstond een flink conflict tussen Shakane Mokhele, minister van justitie en jongere broer van de inmiddels overleden ex-premier die de conservatieve grassroots vertegenwoordigde, en Pakalitha Mosisili die de intelligentsia en de politiek actieve jeugd achter zich had en de steun van de regering genoot. Mosisili won de strijd met een haarbreedte verschil. Beschuldigingen van onregelmatigheden en rechtszaken volgden. Mosisili triomfeerde en Mokhele junior en zijn vervanger Kelebene Moape moesten het veld ruimen. Eind september verlieten zij het kabinet om daarbuiten hun gevecht tegen Mosisili voort te zetten.

Intussen was de registratie van 832.000 kiezers rond, en in mei 2002 werden de verkiezingen gehouden. Er deden veertig partijen aan mee. Volgens de internationale waarnemers verliepen ze 'eerlijk, vreedzaam, volgens de wet en transparant'. De regerende LDC haalde de meerderheid in 76 van de 77 districten, en daarmee 55% van de zetels. De BNP kreeg 22%. De inmiddels gepensioneerd generaal Lekhanya vocht het oordeel van de waarnemers aan. Volgens hem was het niet open en eerlijk geweest en hij eiste een onafhankelijk onderzoek. Hij had nog veel invloed bij belangrijke legeronderdelen en de veiligheidsdiensten. Maar na hun intensieve training door officieren van de SADC lieten die zich niet meer tot een coup verleiden; zij gedroegen zich voorbeeldig. Ook andere verliezende partijen legden zich niet bij de uitslag neer en probeerden onrust te stoken. Deze keer leidden die acties tot niets en er kwam even rust in het land.

Vanzelfsprekend werd Pakalitha Mosisili de nieuwe premier. In april 2005 werden de eerste gemeenteraadsverkiezingen sinds de onafhankelijkheid gehouden. De oppositie boycotte die omdat die vond dat de voorbereidingen te laat begonnen en niet goed waren. In januari 2006 werd minister van buitenlandse zaken Monyane Moleki bij het verlaten van zijn woning door een onbekende man doodgeschoten. Dit werd beschouwd als een politieke moord omdat Moleki een mogelijke opvolger was van Mosisili wiens termijn in 2007 zou aflopen. In oktober 2006 maakte zich van de LDC een fractie los; dat werd de nieuwe oppositiepartij ABC van de ooit na bewezen corruptie en zelfverrijking verdwenen Thomas Thabane. MDC won ook de verkiezingen van begin 2007 met 61 van de 80 districten, en Thabane met zijn ABC maar 17. Een maand later overleefde premier Pakalitha Mosisili een aanslag door schutters die in de hoofdstad het vuur op hem openden. De politie doodde een van de plegers en nam er twee gevangen. Maar in juni 2017 was Thomas Thabane weer terug en won hij de verkiezingen van Pakalitha Mosisili. Maar niet veel later werd de legerleider vermoord in zijn kazerne.

In politiek, economie en leger concurreerden nog steeds de families met elkaar om macht en rijkdom, en daartussen probeerden de koning en de traditionele hoofden in wisselende coalities hun aandeel te houden of terug te krijgen. Thomas Thabane kwam terug en werd premier, maar in juni 2014 ontbond hij het parlement om een motie van wantrouwen te ontlopen. In september 2014 vluchtte hij naar Zuid-Afrika nadat de politie deelnemers aan een geplande demonstratie van wapens had voorzien, en het leger vervolgens ingreep op last van vicepremier Metsing. Het Basotho-volk en de Zoeloe minderheid waren bij tijden gepassioneerde deelne-

mers aan de processen door te kiezen voor de een, tegen de ander. En de elitefamilies bleven elkaar al concurrerend letterlijk naar het leven staan.

Lesotho was in deze periode een verschrikkelijk verdeeld land. Legerleiders, de grote Koninklijke familie, belangrijke traditionele hoofden en politieke leiders kwamen allemaal uit dezelfde families en kringen. Zij vormden met elkaar de blijvende macht die de alternatieve republikeinse en meer liberale partijen altijd weer wisten te ondermijnen. De interventies door OAU en SADC hielpen wel om de macht van de koning terug te dringen en het leger terughoudender te laten optreden in politieke geschillen. En het gewone volk? Dat telde niet mee, behalve als stemvee en soms werd het boos.

4.3 Swaziland

Swaziland was een land van prinsen en koningen. De jonge koning Mswathi III had in het najaar van 1987 het parlement ontbonden. Hij schreef nieuwe verkiezingen uit en er kwam ruimte voor partijvorming. Daarbij waren het NFS, het 'Nationale Front van Swaziland' van Elmond Shongue, en het UFS of 'Verenigd Front van Swaziland' van Matsapa Shongue die in 1992 samengingen in de Verenigde Democratische Volksbeweging (PUDEMO). Deze bewegingen dwongen de koning om discussie- en overlegcommissies op te richten voor het formuleren van voorstellen voor politieke hervorming. In een sfeer van droogte en malaise werden eind 1993 voor het eerst meerpartijenverkiezingen gehouden. Prins Obed Mfanyana Dlamini, sinds juli 1989 de eerste minister, verloor zijn meerderheid in het parlement. De partijloze Jameson Mbilini Dlamini nam zijn plaats in.

In 1994 en 1995 groeiden de protesten tegen de koning en zijn corrupte familie. Tijdens een congres van De Jeugd van Swaziland vloog het parlamentsgebouw in brand. In de hoofdstad demonstreerden 40.000 mensen. De onrust bleef toenemen totdat in 1996 het koningshuis het publiek vroeg om op te houden met deze opstandigheid. De koning trok zijn plan in van een in te stellen onderzoek naar de politieke partijen. Ondanks de relatieve kalmte veranderde ook in 1997 de toestand niet echt. Koning Swathi III raakte geïrriteerd omdat niemand naar door hem georganiseerde overleggrondes kwam. Daarom installeerde hij in juli een eigen comité van 30 leden en eiste dat daaraan voortaan initiatieven voor de nieuwe grondwet werden voorgelegd. De oppositie zag er een vertragsmanoeuvre in en organiseerde weer straatprotesten. Die botsten pijnlijk met de troepen van de koning die opdracht hadden om op demonstranten in te slaan en te schieten. Er vielen gewonden en enkele leiders werden gearresteerd. In oktober 1997 legden stakers de hele suikerindustrie plat. De vakbonden eisten opheffing van het Koninklijke comité voor de grondwetsherziening, maar er gebeurde niets. Een jaar later liet de koning 40 families van hun grond zetten ten gunste van een van zijn broers. Na dit incident staakte het hele land, maar de Koninklijke familie gaf nog steeds geen krimp.

In 2001 verbood de koning per decreet elke publicatie 'niet conform de morele waarden en idealen van het Swazi-volk'. Tegelijk werden kranten van de oppositie gesloten en verboden. Met de mensenrechten was het ronduit slecht gesteld. Amnesty International meldde willekeurige

arrestaties en folteringen door het regiem om schuldbekentenissen en aangiften tegen derden af te dwingen. In het *Amnesty International Jaarboek 2001* stond ook: 'De rechten op vrijheid van vergadering, vereniging en meningsuiting zijn er nog steeds beperkt'. Protesten van de oppositie leidden tot willekeurige detentie en mishandeling. Tegenstanders van de regering werden gearresteerd en aangeklaagd op grond van politiek gemotiveerde aanklachten. Er werden tenminste 12 doodvonnissen opgelegd.

In oktober 2003 waren er weer verkiezingen. Daarna stelde de koning Absalom Themba van de Dlamini-clan aan als premier. De meeste partijen boycotten deze verkiezingen vanwege de uitsluiting van sommige van hen. Veel activisten zaten vast in de kerkers van de koning en anderen vluchtten, uit vrees voor hun leven. Na de aanstelling van de premier volgde een golf van arrestaties van leden van illegale democratische partijen op beschuldiging van het maken en plaatsen van bommen of het voornemen daartoe, of het beramen van aanslagen op de koning en zijn familie. In april 2006 vertelde de koning dat Swaziland geen belang had bij politieke partijen. Hij bekritiseerde buitenlandse regeringen die daar moeite mee hadden en meenden zich te mogen mengen in de interne aangelegenheden van zijn land. De koning vaardigde een wet uit die alle partijen verbood. Eerst moest de economie flink worden versterkt en verbeterd, en daarna zou hij wel verder zien. Dat gold ook voor de media: volgens Freedom House was Swaziland op mediagebied een van de meest onvrije landen ter wereld. Zo was alle informatie over de Koninklijke familie of over wie het land regeerde, officieel staatsgeheim.

Het verbod op politieke partijen riep geweld en demonstratieve acties op. In december 2006 zouden leden van de radicaler geworden PUDEMO brandbommen hebben gegooid naar huizen van ambtenaren, politiebureaus en de rechtbank. De partij werd verboden, actieve leden gearresteerd. In september 2008 roerden de illegale politieke oppositie en de vakbonden zich weer. Jan Sithole, de algemeen secretaris van SFTU, de 'Vakbondsfederatie van Swaziland', nam de leiding. SFTU wilde een grensblokkade uitvoeren om aandacht te vestigen op de komende parlementsverkiezingen waarvoor de absolute monarch zelf kandidaten uit het volk zou pikken waarop men mocht stemmen. De blokkade was een oproep om eindelijk weer over te gaan op een normale democratie met meerdere partijen. Bij aankomst in Oshoek, de plek waar de handel tussen Swaziland en Zuid-Afrika zich afspeelt, werden busjes tegengehouden en inzitenden gearresteerd. Koning Mswati III had net zijn 40ste verjaardag gevierd en hij was niet van plan om zijn privileges op te geven. Aan de Zuid-Afrikaanse kant zagen honderden demonstrerende vakbondsleden hoe de activisten uit Swaziland werden afgevoerd. De verkiezingen werden gehouden als een parodie op de democratie. Een goede week later mislukte een bomaanslag op het koninklijk paleis. Politie en veiligheidsdiensten van Swaziland en Zuid-Afrika werkten samen om de ware toedracht te onderzoeken. Het paleis liet weten dat er al eerder aanslagen waren geweest en het was natuurlijk het werk van de oppositie. Deze keer kwamen een Swazi-lander en een Zuid-Afrikaan om; een tweede Zuid-Afrikaan werd ter plekke gearresteerd.

PUDEMO zou de aanslag hebben opgeëist. Hun leider Mario Masuku verdween in de gevangenis. Andere bommen zouden zijn gevonden bij bruggen, spoorbanen en autowegen. De regering dreigde strenger tegen ordeverstoorers te zullen optreden. En dus werd in oktober 2008

een bijeenkomst van organisaties en groepen rond burgerrechten in het kader van het Southern African Social Forum verboden omdat die het koninkrijk zou kunnen destabiliseren. De regering zal zich gedwongen zien om de wet tot het uiterste toe te passen, zo dreigde de koning. Dat zullen we nog wel eens zien, zei de oppositie, en spande een rechtszaak aan. Volgens de organisatoren Jan Sithole en Thembinkosi Dlamini ging het om erkenning van Social Forum als ontmoetingsruimte voor creatief denken, democratische debatten over vernieuwende ideeën, en vrije uitwisseling van ervaringen. In september 2009 werd Masuku weer als vrij man op straat gezet. Wij gaan door met onze strijd voor de democratie, zei hij. De absolute monarchie van Swaziland had even geaarzeld, maar kwam er snel achter dat politieke partijen en vakbonden niet handelden in het belang van de koning. Dus werden zij verboden, beschuldigd, vervolgd, opgesloten. Desondanks gaven de burgerinitiatieven het niet op.

4.4 Botswana

In Botswana trad Quett Ketumile Joni Masire in 1998 af na 18 jaar presidentschap. De BDP, de Botswana Democratic Party won de verkiezingen van oktober 1999. Festus Gontebanye Mogae, de BDP-kandidaat die zes jaar vicepresident was, werd bevestigd als de derde president van Botswana. Vijf jaar later won de regeringspartij BDP nog maar nipt met 52%, maar de oppositie was weer te verdeeld om een vuist te kunnen maken. Toch werd de regering nerveus: stel dat de oppositie toch een meerderheid zou behalen, wat dan? De regering weigerde in mei 2005 om de nationale veiligheidswet van 1986 af te schaffen, zich beroepend op de oorlog tegen het terrorisme. Die was toen ingesteld vanwege de vijandige buurlanden. De wet verbood iedere persoon om informatie van of over de regering en het leger te publiceren zonder officiële toestemming. Dat maakte voor parlementariërs en onderzoekers die zich bezighielden met de schimmige wapenhandel van het leger en de overheid het werken onmogelijk. Botswana kende geen transparantie wat betreft wapenaankopen en de financiering daarvan. Dat gold overigens ook voor Nederland en Duitsland die de wapens aan Botswana leverden.¹⁹

Op 1 april 2008 trad Festus Mogae, 69 jaar oud, terug als president zonder zijn tweede termijn vol te maken. Hij maakte plaats voor de vicepresident, de 55-jarige Ian Khama, zoon van de eerste president, zodat die bij de verkiezingen in 2009 de beste kans zou hebben om als president aan te blijven. In de regeringspartij BDP had hij nog wel een serieuze rivaal: de algemeen secretaris van de partij Gomolemo Motseleli. Die waagde het om kwaad te spreken over de advocatenfirma van de partij waarvan de baas een goede vriend was van Ian Khama. In augustus 2009 liet de zelf immune Ian Khama de partijsecretaris voor 6 maanden schorsen zodat hij de verkiezingen zou mislopen. In oktober 2009 behaalde de BDP weer meer stemmen en Khama's presidentschap stond vast.

Volgens de oppositie werd de stijl van regeren in het land autoritairder. Maar de oppositie was en bleef verdeeld en ondergefinancierd, zodat het systeem van wisseling van de macht binnen

¹⁹ Stichting tegen de wapenhandel.

de leidende elite overeind bleef. Kritiek op de ‘democratische façade’ van Botswana groeide. Een exponent van die kritiek was de Australische professor Kenneth Good van de Universiteit van Gabarone. In maart 2005 legde hij de laatste hand aan een essay dat wilde afrekenen met de mythe van de Botswaanse democratie als model voor Afrika. Hij was 15 jaar als filosoof en politicoloog aan de universiteit verbonden en zag steeds meer autoritaire en irrationele praktijken. Zijn betoog:

‘Botswana wordt altijd een baken van rust en vrede genoemd. De 1,8 miljoen inwoners zijn de rijkste van Afrika dankzij de diamanten en Botswana gaat daar goed mee om. Het investeert in goede wegen, onderwijs en aidsbestrijding en werkt serieus aan democratie, met braaf elke vijf jaar verkiezingen. In ruim de helft van de landen van Afrika blijven presidenten lang zitten. Zo niet in Botswana: na twee termijnen maken zij gewillig plaats voor de volgende.’ ‘Maar’, zegt de professor, ‘achter deze democratische façade schuilt een feodale staat’. ‘Democratie is eens in de vijf jaar mogen kiezen. Leiderschap heet tijdelijk, maar dezelfde partij en dezelfde families hebben al 40 jaar de macht, zonder echte uitdagers. Macht en rijkdom gaan samen; daarvoor bestaat in het Tswana maar één woord: ‘kgosi’. De hopeloos verdeelde oppositie moet financieel voor zichzelf zorgen, maar de BDP krijgt campagnegeld van de staat. De enige etnische minderheid wordt weggewerkt. Ambtenaren krijgen goedkope leningen. En de president, ‘De Grote Leeuw’, verdraagt als een traditioneel hoofd geen kritiek van zijn onderdanen. Hij ontslaat en benoemt persoonlijk ministers en Kamerleden en dreigt het parlement te ontbinden als dat het met hem oneens is. Hij zal Ian Khama, de zoon van de Koninklijke eerste president, in 2008 doorschuiven als de volgende president. Steeds meer ex-generaals krijgen zo ook politieke macht. Het lijkt meer op het patroon van Zimbabwe dan men wil aannemen.’

De regering had lange tenen en Good werd dus als illegale immigrant uitgewezen. Hij vocht dat aan bij het gerechtshof in Lobatse maar het mocht niet baten. In Australië schreef hij lichtelijk verbitterd zijn boek over de democratie in Botswana. Ook hier volhardt dus de bijna koninklijke feodaliteit in de macht die zij nog heeft en houdt over politieke partijen en bewegingen. Schijn-democratie, maar wel met een redelijk welwillend beleid voor het land, met uitzondering van de minderheidsgroepen.

4.5 Namibië

Op 21 maart 1990 werd officieel de onafhankelijkheid van Namibië geproclameerd. Verzetsleider Samuel Daniel Shafiishuna Nujoma, ‘De Bliksemschicht’, werd de eerste president. De eerste grote uitdaging was de integratie van PLAN, het Volksbevrijdingsleger van Namibië dat tegen Zuid-Afrika had gevochten, en de SWATF, de South-West African Territorial Force, die de belangen van Zuid-Afrika had gediend in de strijd tegen SWAPO. Samen werden zij het ‘Nieuwe Nationale Leger van Namibië’. Acceptatie van de nieuwe realiteit, het nieuwe leiderschap en een zekere mate van vergiffenis en verzoening waren daarvoor van beide kanten nodig. De nieuwe regering moest leren om met het complexe verleden om te gaan.

Er was de enorme ongelijkheid van mensen op basis van huidskleur, net als in het Zuid-Afrika van de Apartheid en de kolonistenstaat Rhodesië. Die uitte zich in alle aspecten van het leven, maar vooral op de gebieden van bezit, inkomsten, economie, woning, onderwijs en gezondheidszorg. Bijna iedereen was analfabeet. Van de burgers kon 5%, de blanken, leven als in een rijk en ontwikkeld land. Nog sterker: 75% van het land was eigendom van 1% van de burgers. Ongeveer een kwart, waaronder veel blanken, kleurlingen en Aziaten, leefde in een overgangszone, en 70%, allemaal zwarten, leefde in chronische armoede in samenlevingen die door de koloniale ingrepen niet meer traditioneel waren: landloos, gekerstend, ongeschoold, vaak getraumatiseerd, traditioneel bestuur allang niet meer functionerend, en van geld afhankelijk geworden. Van de Namibiërs was driekwart officieel Christen, maar daarbinnen leefden traditionele Afrikaanse religies en gebruiken actief door.

In 1994 werd het parlement uitgebreid met de 'Nationale Raad van Namibië' die als een soort senaat functioneerde. In december 1994 werd Sam Nujoma voor de tweede keer als president gekozen met royale steun van 70% van de kiezers. Toch kwamen er barstjes in het eenheidsfront. In mei 1995 splitste de groep 'SWAPO voor Gerechtigheid' zich af van de grote partij. Burgerprotesten werden geleidelijk aan hoorbaar. Die gingen over de grote werkloosheid, armoede, stijgende prijzen van dagelijkse benodigdheden en de slechte mensenrechtensituatie. Veel voormalige strijders van SWAPO/PLAN waren nog werkloos. Maar de regering had geen oren naar die opstekende kritiek. In 1999 werd de grondwet aangepast zodat Vader des Vaderlands Sam Nujoma nog een termijn als president kon doorgaan. De verkiezingen werden gehouden, hij kreeg 76% van de stemmen, en dus zijn derde termijn.

De SWAPO-regering bestond vooral uit Ovambo's en beschouwde het Lozi-volk als onbetrouwbaar. Die hadden in de burgeroorlog immers gekozen voor Turnhalle en Zuid-Afrika. In augustus 1999 nam het leger in het noorden 200 opstandige rebellen gevangen. Dat was in Katima Mulilo, in Lozi- of Barotse-land, de meest oostelijke hoek van de Caprivi-strook. De gevangenen, allen van de Lozi- en Mafwe-volken, 'bekenden' onder marteling lid te zijn van de CLA, het 'Bevrijdingsleger van Caprivi', dat ijverde voor afscheiding van de strook als onafhankelijk land. Een aantal van hen kreeg langdurige gevangenisstraffen. Katima Mulilo was een oude Zuid-Afrikaanse basis met een vliegveld voor operaties in Angola. De CLA had met steun van UNITA bloedige aanvallen gedaan op een politiepost en een kazerne in het stadje. CLA-leider Mishake Muyongo was ooit voorzitter van de Democratic Turnhalle Alliance. Met het hele leiderschap van CLA ontsnapte hij via Botswana om uiteindelijk in Denemarken asiel te krijgen. In de jaren '80 was hij nog vicepresident van SWAPO, totdat hij het met Sam Nujoma aan de stok kreeg wegens de toestand in Caprivi met betrekking tot zijn Lozi-volk. Hij sloot een alliantie met het verwante Mafwe-volk dat ooit ook het Barotseland regeerde. Het was evident dat de strook niet levensvatbaar kon zijn als onafhankelijk land. De Lozi- en Mafwe-volken leefden als erfenis van de koloniale opdeling van Afrika verdeeld over Angola, Botswana, Namibië en Zambia. De buurlanden hadden ook last van separatistische Lozi's, maar zouden onder geen beding evenmin een stuk afstaan om het oude Barotseland te herstellen.

In mei 2004 was in Windhoek het SWAPO-Congres over de kandidatuur voor Nujoma's opvolging. In november zouden er verkiezingen volgen. Nujoma ontsloeg ter plekke de minister van buitenlandse zaken Hidipo Hamutenya die door de meerderheid van SWAPO als kandidaat gesteund werd. Want Nujoma had zijn eigen favoriet: de 70-jarige Hifikepunye Pohamba. Na een paar dagen overleggen en twee stemrondes won Pohamba de kandidatuur en daarna de verkiezingen met 76%. SWAPO won 55 van de 72 parlamentszetels. Het Democratisch Congres, de leidende oppositiepartij, kreeg 10%. De oppositie klaagde over vals spel van SWAPO. Hifikepunye Pohamba werd in het stadion van Windhoek onder de ogen van 20.000 burgers ingezworen als tweede president van Namibië. Sam Nujoma zou SWAPO als politieke partij nog tot 2007 blijven leiden.

In augustus 2007 begon het ICC, het 'Internationale Strafhof' in Den Haag een onderzoek naar de 'vergissingen' van de inmiddels 78-jarige Sam Nujoma. Het betrof de dood van duizenden mensen. De 'Namibian Society of Human Rights' beschuldigde Nujoma en andere politici van het al te gemakkelijk vermoorden van Namibiërs onder verdenking van spionage voor Zuid-Afrika. Het ging om de verdwijning van 4200 mensen rond 1990. Hun lichamen zouden zijn gedumpt in een 800 meter diepe kloof bij Lubango in Angola. Ook gruweldaden in het Kavango-gebied in 1994/95 zouden worden onderzocht. SWAPO ontkende betrokkenheid bij de verdwijning en dood van deze mensen. Sam Nujoma maakte, zoals veel van zijn vrienden in Afrika, de ontwikkeling door van min of meer democratische vrijheidstrijder tot autocratisch leider met absolutistische neigingen en een door en door corrupte patronagemachine voor zijn Ovambo-volk. In november 2007 stichtten vier prominente SWAPO leden weer een oppositiepartij. Hidipo Hamutenya, de man die van de nieuwe president verloor, voerde de nieuwe RDP aan, de Beweging voor Democratie en Vooruitgang. Volgens Hamutenya was Namibië onder het SWAPO regiem veranderd in een bange natie. In Zuid-Afrika en Zimbabwe keken de regerende partijen met argusogen naar deze ontwikkelingen. Het ANC wilde geen afsplitsingen die oppositiepartijen werden. ZANU/PF had veel last van de oppositiepartij MDC, opgericht door oud-leden van de eigen partij die een bedreigende concurrent werd.

De 79-jarige president Hifikepunye Pohamba kreeg in maart 2015 de prestigieuze Mo Ibrahim-prijs voor goed Afrikaans leiderschap, die het laatst in 2011 was uitgereikt, omdat hij een 'soepel functionerende, stabiele en open democratie' achterliet, 'met persvrijheid en respect voor mensenrechten'. De vijf miljoen dollars wilde hij besteden aan hoger onderwijs voor achterstandskinderen. De prijs leek meer een aanmoedigingspremie dan een beloning voor goede prestaties. Het Namibië van de Ovambo's had net als Botswana moeite met lastige minderheidsgroepen. En er waren bewijzen dat inderdaad van spionage verdachte leden van SWAPO waren omgebracht. En oude leiders worden star. De verhouding tussen blanke grondeigenaren en landloze zwarte burgers was nog lang niet opgelost. Dus ondanks enkele positieve en bemoeiigende ontwikkelingen was de situatie nog kwetsbaar.

B Economische en maatschappelijke ontwikkeling

Voor economie en maatschappij in de landen van de zuidelijke regio betekende het samenvallen van het einde van de Apartheid en dat van de Koude Oorlog een breuk met het verleden. Investeerders en eigenaren die Apartheid en White Settlers hadden begunstigd, verloren terrein. Investerings uit het Oostblok namen af. Nieuwe economische spelers in de vrijemarkteconomie kondigden zich aan. In de hele regio speelden ook perioden van droogte, overstromingen en natuurrampen een grote rol. Daarbij moest nog heel veel een beroep gedaan worden op de internationale gemeenschap. Ook speelden genderproblemen, seksuele moraal en HIV/Aids in de hele regio hun rol.

4.6 Zuid-Afrika

In Zuid-Afrika ontstond een bijzondere combinatie van economische spelers. Dat waren multinationale ondernemers en investeerders, een wereldwijd opererende rijke blanke klasse, een nieuwe, snel opkomende klasse van rijke zwarte burgers, en de grote massa laagbetaalde en werkloze zwarte burgers die wel iets van verbetering merkten, maar nog te weinig om daar echt blij van te kunnen worden. Met de wind van economische liberalisatie en overheids corruptie in de rug groeide er een Zuid-Afrika van Jetsets en Shopping Malls bovenop een Zuid-Afrika van verlaten boerenland en groeiende krottenwijken. Internationale investeerders voelden zich aangetrokken en dat veranderde nauwelijks door de machtswisselingen. Interessant werd de samenwerking met de opkomende economieën van de BRIC-landen: Brazilië, India en China. De Zuid-Afrikaanse economie was weliswaar kleiner, maar werd door de BRIC-landen goed gebruikt als springplank naar het Afrikaanse continent. Vanuit die positie en relaties ontwikkelde Zuid-Afrika zich steeds meer als dynamo en aanjager van economische groei in andere Afrikaanse landen op gebieden als communicatie, energie, mijnbouw, banken, landbouw, kleine industrie en farmaceutica. Daarbij roept het onderdeel land aankopen of pachten in andere Afrikaanse landen vragen op voor nader onderzoek: wat is negatief uitpakkende landjepik en wat is goed voor die landen?

Na de vrijwording in 1994 werkte de regering van Zuid-Afrika hard aan een nieuwe macro-economische strategie die in het jaar 2000 zo'n 800.000 nieuwe banen moest opleveren. Het BNP groeide gelijkmatig met minstens 3% en eind 1996 waren twee miljoen hectaren landbouwgrond herverdeeld. Economische groei en verbeteringen vorderden langzaam. In 1994 beloofde Zuid-Afrika om de in- en uitvoer van wapens te zullen beperken. Het land werd een groot voorvechter van de Conventie over Landmijnen van 1997. Wat niet wegneemt dat Zuid-Afrika toch een belangrijke producent en exporteur van wapens bleef en daarbij levering aan mensenrechtenschenders niet schuwde. Na 2000 kwamen er veel fraudezaken rond wapenhandel aan het licht, met betrokkenheid van bedrijven uit Engeland, Duitsland, Frankrijk, Zweden en Zuid-Afrika. In 2001 stelde het parlement van Zuid-Afrika daarvoor een onderzoekscommissie in.

Rusland en de VS waren wereldwijd de grootste kopers van goud en diamanten. In april 1999 tekenden zij met Zuid-Afrika een contract voor nieuwe samenwerking bij de winning ervan. Toch bleef de poging om versneld economisch te groeien een moeilijke worsteling: het kon niet sneller dan het ging. Met de export van minerale grondstoffen, wijnen, wapens en auto's verdiende men harde valuta in een tijd waarin de Rand zwak stond. Maar rond de eeuwwisseling kwamen er weer tegenslagen: de politieke chaos in Zimbabwe leidde tot verminderde investeringen in de hele regio, de grote droogte van 2002 putte de voedselvoorraad uit, en de HIV/Aids pandemie bemoeilijkte de situatie van de allerarmsten extra. Maar toch, in 2004, na de eerste tien jaar, had de overheid al 1,6 miljoen goedkope woningen gebouwd, waarvan 70% met elektriciteit. De regering beloofde elk Zuid-Afrikaans huishouden aansluiting op water en elektra.

Met de hervormingen ging het trager dan men had verwacht, want de beschikbaarheid van land voor zwarte boeren bleef problematisch. Van de betere grond was nog 80 % in handen van blanken. Vanaf 2006 zette de regering meer haast achter onteigening. De overheid wilde eigenaren wel compenseren, maar die vroegen driemaal zoveel als de begroting toestond, waardoor de zaak steeds vastliep. De eigenaren vonden de aangeboden compensatie te weinig om elders opnieuw te kunnen beginnen. Bij gebrek aan toekomstperspectief investeerden zij niet meer in hun grond. Waar land wel was overgedragen, leidden gebrek aan kennis en kapitaal, motivatieproblemen en ruzies, net als in Zimbabwe, tot onderproductie en verwaarlozing van de grond. Steun en begeleiding voor de nieuwe boeren waren onvoldoende. Maar zwarte populistten lieten niet na om de bevolking op te stoken: 'Het land is van ons. Pak wat je niet krijgen kan!'. De regering vreesde Zimbabwaanse toestanden. Vooral in het vruchtbare Kwazulu-Natal liep de spanning hoog op. Daar vielen doden aan de blanke en de zwarte kant. Na 1913 hadden kolonisten er 3,5 miljoen bewoners van hun vruchtbare grond verdreven. Onbevredigende voortgang van de hervorming leidde tot illegale en gewelddadige bezettingen.

De regering worstelde ook met de verwaarlozing van de mijnbouwsector. Volgens de ondernemingen zat er nog maar voor 20 of 30 jaar goud in de grond. De Mineral Act van 2003, een uitvloeisel van de Black Economic Empowerment Strategy, maakte ondernemers huiverig om te onderhouden en te investeren. Volgens die strategie moesten zwarten die tijdens de Apartheid waren achtergesteld, versneld een grotere rol in de economie krijgen. Mijnbouwbedrijven moesten vóór 2014 zeker een kwart van hun bezittingen aan zwarten hebben verkocht. Zo ontstond een handvol rijke zwarte mannen met goede connecties met het ANC, maar onervaren in complexe bedrijfsvoering en management. De verwaarloosde, verouderde mijnen werden gevaarlijk. In de Witwatersrand raakten grond- en oppervlaktewater ernstig vervuild met zware metalen, radioactief uranium, arsenicum en zwavelhoudend pyriet. De voormalige bron van rijkdom vormde zo voor de toekomst een bom onder leefmilieu en volksgezondheid.

Toen Zuma president werd, besloot hij om een staatsbedrijf te reactiveren dat in de jaren '50 door het Apartheidsregiem was opgericht om staatsbelangen te nemen in de mijnbouw. Tijdens zijn campagne viel soms het woord 'onteygening'. Maar in die dagen speelde net een wereldwijde recessie door. Overal werden minder machines en auto's verkocht en daalde de vraag naar grondstoffen, met als gevolg desinvesteringen, werkloosheid en tekorten op overheidsbegro-

tingen. Dat gebeurde in Zuid-Afrika vlak na het uitroepen van de oorlog tegen de armoede, toen de regering Zuma de basisbehoeften van de allerarmsten wilde garanderen. Toch bleef de economie fluctueren. Na een periode van malaise steeg vanaf oktober 2009 de goudprijs weer aanzienlijk. Maar de kopers betaalden het goud in US \$ waarvan de waarde ten opzichte van de Rand sterk gedaald was, en de producenten moesten hun lokale kosten wel in Rands betalen. Ondanks internationale prijsstijgingen betekende dat voor Zuid-Afrika meer kosten en minder opbrengsten. Toch waren er goede redenen om de Rand niet in waarde te verminderen. China, de VS en Rusland waren sterke concurrenten geworden op de internationale goudmarkt. En burgers in landen met economische crisis brachten massaal goud naar opkopers. Daarbij kwam nog dat in Zuid-Afrika steeds dieper gegraven moest worden om bij het goud te komen, wat de marges kleiner maakte. Het land verdiende meer met de handel in platina en was daarvan de grootste leverancier ter wereld. Goud was niet meer de motor van de economie, en meer diversificatie van inkomstenbronnen werd belangrijker.

De snelst groeiende HIV/Aids besmettingsgraad ter wereld ondermijnde de ontwikkeling van Zuid-Afrika. Ongelijke man/vrouw verhoudingen, seksueel geweld en toename van verkrachtingen en gedwongen seks naast wijdverspreide promiscuïteit lagen daaronder. Volgens officiële rapporten werden in 2001 ruim 2.000 minderjarigen verkracht, maar het echte aantal moest veel hoger liggen. Zuid-Afrika kent weliswaar een bestraffende wetgeving, maar daar werd zeer dubbelzinnig mee omgegaan. Onder de regering Mbeki geloofde de minister van gezondheidszorg nog in groentesappen als remedie tegen HIV/Aids. Andere 'deskundigen' ageerden tegen aidsremmers en propageerden vitaminepreparaten. Er werd wel een National Aids Trust opgericht, maar feitelijk gebeurde er niets. Er werden beloften gedaan, maar ontkenning van de werkelijkheid en verzet bij de leiding van het land tegen wetenschappelijke inzichten verlamden de daadkracht. Veel bedrijven deden het beter dan de overheid; die gaven hun werknemers wél de nodige aidsremmers en bijvoeding.

Toen de 'Nationale Raad voor Medisch Onderzoek' in 2001 rapporteerde dat tot 2010 tussen de 5 en 7 miljoen Zuid-Afrikanen aan aids zouden sterven en dat de gemiddelde levensverwachting omlaag zou duiken naar 36 jaar, vocht president Mbeki ook dat onderzoek aan. Hij probeerde de publicatie ervan te verhinderen en raakte verstrikt in een publiek debat waarin hij extreme armoede als belangrijkste oorzaak noemde. In juli 2002 verplichtte het Constitutionele Gerechtshof de overheid, na vier jaar actie door de Treatment Action Campaign²⁰, om een groot nationaal programma uit te voeren voor het voorkomen van overdracht van HIV-infecties van moeder op kind. Daartoe moest het antivirale middel Neviraspine vrij worden verstrekt.

In januari 2005 maakte een diep trieste Nelson Mandela bekend dat zijn enige overlevende zoon aan Aids was gestorven. Zijn openbaring baarde veel opzien. Hij maakte Aids eindelijk bespreekbaar. De regering Mbeki begon voorzichtig nadruk te leggen op goede thuiszorg en verstrekking van goedkope retrovirale geneesmiddelen. Dat vochten 39 internationale farmaceutische bedrijven via een rechtszaak aan, totdat druk van wereldwijde burgerbewegingen hen

²⁰ Opgericht in 1998 door de HIV/AIDS activist en filmer Zackie Achmat.

dwong om hun klacht weer in te trekken. Dat schiep een belangrijk precedent voor arme landen. Maar in Zuid-Afrika bleven mannen zich verzetten tegen de enige rationele conclusie: effectieve bescherming tegen besmetting is nodig voor vrouwen die weinig of niets te vertellen hebben over hun eigen seksuele leven.

Toen Jacob Zuma de macht overnam, liet hij weten dat de vorige regering er niets van had gebakken, terwijl in het land een pandemie woedde. Zoveel verloren tijd, zoveel mensen onnodig ziek en onproductief, zoveel verloren levens! Hij kondigde buitengewone maatregelen aan om de ziekte onder controle te krijgen. Er kwamen medicijnen voor besmette mensen en voor wie al ziek waren. Alle met HIV geboren baby's werden behandeld. Zuma zette zijn beleid krachtig door en steeds meer stemmen gingen op om Mbeki ter verantwoording te roepen voor honderdduizenden onnodige aidsdoden. De omvang van sterfte aan Aids bleek uit de drie miljoen Aids wezen van Zuid-Afrika. HIV/Aids ontwrichtte hele gezinnen en de samenleving, en maakte de toekomst voor de drie miljoen wezen erg moeilijk. De meeste mensen dachten dat de sluipende ziekte die steeds meer gezinsleden wegrukte door hekserij kwam. Argwaan, verdenskingen en beschermende acties konden de ziekte niet stoppen; de door de overheid aangeraden consumptie van rode bieten en citroenen ook niet. Pas vanaf 2004, veel te laat, waardoor de ziekte zich zo grootschalig heeft kunnen verspreiden, kwamen aidsremmers beschikbaar. Het waren de grootouders die 64% van de kinderen opvingen en opvoedden; de overige 36% kwam terecht in overvolle weeshuizen. De staat ondersteunde die grootouders met 75 € per maand per weeskind, naast hun ouderentoelage van 125 €. In december 2012 telde Zuid-Afrika nog 5,4 miljoen HIV-patiënten, wat inhield dat 0,6% van de bevolking besmet was.

Zuid-Afrika werkte aan een innovatieve moderne economie maar bleef afhankelijk van steenkool. Op zoek naar nieuwe en schonere brandstoffen gaf de regering toestemming aan Shell om in de Karoo, een droog savannegebied driemaal zo groot als Nederland, in een diepliggende poreuze steenlaag naar schaliegas te boren. Onder hoge druk en met doorspuiting van water, zand en chemicaliën zou een nieuwe techniek van horizontale boring worden uitgetest. Daarvoor waren miljoenen liters water nodig en de methode werkte sterk vervuilend op het oppervlaktewater. Landeigenaren verzetten zich tegen dat plan. In april 2011 besloot de regering tot een moratorium en diepgaand onderzoek, en van uitstel kan afstel komen. Er was nog de vervuilende afhankelijkheid van steenkool voor de productie van elektriciteit. Na de Apartheid ging de regering gewoon door op hetzelfde spoor: nog 90% van de elektriciteit kwam van oude, vervuilende kolencentrales en steeds meer grond werd uit de landbouw gehaald om dagbouw-mijnen te maken. Minder voedsel, en meer vervuiling van grondwater, bodem en lucht door kolenstof en CO₂. Zuid-Afrika kreeg ook fabrieken om van steenkool vloeibare brandstof te maken.

De regering deed alles wat in haar vermogen lag om genoeg elektra te leveren, en bleef daarvoor volledig afhankelijk van steenkool. Oude afgeschreven centrales werden heropend, nieuwe mijnen begonnen, en alternatieve duurzame energie leek geen optie te zijn; daarvoor ontbrak ook de visie. Er kwamen ook meer particuliere al of niet illegale mijnen waarin arme sloebers en migranten uit Zimbabwe hun leven moesten wagen tegen grote veiligheidsrisico's en lage lonen.

Die exploiteerden ook vaak clandestien verlaten en afgedankte goudmijnen waar altijd nog wel iets te vinden was. Daarbij gebeurden veel dodelijke ongelukken. Shell probeerde met nieuwe charmeoffensieven en verleidingstactieken de schaliegaswinning in de Karoo weer op gang te krijgen. De relatie tussen Shell en het ANC werd intenser en intiemer, met de belofte van veel arbeid en inkomsten voor arbeiders en voor de staat, en betrokkenheid van het bedrijf Thebe Investments van de ANC, als lokale zwarte partner.

Een goede ontwikkeling vond plaats in de sector media en communicatie. Telefoon- en satellietprogramma's voor heel Afrika kwamen van de grond. En sinds het einde van de Apartheid werden met een inhaalslag veel films geproduceerd. Hun successen gaven de filmindustrie een geweldige stimulans. Ook de landschappen van Zuid-Afrika werden steeds meer door internationale filmers gewaardeerd. In de steden groeide het aantal buurtbioscoopjes.

Na het bloedbad op de 'Marikana Platinamijn' van augustus 2012 waren er maandenlang stakingen en demonstraties in veel mijnen die bij elkaar 'de grootste arbeidsonlusten sinds het eind van de apartheid' genoemd werden. Het tweejaarlijks loonoverleg in de mijnsector begon weer in juli 2013. Dat werd moeilijk vanwege de onderinvesteringen van de laatste jaren en de boosheid van de mijnwerkers. Wereldwijd dalende prijzen voor goud en platina deden de rest. Intussen bleven de vakbonden 60 tot 150% loonsverhoging eisen, en stakingen bleven om de hoek liggen. Volgens de Wall Street Journal betaalde Zuid-Afrika nu de prijs voor het nalaten van innoverende investeringen in de voorbije jaren van hoge prijzen en productiviteit. Ook in 2013 en 2014 waren er weer zoveel mijnstakingen, dat economen het gingen hebben over 'de verstikking van de economie door de onredelijke vakbonden'. In augustus 2014 leidde dat, samen met het instorten van de African Bank, tot negatieve beoordeling van kredietwaardigheid van Zuid-Afrika door Moody's Analytics. In augustus 2015 legde Shell het hele schaliegasproject in de Karoo definitief stil.

De wintermaanden juni, juli en augustus waren doorgaans onrustig. In juli 2009 braken in de Westkaap en Johannesburg protesten en stakingen uit. Er werd geplunderd, vernield, in brand gestoken. De politie schoot met rubberkogels en arresteerde honderden mensen. Vakbonden en communisten eisten loonsverhogingen, mijnwerkers volgden, en daarna gingen de vuilnis mannen, artsen, bouwvakkers, werknemers in chemie en telefonie en ambtenaren de straat op. Steeds ging het om vastgelopen loonoverleg, terwijl de toch al slechte voorzieningen voor de armen alsmaar duurder werden. De inflatie haalde de koopkracht van de werkende mensen onderuit. Zij zagen heel goed de gigantische verschillen tussen arm en rijk in hun land. Zo waren de wittebroodsweken van Jacob Zuma snel voorbij. De stakingen waren niet gericht tegen Zuma en het ANC, maar het waren wel schoten voor de boeg. Zuma beloofde er werk van te maken, maar een jaar later, in augustus 2010, ging het volk weer massaal de straat op. Ruim 1,3 miljoen mensen in overheidsdienst staakten voor meer loon én tegen de groeiende elitevorming en corruptie in het ANC. De strijd werd grimmiger gevoerd. De vakbondskoepel COSATU nam voor het eerst afstand van de partij, waarna president Zuma meer discipline eiste bij het zaken doen en de aanbestedingen door partijleden.

In mei 2008 molesteerden arme Zuid-Afrikanen in krottenwijken vluchtelingen uit buurlanden. Werkloosheid, prijsstijgingen, corruptie rond verblijfsvergunningen en de komst van nieuwe grote aantallen vreemden versterkte de woede en de frustratie van de allerarmsten. Het begon in Reigerspark in Johannesburg en werd binnen tien dagen een golf van geweld met tientallen doden, honderden gewonden en minstens 10.000 mensen in paniek op de vlucht. De meeste slachtoffers waren na soortgelijk geweld uit Zimbabwe gevlucht. Het breidde zich uit van Gauteng naar Kwazulu-Natal en Mpumalanga, en later ook naar de Kaapprovincie. Na de Zimbabweanen waren Mozambikanen aan de beurt, en daarna Indiërs en Pakistani.

Volgens mensenrechtenactivisten waren de daders opgehitst door radicale elementen in het ANC. Jacob Zuma was een van de weinige toppolitici die zich in de townships waagde, verzoenende taal sprak en gemoederen wist te kalmeren. De politie arresteerde honderden daders zonder het geweld te kunnen beteugelen, waarna de president de hulp van het leger inriep. De Washington Post gaf er aandacht aan en verwoordde het onder de kop ‘Gebroken dromen, zwart tegen zwart, arm tegen arm’ aldus: ‘Dit was het soort plekken dat in het nieuwe Zuid-Afrika verondersteld werd niet meer te bestaan. Zij zijn allemaal zwart, en allemaal arm. Op elkaar gepakt, armoedig, smerig en boos – met zwartgeblakerde plekken waar daarvoor nog mensen stonden. Het geweld dat hier en op andere plekken in Johannesburg oplaaide, twee weken lang aanvallen door meutes op vreemde mensen, heeft 56 doden opgeleverd, als echo’s van het beroerde verleden. Maar hier ging het niet om de oude woede tegen de Apartheid; dit was nieuw. Dit ging om de dromen die in de jaren na de Apartheid werden gebroken. In dit land is een zwarte zakenelite ontstaan, en heel Soweto is een middenklaswijk geworden. Maar ongeregelde kampen waar bittere armoede en vuiligheid heersen, zoals het informele Ramaphosa Woonoord groeien met de dag en zwellen steeds meer op door de miljoenen nieuwe aankomende mensen uit buurlanden met lekke grenzen. Die spreken andere talen, hebben andere gewoonten. Deze plekken werden smeltkroezen van bittere armoede en, zoals nu gebleken is, van intense haat. Hier, op de bodem van Zuid-Afrika’s strikt verticale hiërarchie, klagen zwarte Zuidafrikanen dat zij het afleggen tegen Mozambikanen en Zimbabweanen die altijd de beste baantjes lijken te krijgen, de beste plekken om te wonen, en de aantrekkelijkste vrouwen om zich heen hebben.’

Het leger richtte vluchtelingenkampen in voor die verdreven buitenlanders. Op politieterreinen en in kerken woonden tijdelijk 40.000 ontheemden die daar op bescherming hoopten. UNHCR stuurde deskundigen om te adviseren. Verdreven Zuid-Afrikanen zouden worden gereïntegreerd en buitenlanders moesten zoveel mogelijk terug naar hun eigen land. Vooral in Kaapstad richtte de haat zich ook tegen ‘niet-Afrikaanse’ of ‘niet-zwarte’ winkeliers, kioskhouders en straathandelaren: Zuid-Afrikanen van Indiase en Pakistaanse afkomst. In oktober 2008 moesten de kampen rond Johannesburg sluiten, hoewel daar nog 1.200 mensen waren die niet wisten waar zij terecht konden. Volgens het Constitutionele Gerechtshof moesten de kampen open blijven maar de regering van de provincie Gauteng, het vroegere Transvaal, besloot anders.

In december 2008 kwam er cholera in de Limpopo Provincie in het grensgebied met Zimbabwe. Honderden geïnfecteerde mensen uit Zimbabwe besmetten ook Zuid-Afrikanen. In maart

2009 werd in Musina aan de grens een kamp met 4.000 mensen gesloten. Maar er kwamen nog steeds meer gevallen met cholera en hersenvliesontsteking. Vooral kerken deden hun best om ze op te vangen; de regionale regering gaf het op. Na het wereldkampioenschap voetbal van juli 2010 volgden nieuwe uitbarstingen van geweld tegen Zimbabweanen; men was te lang aardig geweest tegen vreemdelingen. Maar ook dat ebde mettertijd weg.

Als een bedrijf als Walmart wil investeren... 's Werelds grootste detailhandelsbedrijf Walmart kondigde aan zich in Zuid-Afrika te willen vestigen. Dat deed ze door overname van de lokale Massmart. In juli 2014 was de zaak rond en waren de aandelen verkocht. Maar in het land groeide verzet. De vakbonden en de regering waren tegen en gingen in beroep bij het mededingingstribunaal omdat zij met strengere voorwaarden banenverlies wilden voorkomen. Walmart wilde Zuid-Afrika gebruiken als springplank voor de rest van Afrika. Massmart zat al met de merken Makro, Game en Builders Warehouse in 14 Afrikaanse landen en was bij een groeiende consumentenmarkt dus een ideale overnamekandidaat.

SACCAWU, de bond voor winkelpersoneel, kende de kwalijke reputatie van Walmart met betrekking tot het negeren van vakbonden en het zich niet houden aan arbeidswetten. Na weken van hoorzittingen stond het tribunaal de overname toe, mits twee jaar lang niemand werd ontslagen en voedingsproducten gegarandeerd bij Zuid-Afrikaanse producenten werden ingekocht. Walmart beloofde zelfs 15.000 banen extra te scheppen en 100 nieuwe winkels in het land te openen. De regering tekende alsnog beroep aan zolang het niet duidelijk was waar en hoe Walmart de handelsproducten zou inkopen. Als dat in China zou gebeuren, dan ging dat ten koste van lokale banen en producenten. Volgens de liberale Democratische Alliantie bemoeide de regering zich zo teveel met de vrije markt en de economie. Dat zou ongewenste negatieve signalen geven aan andere buitenlandse investeerders. Het buitenlandse investeringsvolume in Zuid-Afrika slonk al sinds 2010 door de wereldwijde economische crisis. Zuid-Afrikaans voedsel was veel te duur en moest goedkoper worden. Met Walmart viel over voorwaarden te praten, dus was het niet goed om tegen de overname te zijn, zo meenden de DA en financiële analisten. Eind 2015 had Walmart ondanks de eerdere ambities pas weinig geïnvesteerd.

Er werd gewerkt aan hervormingen in de landbouw. In september 2011 maakte de regering het lang verwachte plan voor die hervormingen bekend. Het programma liep ver achter op de planning en dreigde te stranden. In 2014 zouden zwarte boeren 30% van de landbouwgrond bezitten, maar dat ging niet lukken. Zuid-Afrika had 90 miljoen hectaren landbouwgrond; 27x zoveel als Nederland. Daarvan bezaten 40.000 blanke boeren met elkaar 90%, en de overige 10% moest gedeeld worden door 200.000 kleinschalige zwarte boeren en 2,3 miljoen keuterboertjes. De regering had tot september 2011 pas 6 miljoen hectaren van blanken gekocht, maar de doelstelling voor 2014 was 24,6 miljoen hectaren.

Van alle grond die zwarte Zuid-Afrikanen hadden verworven, werd maar 10% gebruikt en 30% was doorverkocht, vaak weer aan de oude eigenaren. Veel boerderijen lagen stil omdat zij na verwerving geen enkele steun kregen van de overheid. Meestal werden groepen zwarte boeren op voorheen commerciële boerderijen gezet om die collectief met hoge productiviteit te bewer-

ken. Maar de groepen vielen uiteen, sommige boerden individueel verder op kleinere percelen, anderen trokken weg. De roep om gedwongen onteigening zoals Mugabe dat deed in Zimbabwe, werd luider, met Julius Malema als spreekbuis en aanvoerder. Maar de FAO, de regering en blanke boeren voorzagen grote voedseltekorten als dat te snel ging, dus zo simpel lag het niet. De grote massa teleurgestelde arme Zuid-Afrikanen was niet ontvankelijk voor deze logica. Minister van landbouw Gugile Nkwinti zou 4,2 miljard dollars nodig hebben, naast wetgeving die meer en snellere onteigening met minder compensatie mogelijk maakte. Maar dat zat er niet in. Gedesillusioneerde kleine zwarte boeren moesten het daar maar mee doen.

De internationale wijnhandel was wel sterk in opkomst, maar wijnarbeiders hadden het nog slecht. In augustus 2011 publiceerde Human Rights Watch een rapport over de toestand van arbeiders sinds het eind van de apartheid. Dat werd samengevat als: 'een ellendig en gevaarlijk leven'. Arbeiders in de wijn- en fruitproductie leefden nog in krotten, waren tijdens werkuren afgesloten van toiletten en schoon water, zij werden geslagen en hadden gezondheidsproblemen door het gebruik van pesticiden. Het was hen ook verboden om zich bij een vakbond aan te sluiten. In de wijnsector ging 2,6 miljard dollar per jaar om, Zuid-Afrika werd de 6^e wijnproducent van de wereld, en de wijnstreek rond Kaapstad trok jaarlijks miljoenen toeristen. Maar met 140 € p/m deelden wijnarbeiders daar niet in mee. Volgens AgriSA, de organisatie van wijnboeren, was het rapport kwaadaardig, eenzijdig, oneerlijk en onverantwoordelijk, zonder oog voor de verbeteringen van de laatste jaren. Er waren boeren die echt probeerden om zich aan goede regels en arbeidsomstandigheden te houden, maar veel meer boeren deden dat niet. En op de wereldmarkt bestond veel concurrentie rond goedkope wijnen waardoor de lonen wel laag moesten blijven: 'de consument bepaalt de prijs en de omstandigheden'.

De problematische aanwas van stropers in de wildreservaten baarde zorgen. Stropers doodden veel olifanten en neushoorns omwille van slagtanden en hoorns. Het jaar 2011 was het slechtste jaar voor olifanten sinds in 1989 de handel in ivoor werd verboden. De sterk gegroeide Aziatische investeringen in Afrika en de stijgende welvaart in Azië zelf vergrooten de vraag naar Afrikaans ivoor. In 2011 werden zo'n 3.000 olifanten illegaal gedood. Natuurkenners schatten het aantal in Afrika levende olifanten tussen de 470.000 en de 700.000. In Zuid-Afrika, Congo, Tsjaad, Tanzania, Kenia en Mozambique nam volgens het Internationale Fonds voor Dierenwelzijn het stropen van olifanten en ander groot wild alarmerende vormen aan. Steeds meer werden er ook Chinese stropers aangetroffen. In 2012 werden in Zuid-Afrika 668 neushoorns gestroopt; een enorme stijging ten opzichte van jaren daarvoor, en een tiende van alle neushoorns in het land. Ook criminele organisaties in Afrika hebben de winstgevendheid van deze rondlopende kolossen ontdekt. Zij verdienen er miljarden mee. Eind 2015 deed 1 kilo hoorn van de neushoorn op de zwarte markt 65.000 euro. De sector zet wereldwijd tussen de 18 en de 26 miljard euro om. Aan de bestrijding van zulke wildlife crimes werd in het verleden weinig gedaan, maar verbetering was inmiddels ingezet.

Dus ja, het ging al bij al best wel goed met de economie en ontwikkeling van Zuid-Afrika. De economie groeide soms sneller, soms trager, maar hij groeide. Natuurlijk werden veel burgers na tien jaar veeleisender en bozer omdat zij te weinig meekregen van de stijgende welvaart. Die

woede uitte zich vooral tegen lotgenoten en vreemdelingen. En er waren nog veel misstanden en gevallen van corruptie en zelfverrijking door de elites, met de villa's van president Zuma als 'privilege van een respectabel volkshoofd' aan de kop.

4.7 Lesotho

In Lesotho werd vanaf 1994 elk jaar een economische groei van 10% gemeten. Die groei was niet duurzaam omdat veel geld binnenkwam van de baSotho mijnwerkers in Zuid-Afrika. Daar ging het eind jaren '90 minder goed met de mijnen. Veel baSotho bleven toen in Zuid-Afrika en begonnen daar nieuwe gezinnen waarna zij geen geld meer overmaakten naar hun families in Lesotho. Drie jaren van droogte, van 2002 tot 2005, brachten een rampsituatie. Duizenden burgers dreigden te verhongeren, de regering Mosisili riep de noodtoestand uit en smeekte de internationale gemeenschap om hulp. Maar ook Malawi, Mozambique en Zambia hadden het moeilijk: de droogte was regionaal en langdurig. Engeland, de VS en het WFP schoten te hulp, maar die was verre van voldoende. Later gaf de EU nog 1 miljoen euro voedselhulp voor de allerarmsten van het land.

In maart 2004 werd het grote, dure Lesotho High Water Project ten doop gehouden; een miljarden project van Lesotho en Zuid-Afrika samen. In de Maloti-bergen waren enorme stuwdammen gebouwd en de Senqu-rivier naar Zuid-Afrika werd omgeleid. Naast de Senqu, in Zuid-Afrika is dat de Oranjerivier, waren er in Lesotho nog drie rivieren bij betrokken, en in Zuid-Afrika ook nog de Vaal-rivier. Kernwoorden waren: 'drinkwater', 'watertransport', en 'waterkracht'. De bedoeling was dat de Zuid-Afrikaanse Gauteng-provincie (het vroegere Transvaal) waar Johannesburg en de townships explosief bleven groeien, altijd genoeg water zouden hebben. Het ging niet om water voor de mensen van Lesotho zelf. Zuid-Afrika zou er goed voor betalen in cash en in kind. Als bijproduct kwam er vanwege de vijf grote dammen, watertunnels en kanalen voor veel baSotho wel degelijk meer water en sanitair. Ook werden meer dorpen aangesloten op het elektriciteitsnet. Voor de aanleg van de stuwdammen die al 50 jaar eerder onder het Britse bewind begon, moesten wel honderden families wijken. Maar voor de bouw werd een netwerk van goede asfaltwegen aangelegd dat voorheen geïsoleerde dorpen in de hooglanden verbond. Het doorbreken van het isolement gaf toegang tot 'modernisering', een verschijnsel dat steeds meer burgers van Lesotho aansprak.

Uit deze voorbeelden blijkt dat Lesotho economisch sterk afhankelijk vervlochten bleef met buurland Zuid-Afrika en de buitenwereld.

4.8 Swaziland

Met het aantrekken van de economie staken in Swaziland oppositionele geluiden de kop op. In 1992-1993 werd ook dit land getroffen door droogte. Twee jaar lang mislukte de maïsogst met voedseltekorten als gevolg. Tien jaar later, in 2002, vroeg Swaziland weer om acute noodhulp voor ruim 200.000 mensen die dreigden te verhongeren. De crisis was dramatisch en ook de omliggende landen kampten met verschillende catastrofes tegelijk: perioden van droogte, overstromingen, slecht bestuur en verwoeste economieën. In Swaziland was het nog erger. Het WFP had nog voorraden in de regio en voor 2003 werd een internationale VN oproep goedgekeurd voor een half miljoen dollar aan voedsel voor Swaziland. De droogte zette nog door. Begin 2004 alarmeerde de premier opnieuw over een zware humanitaire crisis als gevolg van drie jaar tekort aan regens. In juni keurde de EU 2 miljoen euro aan noodhulp goed voor Swaziland en Lesotho om 100.000 hongerige inwoners te helpen.

Swaziland grensde aan de voormalige Bantoestan Kangwane in Oost-Transvaal. Daar woonden vooral Swazi's van de Ngwane-tak, en ook zo'n 150.000 Zoeloes. Begin jaren '80 stelde Zuid-Afrika voor om dat gebied bij Swaziland te voegen. Na een lange aarzeling en een afhoudende houding van het koninkrijk werd dat toch gerealiseerd. Kangwane kwam in 1982 bij Swaziland en de banden met het Zuid-Afrika van de Apartheid werden verder aangetrokken. Vanaf toen tot 1992 vervolgde Swaziland Zuid-Afrikaanse vluchtelingen en saboteerde het de SADC.

Eind 2005 was Swaziland het land met de meeste hulp per inwoner van de hele wereld. De werkloosheid was er 40%, en 70% van de bevolking leefde van minder dan 1 \$ per dag. Maar begin 2004 vroeg koning Mswati aan het parlement wel om 15 miljoen dollars om voor elk van zijn 11 vrouwen een eigen paleis te laten bouwen. Het verzoek en de goedkeuring lokten in de samenleving veel protest uit.

Een pijnlijk UNICEF-rapport van april 2008 stond haaks op de uitgedragen maagdelijkheidcultuur. In Swaziland was een op de drie vrouwen als kind seksueel misbruikt en een op de vier onderging al vroeg seksueel geweld. Meestal gebeurde dat binnen de grootfamilie, ondanks of zelfs onder het schild van de maagdelijkheidcultus. Het land had ook een groot aantal alleenstaande weeskinderen waarvan de meisjes niet veilig waren. Door de Aids пандеміe was hun aantal de laatste jaren sterk gegroeid. Swaziland telde bijna 200.000 Aidswezen. Tussen de 33 en de 40% van de seksueel actieve bevolking was met het Hiv-virus besmet; 26% was ook echt ziek. Nergens in de wereld lagen die cijfers hoger. De gemiddelde levensverwachting was gezakt van 60 jaar in 1991 naar 30 jaar in 2009.

Dramatischer kan het niet worden weergegeven. Het verweer van politici en intellectuelen in de regio had als teneur: 'Jullie, blanken, geven weer op ons Afrikanen af terwijl je er niets van begrijpt. Jullie spreken kwaad over onze traditionele gewoonten en gebruiken, maar je bent blind voor de schending van mensenrechten in je eigen omgeving.' Zij bedoelden dat het normaal was dat meisjes en vrouwen seksuele cadeautjes gaven aan mannen die iets voor hen betekenden, hen een gunst of dienst hadden bewezen of beloofd. En verkrachting binnen Afrikaan-

se families bestaat niet, dat is echt heel iets anders. Als een meisje toegeeft omdat er druk of geweld op haar uitgeoefend wordt, dan geeft zij toe, en dan is dat vrijwillig. Want zij had zonder dwang al beschikbaar moeten zijn, en dat wist zij best. En blanken moeten ook begrijpen dat condooms niet passen binnen traditionele opvattingen over seks. De felheid waarmee in blogs, op websites en in bijeenkomsten vooral mannen op het UNICEF rapport reageerden, bewees dat een gevoelige snaar was geraakt: ‘Blijf af van onze manier van seks met onze vrouwen en onze seksuele macht over ze.’

Het ging om de erkenning van het gebruikelijke en gewenste seksuele en relationele rolgedrag van mannen en meisjes zoals dat elk jaar door de ‘rietdans’ wordt bevestigd. ‘Nog jaarlijks houden tussen de 20.000 en de 50.000 half ontklede jonge maagden de zogenaamde ‘reed dance’, voor de koning bij zijn buitenverblijf Ludzizini. Die kiest uit hun midden zijn nieuwe vrouwen, verloofdes en bijzitten. Om hun maagdelijkheid voor zichzelf te bewaren, heeft de koning seks voor jongeren onder de 16 jaar verboden. Die maagdelijkheid wordt, net als bij de verwante Zoeloes, met enige regelmaat gecontroleerd door daartoe aangewezen vrouwen.’

Dit soort berichten over Swaziland haalt nog de Europese kranten. In Swaziland heerst onder het niet-adellijke, verreweg grootste deel van de bevolking bittere armoede. Er is gebrek aan onderwijs en gezondheidszorg en de mensenrechtensituatie blijft zorgelijk. Maar de feodale elite heeft, ver verheven boven het volk, een goed leven, met huizen in andere landen en studerende kinderen in het buitenland. Maatschappelijke problemen met de seksualiteit van mannen in de verhouding tot jonge maagden speelden nog in Zuid-Afrika, Lesotho en Swaziland.

4.9 Botswana

Botswana had in 1991 de grootste stakingen in de nog korte geschiedenis van het land. Overheidspersoneel eiste 154% loonsverhoging. De regering reageerde door 18.000 ambtenaren te ontslaan. De economie groeide, maar statistisch was de sociale ongelijkheid in Botswana in die jaren een van de grootste ter wereld. In 1992 steeg de werkloosheid naar 25%. De regering werkte aan een stimuleringsbeleid voor werkgelegenheid buiten de mijnen, maar dat leverde nog weinig op. Toen kwam de grote droogte en werd de noodtoestand uitgeroepen. De staatskas kromp en de regering ontsloeg een derde van de loontrekkers die van de overheid afhankelijk waren. Botswana was inmiddels, na Rusland, de tweede diamantleverancier van de wereld. Investerings in het toerisme sloegen aan. Toerisme werd de tweede inkomstenbron van buitenlandse valuta. De regering bleef bezuinigen om niet in de rode cijfers terecht te komen en slaagde daar ook in. Dat betekende wel dat er geen geld was om de meest basale levensvoorwaarden voor de bevolking te garanderen. Onderdrukte onvrede deed de spanningen oplopen. En als onderdrukte onvrede naar boven komt...

In november 1994 werd het lichaam van de jonge Segametsi Mogomotsi gevonden. Het 14-jarige meisje was vermoord en verminkt. Men dacht bijna zeker dat zij voor rituele doeleinden was gebruikt. Vier verdachten van de moord werden tot grote woede van haar schoolgenoten

meteen weer vrijgelaten. De schooljeugd van Mochudi wilde vreedzaam opmarcheren naar het kantoor van de districtscommissaris om daar een memorandum voor te lezen, maar dat werd verboden. Toen werden de scholieren wild, en een woeste tocht door de straten begon. Burgerlijke ongehoorzaamheid, brandstichting en geweldpleging gingen hand in hand. De groep werd steeds groter. Studenten van de Universiteit van Gabarone sloten zich er bij aan, en toen ook werkloze burgers en schoolverlaters uit de hoofdstad. De beweging ontaardde in een orgie van opstandig geweld. Zij bestormden het parlement, gooiden stenen naar auto's, braken winkelruiten in de binnenstad. Lang onderdrukte boosheid en frustratie vonden hun weg. De aangroeiende massa trok naar regeringsgebouwen. Daar greep de paramilitaire oproerpolitie in. Die verloor zijn zelfbeheersing en het werd een fel gevecht tussen politie en burgers. De politie kreeg bijstand van het leger. Zij schoten met rubberkogels op mensen die met stenen gooiden en met knuppels mepten. Aan de kant van de politie viel een dode en aan beide kanten raakten tientallen gewond.

President Quett Ketumile waarschuwde: 'Wij staan geen wetteloosheid toe, geen vernieling van openbaar en particulier eigendom, en geen onwettig gedrag. De regering heeft robuuste actie ondernomen om zulke onwelkome ontwikkelingen de grond in te stampen. Ik heb de politie en het leger opdracht gegeven om recht en orde te herstellen. Wie met dit gedrag doorgaan, zullen dat betreuen.' Meer dan 200 scholieren en studenten werden gearresteerd en in detentie mishandeld. De onrust bleef en de Special Support Group moest nog vaker uitrukken. In februari 1995 sloegen zij Binto Moroke, een jonge man die zij van huis hadden gehaald na onlusten de dag daarvoor. Hij liep weg en zij schoten hem dood. Meteen laaiden de rellen weer op. De schoolgaande en studerende jeugd had een ernstig conflict met de staat. De verantwoordelijke officier werd gearresteerd, maar een jaar later was het rechtsproces tegen hem nog steeds niet begonnen.

Volgens de Wereldbank had Botswana in 1995/96 de snelst groeiende economie van de wereld. De gemiddelde groei per hoofd was toen 9,2%. Daarbij vermeldde het Wereld Bank rapport dat in Botswana ook de kloof tussen arm en rijk flink was gegroeid. Maar niet alleen de economie groeide: volgens de VN was 30% van de bevolking van Botswana in 1998 Hiv-positief, wat zelfs voor deze regio hoog was. Botswana was met Zuid-Afrika en Kenia succesvol in het afdwingen van de aankoop en invoer van betaalbare generieke aidsremmers. Ook mijnbedrijven behandelden hun personeel met HIV/Aidsproblemen.

In augustus 2004 ontsloeg de Debswana Diamond Company duizend mijnwerkers na een door de overheid illegaal verklaarde staking. De mijnbouwvakbond eiste een forse loonsverhoging en een extra bonus voor 2004 en 2005. En in mei 2006 brak in het zuidoosten waar de meeste vleeskoeien voor de export zijn, mond-en-klauwzeer uit. Het werd een epidemie en de export, de slachterijen en vleesverpakkingsindustrie moesten sluiten. Er werden niet alleen miljoenen dollars verloren, maar de toekomst van de vleesexport zelf stond op het spel.

In Botswana deed begin jaren '70 de Amerikaanse antropologe Marjorie Shostak onderzoek onder de !Kung-San, een volk van jagers-verzamelaars uit de Khoi-San taalgroep aan de noor-

delijke rand van de Kalahari woestijn. Volgens haar leken de gemeenschappen van jagers en verzamelaars in droge gebieden en in de regenwouden van heel Afrika meer op elkaar dan alle andere volken van boeren en herders. Dat gold grosso modo voor Hottentotten, Bosjesmannen en Pygmeeën. Andere onderzoeken bevestigden dat. Zij stelde ook vast dat sinds 1665 Hollandse Boeren meer dan 200.000 Hottentotten en Bosjesmannen vermoordden omdat zij niet als volwaardige mensen werden beschouwd, en dat hun totale uitroeiing nabij was. Kolonisten eisten hun land op. Pas de laatste decennia werden de Khoi-San op gezag van de overheid beschermd ‘als een mensensoort’.

Maar de etnische minderheden bleven het toch moeilijk hebben. De regering misdroeg zich tegenover jagers-verzamelaars van de San/Basarwa clans en dwong ze om hun leefgebieden in de Kalahari Zone en het Centrale Kalahari Wildreservaat te verlaten. De NGO Survival International en het lokale First People of Kalahari trokken zich hun lot aan. Zij spraken van een ‘stille genocide’ en kwamen daarmee in aanvaring met de regering. In 2002 moesten de laatste 2.200 San verhuizen naar nederzettingen buiten hun gebied nadat de overheid hen eerst jarenlang van water en voedsel had verstoken. Uiteraard hanteerde die het argument van hun ‘bescherming’, maar een feit was dat hun voorouderlijke gebieden rijk aan diamanten waren. Een nog uit de koloniale tijd stammende wet stond niet toe dat inheemse volken mijnactiviteiten ontplooiën, mineralen bezitten of grond hebben waarin mineralen zijn gevonden. Die gemeenschappen werden gedwongen om onder voogdij van de staat te verhuizen. De San/Basarwa en hun leider Roy Sesana voerden vanaf april 2002 samen met de bovengenoemde organisaties processen tegen de staat om hun rechten terug te krijgen, maar volgens de regering hadden zij hun rechten al. In mei 2006, vier jaar later, werd het proces afgesloten. In die tijd waren in hervestigingsdorpen al 243 oorspronkelijke klagers gestorven.

In december 2006 zou de rechter uitspraak doen. Het werd januari 2007 en de uitspraak was gunstig voor de klagers. Volgens de rechter stond hervestiging in kampen buiten hun gebied gelijk aan blootstelling van het volk aan de hongerdood. Hij vond ook dat de overheid zich niets aan hun cultuur gelegen had laten liggen. Aan de andere kant was de regering niet verplicht om San/Basarwa die naar de Kalahari teruggingen diensten te verlenen. Dus geen water, voedsel en gezondheidszorg in de barre Kalahari. Toen groepen na dit verdict wilden terugkeren, blokkeerde het leger hun aftocht, omdat niet alle vertrekkende mensen bij de procesvoerders hadden behoord. Zo ontkende de president de algemene strekking van de rechterlijke uitspraak. Pas in januari 2011 bevestigde de rechter alle rechten definitief, inclusief dat op de oude waterbronnen en op het zelf kunnen aanboren van nieuwe putten. De regering schikte zich, en het San/Basarwa volk stond voor een moeilijke keus.

De moderne wereld trok aan, maar stootte ook af. De eigen grond, de omgeving, de gemeenschap, de dieren, het voedingspatroon, de geesten, goden en voorouders trokken zeker zo hard. En opvangdorpen met water, een schooltje, een winkel, een pub? ‘Dat betekent drugs, HIV/Aids, drank en verveling die de moderne beschaving ons brengt’, schamperde een ervaringsdeskundige van het San/Basarwa volk in een artikel van Peter Vermaas in het dagblad NRC. Maar dat is maar een deel van het nieuwe bestaan, want er zijn ook tienduizenden gemoderniseerde

San/Basarwa die niet meer terug willen. Veel van hen hebben geleerd, een baan, een computer, een vervoersmiddel. Anderen troffen het minder goed, maar teruggaan, nou nee...

4.10 Namibië

De staat en werkgevers van belang in Namibië zochten naar werk voor 40.000 werklozen. In de 23 oorlogsjaren waren de infrastructuur en de economie hard achteruit gegaan. Bovendien bleef de haven van Walvisbaai nog vijf jaar eigendom van Zuid-Afrika. Vanuit het belang van een snelle opbouw van de economie zag SWAPO af van een Marxistisch/Leninistische invulling van de onafhankelijkheid. Internationale investeerders en ondernemingen moesten worden aangetrokken en niet afgeschrikt. Dus niemand dreigde met nationalisatie en al snel was er een open deur politiek. In 1992 sloot Namibië een verdrag met het snel veranderende Zuid-Afrika over overhandiging van Walvisbaai in 1994. Vanaf 1998 ging het alweer een stuk beter met de visserij, en in dat jaar begon de regering ook meer aan het toerisme te doen. Tot dan toe was dat een onderontwikkelde sector. Namibië bood daarvoor veel aantrekkelijke mogelijkheden. Namibië koos bij de onafhankelijkheid voor het Engels als nationale taal. Het Engels verving het afgedwongen Boeren/Duits/Zuid-Afrikaans van de laatste 30 jaar. Samen met UNICEF werkte de overheid aan een crashprogramma voor kinderen en volwassenen, waaronder veel vrouwen, voor het leren lezen en schrijven in de eigen lokale talen.

In juni 1991 werd in Windhoek een conferentie gehouden over landbezit en hervorming die nog niet ver kwam. Maar toen de regering in 1994 naar buiten trad met een Nationaal Actieprogramma voor het Terugdringen van de Armoede, kwam er meer schot in. Nog in hetzelfde jaar kwam er een nieuwe Wet op Landbezit die er vooral op was gericht om al te grote concentratie van landbezit bij enkelen te verhinderen. Ongebruikt land kon volgens die wet worden geconfisqueerd en herverdeeld, waarbij de betekenis van 'ongebruikt' vaag bleef. Dat gaf veel verwarring, ook rond niet helder beschreven gemeenschapsgebieden. De koers was niet die van gedwongen onteigening: de basis was vrijwilligheid, de trage weg van de 'willing seller, willing buyer', zoals ook werd gehanteerd in Zimbabwe en Zuid-Afrika. Er volgde nog een 'Wet op Hervorming' met onderscheid tussen gemeenschapsland (48%) en commercieel land (52%).

Vanaf 1995 investeerde de staat veel in de aankoop van commercieel land voor herverdeling onder landloze Namibiërs, met een budget dat elk jaar werd verhoogd. Het werd gekoppeld aan een 'Nationaal Hervestigingsplan' met een 'Nationaal Kredietstelsel'. Ook gemeenschappelijk land zou met stimuli, beleidsbeslissingen en begeleiding worden omgezet in commercieel agrarisch land. Daarbij zou subsistentielandbouw voor de eigen familie worden aangevuld en grotendeels vervangen door productie voor de handel. Dit zouden langlopende programma's blijven met als doel 'het garanderen dat alle Namibiërs gelijkwaardige toegang kregen tot het gebruik van land met als belangrijkste doel om te worden ingezet voor voedselveiligheid op alle niveaus, van het huishouden tot de natie.'

Bij zijn inauguratie in 2004 zei president Pohamba dat de landhervorming en -herverdeling toch te traag verliepen. Nujoma had intussen zijn enthousiasme geuit over de dwangprogramma's in Zimbabwe. Toch bleef in Namibië op de markt van vraag en aanbod vrijwilligheid alsnog de praktijk. Op de 4.000 blanke boeren werd matige druk uitgeoefend waarbij geprobeerd werd om Zimbabwaanse toestanden te vermijden. Na 1990 hadden pas 35.000 zwarte boeren vruchtbaar land toegewezen gekregen, want er werd te weinig te koop aangeboden. In september 2005 begon Pohamba's regering toch met gedwongen onteigening van blanke boerderijen.

In de Caprivi-strook woedde de burgeroorlog. Begin 1999 vluchtten 2000 burgers en Losi-rebellen naar Botswana waar zij politiek asiel kregen. Daardoor kreeg Botswana het aan de stok met de Zuid-Afrikaanse bestuurders in Windhoek. Zij kregen ook ruzie over het bezit van het eiland in de Chobe-rivier in het uiterste noorden van de Caprivi-strook. In september 2003 begon Botswana aan de bouw van een hek tussen Zimbabwe en Botswana om de vrije instroom van migranten en vluchtelingen in te dammen. Volgens de regering leefden al een miljoen illegale Zimbabwaanse migranten in het land en zij wilde geen problemen met de eigen bevolking. 'Nee', zei de regering later, 'dat was allemaal verkeerd begrepen. Het hek was bedoeld om monden-klauwzeer tegen te houden.' Het was drie meter hoog en stond onder stroom, dus dat was zeer effectief tegen grensoverschrijdend vee!

Er was verwarring rond de seksuele moraal en besmetting met seksueel overdraagbare ziekten. Het aantal Hiv-infecties en Aids-zieken steeg na 1995 net als in de buurlanden dramatisch. In 1997 stierven in Namibië 1539 aidspatiënten, wat het totale aantal aidsdoden sinds 1988 op 3677 bracht. Die groei ging zeker tot 2006 door. In maart 2002 gaf president Nujoma opdracht om alle homoseksuelen in het land op te pakken. In een toespraak op de Universiteit van Namibië in Windhoek zei hij dat lesbiennes en homoseksuelen niet getolereerd werden. De staat vervolgde ze en dat gaf burgers een vrijbrief om hun homoseksuele medeburgers te pesten en te molesteren. Het LAC, 'Centrum voor Rechtsbijstand' in Namibië, begon in maart 2006 met een actie om prostitutie strafbaar te laten worden, om zo een greep te kunnen krijgen op de schrikbarende hoge HIV/Aids graad van besmetting in Namibië. Ook acties tegen geweld en uitbuiting van vrouwen zouden volgens LAC bij zo'n verbod gebaat zijn. Sinds de onafhankelijkheid was het aantal verkrachtingen en pogingen daartoe verdubbeld, maar dat had weinig met prostitutie te maken en veel meer met de bestaande macht van mannen over vrouwen. Ook andere ziekten sloegen soms nog dramatisch toe. In juni 2006 brak na 10 jaar afwezigheid weer poliomyelitis, 'kinderverlamming', uit. Al gauw werden 35 mensen getroffen, waarvan er 7 stierven. De regering vroeg om internationale hulp om preventieve vaccinatieprogramma's te toetsen en te verbeteren.

Na aanvaarding van een wet in het parlement trad in 2003 de Anti-Corruptie Commissie in werking. Daarmee werd onder Pohamba's nieuwe regering in 2006 begonnen als 'een belangrijke stap bij het maken van een eind aan de voortdurende fraudes en diefstallen van de staat'. De visserij was sterk gegroeid, maar het betreffende ministerie moest voor het seizoen 2006/2007 sterk gereduceerde quota's opleggen. Namibische vissers mochten maar 50.000 ton heek per jaar vangen. Heek werd altijd aan Spanje verkocht en dat zorgde dan voor verdere distributie

in Europa. Volgens de Overberg Fishing Company in Walvisbaai zou die drastische beperking uitlopen op een ramp voor de sector. Maar de voorzitter van de Namibische visserijorganisatie meende dat de regering geen keus had en dat het bijzonder moeilijk was om de balans tussen de visreserves in de oceaan en de belangen van de visindustrie goed te beheersen.

Al minstens 10 jaar bestond er een plan om in de Cunene rivier in het noordwesten een ambitieuze waterkrachtcentrale te bouwen. De Epupa stuwdam stuitte op veel weerstand van economen en mensenrechtenverdedigers. Wetenschappelijke rapporten spraken elkaar tegen omdat onderzoekers vaak resultaten en feiten zochten bij vooringenomen stellingen. Na veel internationale druk stond de bouw al acht jaar stil. Vooral het seminomadische Ovahimba-volk (ook Himba genoemd) van rond de 25.000 mensen zou door de stuwdam en bijkomende overstromingen van hun middelen van bestaan worden beroofd. 'De goden gaven ons dit land; mensen mogen het niet van ons wegnemen.' In het gebied zelf wonen duizend Himba's, maar het is ook het gras reserveland voor anderen. De Ovahimba zijn een sterk oorspronkelijk volk dat verwant is aan de Herero. Zij woonden en leefden in het ruige Kaokoland van Namibië en Angola.

Het is tragisch dat in deze regio kleine volken zo rechteloos worden op- en weggejaagd. Ook is het onduidelijk in hoeverre in de toekomst hun traditionele bestaanswijze nog mogelijk is. Misschien in programma's van natuurbeheer en alternatief ecologisch toerisme? Eigenlijk is het vooral opvallend hoe weinig er over de economie in deze regio buiten de Unie van Zuid-Afrika te vermelden valt, behalve de afhankelijkheid van dat centrale land, de worstelingen om land, de klimaatproblemen en het blijven hangen in exploitatie van grondstoffen. Botswana en Namibië lijken een beetje beter voor de toekomst te zijn uitgerust dan de afhankelijke bergstaatjes Lesotho en Swaziland.

5 Zuidelijk Afrika en de wereld

Voor de regio en de relaties in de wereld viel de overgang van het Zuid-Afrikaanse Apartheids- en Kolonistenregiem naar een democratischer samenleving met stemrecht voor alle burgers samen met het verlies aan kracht en invloed van de geopolitieke invloeden van de Koude Oorlog. Dat leverde een complex proces op waarin verbazing en verwondering elkaar afwisselden. In de voorgaande passages kwamen daarvan al aspecten langs; in deze paragrafen volgen er nog een paar.

5.1 Zuid-Afrika

Pas na de vrijwording van de Unie van Zuid-Afrika onder Nelson Mandela keerden de relaties in de regio ten goede en kon in SADC- en OAE-verband worden samengewerkt aan stabiliteit met meer open grenzen en groeiende regionale handel. Het nieuwe Zuid-Afrika werd een belangrijker speler ten opzichte van de regio en het hele continent. Nelson Mandela werd alom gewaardeerd om zijn wijsheid, integriteit en staatsmanschap. Hij bemiddelde tussen Libië, de VS en Engeland, en reisde daarvoor in 1997 naar Tripoli. Het ging daarbij om het sinds 1992 opgelegde internationale embargo na de bomaanslag op het PANAM-toestel bij Lockerbie. Mandela steunde de claim van Libië op een rechtszaak in een neutraal land, maar niet Gadaffi's verzoek om onmiddellijke en onvoorwaardelijke opheffing van het embargo.

In mei 1998 hield Mandela zijn afscheidsspeech voor de OAE. Hij pleitte voor 'het recht en de plicht om tussenbeide te komen als achter soevereine grenzen mensen worden afgeslacht ter wille van de handhaving en bescherming van een tirannie'. Die uitspraak stond haaks op het bij de oprichting vastgelegde soevereiniteitsprincipe dat Afrikaanse landen niet tussenbeide komen in interne aangelegenheden van lidstaten. Door aan dat principe vast te houden, werden gebeurtenissen als in Zimbabwe tussen 2002 en 2009 mogelijk. Niemand greep in, want dat was niet de afspraak. Pas in 2002 ging de OAE gedeeltelijk overstag. Het leek daar steeds meer op 'een club van corrupte tirannen en dictators, met een enkele heilige ertussen'. Dat beeld moest veranderen: 'betrokkenheid, vooruitgang en goed bestuur' moesten de ambities van meer leiders worden.

In juli 2002 werd in Durban de nieuwe 'Afrikaanse Unie' opgericht als opvolger van de sleetsse OAE. Nelson Mandela en Moammar Gadaffi initieerden de nieuwe AU die enigszins naar de Europese Unie werd gemodelleerd. Bij de oprichting had het 53 lidstaten. Marokko deed niet mee vanwege West-Sahara dat zelf wel volwaardig lid was. Bij genocide en grootschalige oorlogsmisdaden mochten vanaf toen wel andere Afrikaanse landen tussenbeide komen. Er zou een 'Gezamenlijke Afrikaanse Vredesmacht' worden opgebouwd. En een 'Afrikaans Hof van Justitie' werd in leven geroepen als aanvulling op het mandaat van de al langer bestaande 'Afrikaanse Commissie voor de Rechten van de Mensen en Volken', de ACHPR, in Gambia. De Commissie bevorderde het recht, nam waar en rapporteerde. Het Hof zou rechtszittingen hou-

den en vonnissen uitspreken. In Zuid-Afrika zou de Afrikaanse Raad voor Vrede en Veiligheid worden gevestigd. Gastheer Thabo Mbeki was de eerste voorzitter van deze nieuwe Afrikaanse Unie.

Durban werd tijdelijk het centrum van de wereld. In 2001 huisvestte het de 'VN Wereld Conferentie tegen Racisme, Rassendiscriminatie, Vreemdelingenhaat en Aanverwante Vormen van Intolerantie'. Die werd sterk gekleurd door de Palestijnse kwestie en de eis van Afrikaanse landen dat ex-koloniale landen herstelbetalingen moesten doen. Europese landen konden hierin wel meedenken, maar vonden uiteindelijk de eisen en voorstellen onredelijk. De VS en Israël verlieten woedend het congres dat volgens hen door antisemieten was gekaapt. Verder kwam er weinig uit de conferentie. In 2011 werd Durban II georganiseerd, maar dat was een herhaling van zetten waarbij vooral Iran en Israël botsten. Het gekozen thema was te moeilijk voor de regeringen die samen de VN vormden; het kon voor elk doel ge- en misbruikt worden.

De buurlanden hieven het samenwerkingsverband met de frontlijnstaten op. Hun leiders gaven in juli 2007 het startschot voor de gezamenlijke Zuidelijk Afrikaanse Militaire Vredesbrigade onder de vlag van de SADC, waaraan 14 landen deelnamen. Hun taken zouden zijn: vredesopbouw, demobilisatie en ontwapening, en humanitaire hulp aan slachtoffers van conflicten en noodtoestanden. De eenheid werd in 2010 operationeel voor missies van beperkte duur, onder voorwaarde van een duidelijk mandaat van de VN, de AU of SADC, met voldoende deelname en financiering.

In maart 2009 zou de Tibetaanse Dalai Lama op bezoek komen, maar onder druk van China gaf Zuid-Afrika hem toch geen visum. Voorafgaand aan het WK Voetbal zou hij samen met ex-president De Klerk en Desmond Tutu deelnemen aan een 'Anti-Racisme Conferentie'. De twee Nobelprijswinnaars waren woedend. Het ging immers om een Tibetaans spiritueel leider en niet om een staatshoofd of politicus. Minister Barbara Hogan bekritiseerde het besluit openlijk: de regering had nooit voor China mogen zwichten. Prins Buthelezi diende zelfs een aanklacht in tegen de staat. Twee maanden later verklaarde de nieuwe regering van Jacob Zuma dat de Dalai Lama welkom was, net als elke andere goed bedoelende wereldburger, want 'Zuid-Afrika discrimineert niemand'.

China bleef Zuid-Afrika's belangrijkste handelspartner met veel afname van mijnproducten en cement, en met groeiende investeringen in vastgoed en banken. Op een topconferentie in september 2009 van Zuid-Afrika met Europa werd ook de invulling van hun strategische partnerschap bevestigd en verder uitgewerkt 'op basis van gedeelde waarden en belangen'. Onderwerpen waren de agenda voor handel, investeringen, wetenschap, ontwikkeling, zaken van morele aard zoals mensenrechten en democratie, en economische en maritieme samenwerking. Ook bespraken zij de samenwerking tussen de EU en heel Afrika met een sturende, aanjagende rol voor Zuid-Afrika daarin.

De wereldkampioenschappen voetbal voor de FIFA 2010 Worldcup vonden plaats in juni/juli 2010. Zuid-Afrika werkte hard om alle infrastructuur op tijd klaar te hebben. De stadions kwa-

men klaar, asfaltwegen werden aangelegd, treinen, bussen, vliegtuigen en hotelkamers georganiseerd en verhuurd. Veel speelde zich af rond Johannesburg en het opgeknapte Soweto; de rest in en rond Bloemfontein, Nelspruit en Kaapstad. Europese voetbalbonden waren bang voor geweld en criminaliteit en vertrouwden niet dat de organisatie goed kon verlopen. Duurdere prostituees uit heel Afrika togen naar de spelen om hun deel van de handel binnen te halen; de beste zakkenrollers en oplichters bleven niet achter. De voorrondes werden gespeeld en toen wist men welke landen in Zuid-Afrika zouden spelen. Psychologisch was dit toernooi voor Zuid-Afrika enorm belangrijk. In 1964 zette de internationale voetbalfederatie het land buiten de deur, pas dertig jaar later mocht het schoorvoetend terugkomen, en nu hoorde het er weer helemaal bij. Voetbal overbrugt, meer nog dan rugby en cricket, de verschillen in de regenboognatie Zuid-Afrika. Het kampioenschap werd uiteindelijk een groot succes. Zuid-Afrika had weer nieuw zelfvertrouwen, geloof in eigen kracht, ook al kostte het toernooi veel meer geld dan het opleverde. En na afloop stonden die dure stadions leeg.

5.2 Botswana

De regering van Botswana wilde het leger versterken en professionaliseren en probeerde daarvoor in 1997-1998 eerst in Nederland, daarna in België wapens te kopen. Duitsland blokkeerde beide aankopen in NAVO-verband wegens regionale instabiliteit en de binnenlandse rol van het leger. Het ging om door die landen afgeschreven en gerecycleerde surplus wapens die zij tegen lage kosten als ontwikkelingshulp aan arme landen leverden, met daarbij nog wat modernere apparatuur. Wat Nederland betreft ging het om 54 Duitse Leopard tanks die het niet meer nodig had. De blokkade dwong Botswana om verder te kijken, naar de VS, Rusland en China. Het leger was er inderdaad niet alleen om het land te verdedigen en om mee te doen met internationale missies, maar ook voor handhaving van de orde binnen Botswana.

5.3 Namibië

Toen Namibië zelfstandig werd, was de Koude Oorlog nog maar net voorbij. Rusland en Cuba trokken zich terug uit dit voormalige geopolitieke bolwerk en het werd gemakkelijker om partner te worden van westerse landen. In de buitenlandse politiek van Namibië overheerste de steun aan het ANC, de bevrijding van Zuid-Afrika en de samenwerking met de frontlijnstaten, vooral Angola. De relaties werden een stuk prettiger na Nelson Mandela's inauguratie. Meteen openden zich de grenzen en verbindingen tussen de landen. In mei 2004 openden de presidenten Nujoma en Mwanawasa een belangrijke brug over de Zambezi tussen Namibië en Zambia bij Katimo Mulilo/Kazangula. Dat was een gift van de Duitse regering. Via een stelsel van goede wegen verbond hij Democratische Republiek Congo zo met de Walvisbaai. De brug paste in een groter infrastructuurprogramma dat Namibië een belangrijke doorvoerfunctie gaf in de regionale handel en wegtransporten.

Begin 2004, honderd jaar na de gebeurtenis, verontschuldigde de Duitse regering zich voor de Genocide op het Hererovolk tijdens de Duitse koloniale bezetting van Zuidwest Afrika. Maar ze weigerde aansprakelijkheid en herstelbetalingen. In augustus 2004 sprak Berlijn nog eens expliciet haar spijt uit over de Genocide van 1904 in de oostelijke Okakarara-streek. Tijdens de herdenking 100 jaar na de moordpartij sprak Heidemarie Wieczorek-Zeul, de Duitse minister van ontwikkelingshulp namens haar regering: ‘Wij Duitsers belijden onze historische, politieke, ethische en morele schuld en verantwoordelijkheid van die tijd. Ik smeed u in de naam van onze Heer om ons onze zonden te vergeven.’

Het ware te wensen dat nu ook de andere voor slavernij, massamoorden en kolonisatie verantwoordelijke westerse landen, als afsluiting van deze lange geschiedenis van Afrika en de Afrikanen, hun rol erkennen, met daarbij een gepaste financiële compensatie die kan dienen voor structurele ontwikkeling van infrastructuur, schone energie, handel, industrie en hoger onderwijs in Afrika.